

აქვენი

თ 3 0 2 6 0

ქრეშედი

წელიწადი მეორე

№ XII

დეკემბერი, 1899

ბ ვ ი ლ ი ს ი

სტამბა ეკ. ივ. ხელოძისა. * ტიბ. ნო. 11. ჯგერა.

1900

შ ი ნ ბ ა რ ს ი:

შირველი განყოფილება.

83.

I	რჩევა (ლექსი). აკაკის	1— 2
II	ავადმყოფს მგოსანს (ლექსი) სილოვანისა .	3— 4
III	პარავადმყოფს მგოსანს (ლექსი) აკაკის .	5— 6
IV	თავბანჯირული ეპიგრაფი დ. კამკამიძისა .	7— 22
V	საქართველოს დედა, ქალაქი ტფი- ლისი (დასასრული) მ. ჯანაშვილისა	23— 50
VI	ამირანი (დრამატული პოემა) სევესტა გახეჩილაძისა	51— 98
VII	ისტორია ქართული სტამბისა და აწივნობისა ბეჭდვისა ზ. ჯ. —სა.	99—151

მეორე განყოფილება.

I	ხალხური ლექსები, შეკრებილი სოსიკო მერკვილაძის-მეორე	152—154
II	ანდაზები (მისივე)	155—156
III	ზმა (მისივე)	156

აპრილი

თ ვ ი უ რ ი

ქვეყნის

წელიწადი მეორე

№ XII

დეკემბერი, 1899

ბიუროსი

ბათუმი ეკ. ივ. ხელოძისა. * Тип. Ев. Ив. Хеладзе.

1900

9576

Доволено Цензурою. Тифлисъ, 12-го Января 1900 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

პირველი განყოფილება.

გვ.

I	რჩევა (ლექსი). აკაკისა	1— 2
II	ავადმყოფს მგოსანს (ლექსი) სილოვანისა	3— 4
III	ქარბადმყოფს მგოსანს (ლექსი) აკაკისა	5— 6
IV	თავბანწირული ეჭიმი დ. კამკამისა	7— 22
V	საქართველოს დედა-ქალაქი ტფი- ლისი (დასასრული) მ. ჯანაშვილისა	23— 50
VI	ამირანი (დრამატული პოემა) სეფასტი განეჩილასისა	51— 98
VII	ისტორია ქართული სტამბისა და მწიგნობრობის ბეჭდვისა ზ. კ.—სა.	99—151

მეორე განყოფილება.

I	ხალხური ლექსები, შეკრებილი სოსიკო მერკვილასის-მიერ	152—154
II	ანდაზები (მისივე)	155—156
III	ზმა (მისივე)	156

რ ჩ ე ვ ა.

(ზოგიერთების საპასუხოდ)

„შენი გზა აღმადრენაა
და მარტო ჩანგი—ხელობა!
დაბლა ქვეყანას რას არგებს
შენი ზრუნვა და მსჯელობა?“

ჰაერში მოჭიკჭიკე ხარ,
ზე ანატაცი ტოროლა!
ქვეყანას ზოგიერთები—
ვეყუფით, თვითო-ოროლა.

ჩვენ დაგვაცადე! ჩვენ ვიცით,
რაც უნდა ჩვენსა მხარესა.
შენ წადი და ესაუბრე
ვარსკვლავებს, მზეს და მთეარესა.“

ასე ურჩევდენ მგოსანსა
ზოხონიკა და ტეტია.—
ერთი მათგანი ბრიყვია
და მეორე კი ცეტია:

ჯერ არ იციან არც ერთმა,
თუ „რა ხილია ხურმაო?“
„ჩემზე მეტს რომ იწველიდეს,
დამწიხლოს მე იმ ფურმაო!..“

1867 წ.

აკაკი.

ბ ე ნ ი ბ

საქართველოს
საზღვრო-საგარეო
მინისტროს
საგარეო განყოფილებაში
საქმის განყოფილებაში
საგარეო განყოფილებაში
საგარეო განყოფილებაში

... ავადმყოფს მგოსანს

(გუძღვნი აკაკის)

გამხნეველი სულოთ, გამხნეველი!
არ, არ გისუსტოს სხეულმა!
არ დაგიმონოს, მგოსანო,
საწუთროს სხივმა წყეულმა!

კიცხვა და ლანძღვა უმართლოთ
ხშირია, ქვეყნის მეფეა!..
შოთამ სთქვა: „ვარდი უეკლოთ
არავის მოუკრეფია!“

სანამ ცოცხალ ვართ—გვდევნიან,
არ მოგვიშლიან კბენასა,
ჩირათ აგდებენ მოყვასის
ღმობიერისაც—წყენასა.

სხვა-და-სხვა ქირის წყალობით
ჩვენი ცხოვრება—მტვერია,
და კიდევ აღამიანიც,
აღამიანის მტერია!..

დახე ცრუთ ენას, მტერთ შურსა,
სოფლის ჰირსა და ვარამსა!
დიდებულს მგოსანს უფიცნი
ვის გიწუნებენ კალამსა?!

მაგრამ იცინე ჩვეულებრ,
 გულში სთქვი, ენა მზიანო:
 „წყალნი წაეღენ და წამოვლენ,
 ქვიშანი დარჩებიანო!“

გეტყვი, მოხუცო მგოსანო,
 თუმც რა მრჯის შენი სწავლება?!.
 თვით უწყვი, ჩენი საწუთრო
 სხვა რაა, თუ არ წვალება?!

მიტომაც გვმართებს მხნეობა
 გავკაე-სალ-კლდედეთ გულითა!
 დე გვეიცხონ უმართებულოთ,
 ნუ დავეცემით სულჩითა!*)

!ანოუდნუ სვიძმ ა. სილგავა
 თორუთხნუ აფხზნუ ეუ ბეფცი
 ..სეფენ მიშენენ დე ანძ
 თორუდნუ იფიზე : ესთმ მ. თორ
 შიიზგეფე — თორე ეფიკულ მადეა
 დამიბე მისე ეფეომ ბ
 მისე — ეფიკული იმუ
 თანოთუდნუ მიბიგ იფძ-ფე-
 მიბიგენ — მიბიგთორ იმეგმ
 ეფიკული ეფიკული ეფ
 ..სეფენ მ მინიფე
 დმონ თორუდნუ ეფიკული ეფ
 მინიფე ეფ დმონ მისე

*) ეს ლექსი იყო დაბეჭდილი „ავალში“ № 49 1894 წ.

კარგადმყოფ მგოსანს

(გუძღვნი სილოვანს)

პასუხად თქვენის წერილის,
მოღვაწევე პატიოსანო,
ნება მიბოძეთ მოგიძღვნათ
თქვენივე ლექსი, მგოსანო!

და გთხოვთ, რომ გადაუკითხოთ
ოპოზიციის სილოვანს,
რომ თვით მან დასდოს სახელი
მის მჩატე ნახტომს რწყილოვანს.

და ჩვენ კი არას შევეკადრებთ
მის მაღალ პატიოსნებას,
რადგანც ამყოლი ბევრი ჰყავს
ჩვენში საკუქო ოცნებას.

აკაკი

თავ-განმარტულნი ეპიკი.

ჩანერის სუსხიანი დღე იყო აღმოსავლეთის ქარი დილიდამ საღამომდე განუწყვეტლივ ჰქროდა. გზებში ნამქერი იყო შეყრილი. თუმცა თოვლამ ცოტად იკლო, მაგრამ ქარი ფიფქს თოვლს დაავლებდა ხელს, აიკალათავებდა, მერე შეიბურთავებდა მალლა და ისეთი სისწრაფით ჰფანტავდა ჰაერში და ამტვერებდა, რომ თვლით ვეღარაფერს დაინახავდით. თოვლი: ზოგან სულ ახვეტილი იყო ქარისაგან, ზოგან კი ისეთი მთები იდგა, გეგონებოდათ, ვიღასაც ხელით მოუტანია და განგებ აქ დაუყრიაო.

ერთს უსიერს მთაში, მალლობა გორახედ გზშენებულნი იყო სოფელი „საქორელა“. სოფელი მეტად თხლად იყო დასახლებული. სოფელს გარშემო ტყეები ჰქონდა შემორტყმული. აგერ შორს, შორს აღმოსავლეთის მხრით, მოსახლეებზე კარგა მანძილზე დაშორებული, ბუჩქნარ ტყეში წამოყუნტული იყო ერთი ქოხი, რომელიც დიდი თოვლის გამო ძლიერს-ღია მოჩანდა.

დაღამდა. ქარი ცოტა ხანს ჩაღვა. არსით ხმაურობა აღარ ისმოდა. ყველანი ტკბილს ძილს მისცემოდნენ. ამ სიჩუმეს და მყუდროებას მხოლოდ საცივისაგან შეპყრობილი ძაღლების წკმუტუნი არღვევდა. პატარა მიკუჭყულ ლთახიდან, რომელიც საჯალაბო სახლს ჰქონდა გვერდზე

მიდგმული, მკრთალი სინათლის შუქი გამოჰკიაფობდა. ოთახში ერთს კუთხეზე ტახტი იდგა. ძლივს გაარჩევდით, რომ ტახტზე ვილაც იწვა. ტახტის თავით, კედელზედ იყო მიყუდებული ერთი შუა-ხნის ქალი, რომელსაც თავი ტახტზე ჩამოედგა, თავ ქვეშ ხელები დაეწყო და ისე დასძინებოდა. მეორე კუთხეზე იყო შიწოლილი მოხუცებული კაცი, რომელსაც ზვეიდან ჩოხა ჰქონდა გადაფარებული და რომლის ხერინაც-ოთახის მყუდროების არღვევდა.

შუა-ღამე გადასული იყო, ქარი, რომელიც საღამოს ქაშზე ჩადგა, ნაშუალამევს ისევ ამოვარდა გიჟსავეთ ქაფორიან ტელს აყენებდა, ხან-გამოშვებით ისე შაგრად ტეტაკებოდა ხოლმე სახლს, რომ; გეგონებოდათ, დანგრევას ჰლამობსო! კედლებში ქარი სისინით შეპორობოდა და თან თოვლის ნაქერი შემოჰქონდა. ტახტზე ეილაც შეინძრა, ერთიც ხმა მალლა წამოიკენესა და დარბაზი: „ვაი ღედა!“ ამ სიტყვებმა და ტახტის განძრევამ თქვენიც გამოაღვიძა. საწყალი თეკლე გაბოროტებული წამოიფიქდა ზეზე და სანთელს ჯგლი წაატანა. სანთელი, რომელიც ძლივსდა ბეუტავდა, უნაფთობის გამო, ტახტთან მიიტანა, საბანი გადახდა და პატარა დათკოს ჩახედა.

— დათიკო, რა იყო, გენაცვალე, რაი მითხარე უნაცვალე, რატომ დაიკენესე, სადანა გტყვიან? — ეხვეწებოდა თეკლე თავის შვილს.

დათიკო ხმას არ იღებდა, მთლად გაშეშებულიყო, ცალ კუთხეზე თავი გადაეკინცა და სიმწუხრის ცხელი ოფლი ასხამდა. სახე გაფითრებოდა და თვალის უპეგება მალლა შეეტრიალებია.

— ოხ, ღმერთო, ჩემო! ბუტბუტებდა თეკლე. ეს ჩაჩი დღეა, რაც სწეანაირად იყო და ვიცოდი კი არაფერი დამემართებოდა...

თუნუქის ღუმელში ცუცხლი ჩამქრალეყო. ცოცხაში მცტად სცივოდა. ბუკლე მიეძდა მამამთილთან და ცოცხა მორიდებით გააღვიძა.

— ბატონო, ცოცხა ხანს მტეჭი და ცუცხლს შეუტეხე, დათიკო არის ძალიან ავაღ და რა გვეშველება — დმერთმანხ?! —

საწყალი ბერიკაცი გაბორბლებული წამოვარდა ტეხელ და დათიკოს საწოლთან მივიდა. — რა იყო, ბაბულო, მარბ? რა გტკივა? ჩასმალა დათიკოს ბაბუჯ მისი, მაგრამ დათიკო ხმას არ იღებდა.

ბერიკაცი ღუმელთან მიეძდა და ცუცხლი მალე გააჩალა. დათიკო ერთი შეშეშეშე, წამოვარდა ზეზე, საზარელი ხმით დაიკივლა და ისევ ლოგინზე დაეშვა. ხელფეხი მთლად უკანკალეზდა და თაუ-კისერი უნებურად ემანჭებოდა.

— არიქა, ბატონო, შეილი მიკედება! დაიყვირა თეკლემ და დათიკოს ხელი წამოატანა. აიყვანა ბეჭოში, კოცნა დაუწყო და ხმისგაცემას ტეხეწებოდა.

— ერთი სიტყვა მაინც გამაგონე, შენი კირიმე, დათიკო, ერთი; შენი საწყალი დედა არ გეცოდება? სადანა ტკივა შეილო, მთხარი? ბაეშვი ხმას არ იღებდა. თვალეზი მომაკვდავივით უკან წავლო.

ძნელი წარმოსადგენი იყო თეკლეს მდგომარეობა. ეს ისე უფერად შეხვდა და მერე ლამე, როდესაც ნახეთიკო აღარ ჰქონდა, რომ სინათლეზე ეკურებინა თავისი ერთადერთი შეილისათვის. ბუკლე სცილილობდა მარჯვედ ყოფილიყო, მაგრამ უგრძობელი. შეილის შეხედუბ გულს უთუთქივდა. უნდოდა წასულიყო, მებობლისთვის შეეტყობინებინა, მაგრამ ისეთი ლამე იყო, რომ თვალში თითხ ვერ მიტანდით. საწყალი ბერიკაცი

წველ-ცრემლიანი იჯდა ტახტის ბოლოზე და გულ-გახე-
თქილი დათიკოს თვლებში მისჩერებოდა.

ბევრი იშფოთა დათიკომ, ბევრი იტრიალა და მეტად
მოიქანცა. ცოტა მიეძინა. მამლებმა ყვილი დაიწყეს;
გათენებამაც მალე მოატანა. ოთახში სიჩუმე იყო. მეზობ-
ლებს შეეტყოთ დათიკოს ავადმყოფობა და ახალი გათე-
ნებულის იყო, რომ თეკლესას თავი მოიყარეს. ხალხი
იმოდენი შეიკრიბა, რომ სატეობა აღარ იყო. მოსვლი-
სათანავე ყველანი ჯერ შედიოდნენ ოთახში დათიკოს სა-
ნახავად და მერე გამოდიოდნენ საჯალაბო სახლში, სადაც
შუაღმცხელი იყო გაჩაღებული. დაბალი სადილობა იქნე-
ბოდა, როდესაც დათიკოს გამოელევიდა; ისე იყო ანთე-
ბული პირზედ, გეგონებოდათ, ალი უკიდიაო. თეკლეს
ეგონა ძილში ყველაფერი გაავლიდა, მაგრამ იმედმა უმ-
ტყუნა. რამდენიც უფრო დრო მიდიოდა, იმდენი უფრო
უმატებდა დათიკოს სიცხე; მისს გულს ცემას კარებთან
გაიგონებდით.

გაიგო ოთახი მნახველებით. თეკლე გიჟსავეით დარ-
ბოდა და ყველას შველას ეხვეწებოდა. ორი-სამი გზობა
გაგზავნეს სოფლის აქიმ-დედაკაცებთან, წამლებიც ბევრ-
ნაირი მოუტანეს, მაგრამ დათიკოს ავადმყოფობას ნირი
ვერ უქციეს.

ამ უბედურებას მეტად აზვიადებდა ცული ამინდი.
ქარი, რომელიც ნაშუალამევს ამოვარდა თან-და-თან
ძლიერდებოდა. ქარის შიშით კარებს ვეღარ აღებდნენ.
ოთახი კომლით ივსებოდა, რადგანაც ღუმელის ლულდი-
დან ქარი უკან აბრუნებდა მას.

— მეკლე, მართლა, იცი რა გამახსენდა? უთხრა
თეკლეს მაზღის-წულმა—სოსომ.

— რაი, შენი ქირიმე, სოსო?!
... მათი ... ი ...

— რაი და... დღეს პარასკევი არ არის?
— პარასკევია... მერე რა გინდა?
— რაი და ყოველ პარასკეობით ჩვენს კანცელარიაში დოხტური მოდის ხოლმე და მოდი შევატყობინოთ;
— ვინ გითხრა, რომ მოდის ხოლმეო?
— მე თვითონ ვიცი; ჩვენს ეკლესიაზე მამასახლის-მატკი გამოგვიცხადა, რომ ყოველ პარასკეობით დოხტური მოვა ხოლმე კანცელარიაში და ვისაც ან ავადმყოფი გყავდესთ და ან თვითონ იყოთ ავად, მოდით და ნახეთო.

— ეგ კარგი დაგემართოს, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ასე გამიგონია დოხტური ქე მოკლავს ავადმყოფს, სასიცოცხლო პირი თუ ვერ შეატყოო,—მეორე კიდევ რომ არაფერი უხიზნოს, ვის აქვს მისი ფულის მიცემის თავი? ის ფეხის ქირას ბევრს ითხოვს და შეიძლება არც კი იკადროს და არ შეიწუხოს ამიტანა ამინდში თავი, უთხრა თეკლემ სოსოს.

— არა, თეკლე, ამბობენ, რომ ძალიან პატროსანი კაციოა. ფულზე ხარბი კაცი როდია თურმე; რამდენსაც მისცემ, იმდენს დაგჯერდება, სულაც რომ არაფერი მისცე, არც არაფერს იმაზე იტყვის. ცოტა თავი შევებრალლოთ და ერთი სამ-მანეთიანი ქე ვაჩუქოთ.

— ან სამი მანეთი სად გამაჩნია მე ბედკრულს!

— თუ ღმერთმა ჰქნა და ამისთანა ამინდში უარი არ გვითხრა და წუმოყვება, სამს მანეთს მე ჩემი ჯიბიდან მივსცემ.

— მაგას რაღა აჯობებს, ჩემო სოსო, თუ მიშველით ჩასმეს, თუ მე ვერ გადაგიხადეთ ღმერთი მაინც გადაგიხდისთ.

სოსო მაშინვე მოახტა ცხენს და წავიდა კანცელა-

რიაში ექიმის მოსაყვანათ. კანცელარიაც არ იყო ძალიან შორს, სულ ექვსი ფერსის მანძილზე თუ იქნებოდა.

— ვინ გნებავს? ჰქონდა იასაულმა სოსოს, როდესაც ეს უკანასკნელი არა-ჩვეულებრივად შევარდა კანცელარიაში.

— დობტურს ვგძებ, შენი ჰირიმე, მიუგო სოსომ.

— რად გინდა დობტური?

— ჩვენს თეკლეს ოტია გრძელბისის ქვრივს, ერთი ვაჟის მეტი არა გააჩნია-რა და ამ ჟამად ისე არის შეწუხებული, რომ ავუსწრებ თუ არა, არ ვიცი! მაჩვენე, შენი ჰირიმე, დობტური, თუ აქ არის. უნდა დავუჩოქო, მოხლებზედ უნდა მოეყვებოდ და იქნება შემობრალოს, იქნება წამომყვეს?

— დობტური აგერ ახლა სწვამ წაიყვანა. ჯერ მოვა თუ არა დღეს, რსიც არ ვიცი და თუ მოვიდა, სადამრბდის მაინც ვერ მოვა. უთხრა იასაულმა სოსოს.

სოსო მეტად შეწუხდა. დათიკო ისე ავად იყრ, რომ თუ შესაძლებელი იქნებოდა იმისი სიკვდილისაგან დახსნა, მხოლოდ ექიმის საშუალებით. დაღონებული შეჯდა ცხენზე სოსო და წავიდა სახლში.

— ქე არ გითხარი, ჩემო სოსო, არ წამოგყვება-მეთქი! იქ იქნებოდა, მაგრამ ამისთანა ამინდში როდი შეიწუხებდა თავს. ვინც ბევრს ფულოს მისცემს წინა-და-წინ იქნება იმას წაყვეს, თორემ ჩვენისთანა დატაკი კაცი ღმერთსაც დავიწყებული ჰყავს და ვატყისც უთხრა თვლემ დაღონებით.

წახვევარ საათის მისული არ იქნებოდა სოსო, კიშკართან ვილაც ცხენოსანი მოვიდა. ცხენოსანს ტანზე ნაზადი ჰქონდა მოხურული და თავი კაბალახით შეხვეუ-

ლა. ჰიშკართან სოსო გავიდა, სოსომ უცნობს თავი დაუტრა „გამარჯობა“ უთხრა და ბოლოს ისიც ჰკითხა: „ვინ გნებავსო“?

— ოტია გრძელიძის ქვრჩვი ამისახლშა ცხოვრობს? იკითხა ცხენოსანმა.

— აქ ვახლავს! მიუგო სოსომ.

ცხენოსანს ხმა აღარ გამოუღია. ჰიშკარი გააღებინა და წაიშორე შემოვიდა. სახლის წინ მივიდა და ცხენიდან ჩამოხტა. ყველანი ვანცვიფრებული დაჩქვნი, როდესაც დაინახეს, რომ მათ წინ ექიმი იდგა. ექიმს ცხენი ჩამოართვეს და სახლში შეიყვანეს.

— ავადმყოფი სად არის? იკრთხა ექიმმა.

— ოთახში ვახლავს, შენი ჰირივე! მიუგო, სოსომ და ოთახის კარები გააღო.

ექიმი ცოტა შეწუხდა, როდესაც დაინახა, რომ ჯერ ერთი ოთახში სატეობა აღარ იყო და მერე ღუმელი ისე გავსურებიათ, რომ ოთახში სიცხის ალი ტრიალებდა.

— უკაცრავად-კი ვანლაერთ, იქნება კარში გაბრძანდეთ, უთხრა ექიმმა იქ მყოფთ.

ყველანი ხმა-გმოუღებლად ადგნენ და საჯალაბო სახლში გავიღნენ. ოთახში მხოლოდ თეკლე, სოსო და თეკლეს მამამთილი დარჩნენ. ექიმმა ცოტად ფანჯარა გააღებინა. დათიკო მიწანად იყო მიგდებული, თუმცა არც ეძინა და თვალებიც გახელილი ჰქონდა, მაგრამ სრულს გონზედ აღარ იყო მეტის-მეტი სიცხისაგან. ექიმმა ავადმყოფს საბანი გადახადა, მაჯაში ხელი მოჰკიდა და თვალებში მიაჩერდა. თეკლე ზქვე იდგა და ექიმის ყოველ მოძრაობას თვალ-ყურს ადევნებდა. თუმცა ექიმს არც ავიეთქვა და არც კარგი, მაგრამ თეკლემ რაღაც ნაირად სიმამაცის და სიმხნევის მომატება იგრძნო.

— ეს ერთი საბანი ააცალეთ, ორი არ არის საჭირო. უთხრა ექიმმა. თეკლემ აიღო საბანი და გვერდზედ გადადვა.

ექიმმა ავადმყოფს საბანი გადააცალა და გულზე ყური მიადო. ამ დროს თეკლე ხან დათიკოს შეხედდა თვალებში და ხან ექიმს. უნდოდა ექიმისთვის ეთქვა რამე, მაგრამ ვერ გაებუნა. ეს ექიმმა შენიშნა.

— თქვენ ნუ გეშინიათ, დამშვიდდით, თქვენი შეილი მალე მორჩება, უთხრა ექიმმა თეკლეს.

— ეგ თუ მორჩა, მკვდრებიც აღსდგებიან, შენი ჭირიმე!

— რალაი მე შიგედი, ეხლა აღარაფერი უჭირს, მაგრამ საშიშ მდგომარეობაში-კი ყოფილა. ავადმყოფის მოვლა არ იცით, თქვე უბედურებო და რა გეშეელებათ! წამალს დაგინიშნაეთ, როგორც დარიგება გექნებათ, ისე ახმარეთ. ჯერ-ჯერობით-კი თვითონ მე მაქვს თან წამოღებული რამდენიმე წამალი და ამას ვახმარ. ამ სიტყვებით მან წაუსვა ავადმყოფს წამლები მტკივან ადგილებზე. ავადმყოფს იმდენად წამალი არ ეფარება, რამდენადაც გონიერული მოვლა, — განაგრძო მან. მართალია, ავადმყოფის ნახვა და ჭირისუფლის ნუგეშის ცემა და გამხნეება კარგია, მაგრამ ავადმყოფის გარს შემოსევა-კი ძალიან მავნებელია. ჯერ პატარა ოთახი და მერე უთვალავი ხალხით გავსილი! ღუმელი ხომ ისე გაგებურებინათ, რომ გახურებულ თონესა ჰგავდა!.. ამისთანა შეხუთულ ჰაერში კარგად მყოფაც ავად გახდება, თორემ ავადმყოფს რა მოარჩენს?! საზოგადოთ ეს უნდა იცოდეთ, რომ როგორც მეტი სიცივეა მავნებელი, ისე მეტი სიცხეც. მეტ სიცხეს ისევ სიცივე სჯობია.

დალამდა. თუშცა აღარ თოვდა, მაგრამ ქარი თოვლს ჰაერში ანიავებდა. თეკლეს საფიქრებელი და სავალალო ის იყო, რომ ექიმი იმ ღამეს ველარსად წავიდოდა და

მისთვის „სუფთად“ დასაწოლი ბინაც არა ჰქონდა. ბევრი ფიქრის შემდეგ იმ აზრს დაადგა, რომ ოთახში ცალკუთხეზე ტახტი დაედგა ექიმისთვის და იმაზე მოესვენებინა.

ექიმი გარედ გამოვიდა. გაიარ-გამოიარა და საჯალაბო სახლში შევიდა. ყველანი ზეზედ წამოცვიდნენ და გზა დაუტალეს.

— ბრძანდებოდეთ, ბრძანდებოდეთ, რატომ დგებიოთ?— მიამახა ექიმმა.

— ბატონო, თქვენ აქ ნუ შემობრძანდებით, ისევ ოთახში შებრძანდით და ამადამაც იქ მოისვენეთ. თუმცა თქვენც საკადრისი ბინა არც იქ არის, მაგრამ ამას მაინც სჯობია. — უთხრა ექიმს სოსომ.

— არც არაფერი აქმიშავს, ჩემთვის ნუ შესწუხდებით!

საჯალაბო სახლი ორად იყო გაყოფილი, ნახევარზე აღამიანთა სადგომი იყო, ნახევარზე კი საქონლის ღამის გვსათევი. შუა ალაგას კერა იყო მიწაში ჩაგდებული და დიდი ცეცხლი იყო გაჩაღებული. ცეცხლს გარშემო შემოსევოდნენ თეკლეს მეზობლები და დაღონებულნი დათიკოს ავათმყდფობით თავს ლაპარაკით აქცევდნენ, ზოგზს ჩიბუხს გაეკეთებინა და აბოლებდა. ჩვენი ექიმიც იმათ მიემატა. სამფეხა სკამი მიაწოდეს და ზედ დაჯდა. კალოშები გაიხადა და ცეცხლს დაუფიცხა, რადგანაც ზვიდან თოვლი ჩასულიყო და მთლად დაესველებია. ისეთი ცეცხლი გააჩაღეს, რომ ერთს საეწეზე ვერ მიეკარებოდით. წინიდან ყველას ცხელოდა და უკან უკან იწევდნენ, მაგრამ უკანიდან კი სცავოდათ. ექიმიც ცეცხლის სიმბურვალემ მთლად გააწითლა.

— ბატონო, დათიკოსას რას გვეტყვი? — ჰკითხა ექიმს ერუმა ხანში შესულმა ქაცვა.

— ვენი დათიკოსა ბრძანებთ? —
 — არ, იმ ავადმყოფასას მოგახსენებ, შენი ჭირიმე!
 — ჰო, არა უშავესრა, მორჩებო
 — რა არის, ბატონო, მაგისი სატკივარი?

— გაცივებულა და ცოტა უკლდა ანთლებად გადა-
 ქცევას, კიდევ კარგი, რომ კარგს დროს მოეუსწარი და
 მერე ყმაწვილია, თორემ ცუდათ იქნებოდა მაგისი საქმე.
 დღეს კანცელარიიდან სხვამ წაპყვანა და რომ დავბრუნდი
 ამბავი დამახვედრეს, ამა და ამ ქალს შეილიო ძალიან ავადი
 ჰყავსო, ცხენიდანაც კვალად ჩამოვმტარეაო ასე წაპო-
 ველდა

— ღმერთმა დიდო დღე მოგცეს, შენი ჭირიმე! მაგას
 თუ ეხლა ეშველა რაშე, ვკონებ, თავისს დღეში აღარა-
 ფერა გაგიჭირდესო, საწყალს დედა მაგისის ლოცვათ.
 საწყალს მაგის მეტი არა გაანაზარა, მამას ორი წლისა
 დარჩა ეგ ბიჭვი. დედამ იპოლენი სინიღისი მოიხმარა
 რომ არ გათხოვდა, ოჯახი არ გააცივა. წვითა და დავგდა
 ჰყავდა ნაზარდი, შენი ჭირიმე! კაციც ის არის ამ სახლში
 და ქალიც, თუმცა მამამთილი ჰყავს, მაგრამ მალარც არა-
 ფერი იმას შეუძლიან მოხუცებულობის გამო, მგ ბავშვს
 რომ გასჭირვებოდა ჯამე, თუ ავადყოფილით და გრადავო
 სახლდებოდათ, თორემ მაგისი ცუდვითა აქ ველარ გავჩერო
 დებოდიო. ეხლა, მაღლობა ღმერთს, სწორედ მაგის მხსნე-
 ლად და პატრონათ გაუჩინებარო მაგის მფარველ ანგე-
 ლობს.

იქ მყოფი მეტი სინჯლისე შეეტყოთ, როდესაც
 ექიმმა დაარწმუნა იგინი, რომ დათიკო ზალთ მორჩებო-
 ყველანი განცოფრებულნი იყვნენ ექიმის უბარლო მო-
 ქცევით. იმათ ძალიან უკვირდათ, რომ ნასტავლმა დოხ-
 ტურმა“ იმისთანა სადგომში შესვლა იკადრა, ხადაც ნა-

ხევარზე საქონელი ება და მით ცუდი სუნი ტრიალებდა. ცოტა ხნის შემდეგ ექიმი ოთახში შევიდა და ავადმყოფს დახედა. შევიდა და ნახა, რომ ოთახი მთლად გაბურჟღიყო უშუშო სანათის კომლით. ყურიგოვა, მაგრამ რა გაეწყობოდა. უკეთესი რომ ჰქონოდათ, რაღა დღისთვის შეინახავდნენ, მაგრამ სჩანდა, რომ არ ჰქონდათ. ექიმს შემთხვევით თვითონ ჰქონდა ერთი ღერი სანთელი. ამოღო და თეკლეს მისცა.

— ეს სანთელი და ეგ სანათი კი დააქვრე, მაგისი მური ავადმყოფისთვის. კი არა, კარგადმყოფისთვისაც კი მანებელია. — უთხრა ექიმმა თეკლეს.

ექიმმა დათიკოს დახედა; ნახა, რომ ტკბილად ეძინა და შუბლზე ცოტა ცივი ოფლი წამოსვლიდა. თეკლეს უთხრა, რომ ღუმელისათვის შეშა აღარ მიემატებია და ნელის ნაბიჯით გარედ გამოვიდა.

— იმეღია, მალე განთავისუფლდებ! — დაიძახა ექიმმა, როგორც შენდგმ ფეხი საჯალაბო სახლში.

— ღმერთო! უშველე გაქირვებულის შვილს! ყველამ ქულები მოიხადეს და ერხხმად წამოიძახეს.

— ეს თუნუქის ღუმელიც ხომ სულ საწყალი ხალხის საქირ-ბოროტოდ გაჩნდა! თქვენ არ შეგიძლიათ ღუმელით სადგომში ზომიერი სითბო დაიკავოთ და ეს ძალიან მანებელია ჯანმრთელ-აბისათვის. ღუმელი რომ ისე გაახურო, როგორც წელიან იყო, როდესაც მე მოვედი და მერე იქ ნაყოფი კაცი აზღსთანა აშინდში გარედ გამოვიდეს ავად გახდება, აბა რა დაემართება?!

— არა, ბატონო, არც მაგაშია საქმე! — უთხრა ექიმს დათიკოს ბაბუამ.

— აბა რაშია? — ჰკითხა ექიმმა.

— რაღაც სხვა დროებაში შევედით, შენი კირიმე!

რომ ამბობენ დედა-მიწა ტრიალებსო, მართალი ყოფილა? ამ ტრიალმა სადღაც სხვა კუთხისკენ გაგვისროლა, სხვა ჰაერში გაგვაგდო. აბა უწინ კი არ იყო ზამთარი და სიცივე?! აი ამისთანა სახლში ვარ, ბატონო, დაბადებული და გაზრდილი. ფეხშიშველსაც ბევრი მივლია. და პერანგის ამარაც იანურის სუსხიან ღღებში, მაგრამ აგერ ოთხმოც წელიწადზე მივატანე და სურდოც კი არ ვიცი, რანაირი სატკივარია! ცეცხლის პირს რომ დავწოლილვარ იმ ღამეს ერთი პირი საბანს ზევით დაუთოვია ხოლმე, მაგრამ კი არაფერი გაგვქირვებია. ან საგებ-სახურავი სად იყო უწინ ამისთანა?! ქვეშ ღომის ჩალა გვეგო, ზევიდან კი, თუ ვიშოვიდით დაგლოჯილ-დაფლოთილ საბანს, კარგი იყო, თუ არადა ჩოხას გადავიფარებდით და ისე გვეძინა. ან ტანი და ფეხი სად იყო ამისთანა? ცხონებულს ბებია ჩემს ერთი ლურჯი ქათიბის კაბა ჰქონდა და იმ კაბაში დათხოვდნენ ყველა ჩვენი სოფლის ქალები. ეხლა კი ოთხი და ხუთი ხელი თუ არ მომიტანა ქმარმა, ისე როგორ წავეყვებით. ეხლანდელმა ახალგაზდებმა ტიტყლი ფეხი რომ დაადგან ძირს, აი გავცივდი, აი სურჯლო დაგვემართაო, იძახიან. რატომ ჩვენ კი არ ვცივებოდით მაშინ?!

— ეგ ყველაფერი მართალია, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა კი სულ სხვა. უწინ ამისთანა სადგომებში ვიბადებოდით და ამისთანავე სადგომებში ვიზრდებოდით. ეხლა სულ სხვას ვხედავთ. ჩვენ, რამდენადაც შეგვიძლია, ვცდილობთ ჩვენი მდგომარეობა გავაუმჯობესოთ; უფრო თბილს სადგომებს ვაკეთებთ, უფრო თბილს ტანსა და ფეხს ვიცვამთ და ამითი ტანიც სითბოს ეჩვევა; რასაკვირველია, სითბოს მიჩვეული ტანი ნაზდება და ვეღარ იტანს სიცივეს, როგორც, მაგალითად, ამისთანა სახლში დაბადებული და აღზრდილი. აი ეგ ზა-

ვშეიც თუნუქის ლუმელით გახურებულ ოთახში ნამყოფი გარედ გამოვიდოდა სიცივეში და გაცივდებოდა. მიკვირს-კი, რატომ სოფლის ექიმ-მკითხავი დედაკაცები არ მოიყვანთ ამ ბავშვის მოსარჩენად?! უთხრა ექიმმა სიცილით იქ მყოფთ.

— ბატონო, ხომ გაგიგონიათ წყალ-წადებულის კაცი ხაესს გკიდებოდაო, სწორედ ასე ჩვენი საქმე.— უთხრა ექიმს დათიკოს ბაბუამ. აბა ვის მივმართოთ, შენი ქირიმე, საქმე რომ გაგვიჭირდება, თუ არა სოფლის აქიმებს? კაი დაგემართოსთ, თქვენისთანა დოხტურები რომ ახლოს გეყვანდნენ! ყველა ნასტავლი დოხტურები, შენი ქირიმე, სულ ქალაქის ადგილს არიან და სანამდის იქიდან მოვიყვანდეთ მანამდის ავადმყოფს თავისი დამართება. ან სად გვაქვს ჩვენ საწყლებს ამოდენა შეძლება, რომ ყოველთვის დოხტური მოვიყვანოთ?! აქ, ბატონო, ჩვენს სენიმონას ბიჭს ცოლი ჰყავდა ავად. წავიდა დოხტურის მოსაყვანად და სანამ სამი წითელი ქაღალდი არ მიეცა, გარეთაც-კი არ გამოსულა: „სად შემოდნია იმ თქვენ სერებში თრიალიო და მერე ამისთანა ამინდშიო“— ეთხრობია იმ დოხტურს. როცა სამი წითელი ქაღალდი შეეგზაენა მოსამსახურის ხელით, მერე-კი აღარ ეუარებია. სამი თუმანი, შენი ქირიმე, იმ დოხტურს მისცა, ბარე ზრი-სამი მანეთი გზის ქირა დაეხარჯა, მერე კიდევ წამლების ფასი სხვა იყო; ერთის სიტყვით გაძვრა საწყალს ტყავი. რა ჰქნას საწყალმა კაცმა? ისევ ავადმყოფის სიკვდილს ამჯობინებს ამოდენა ხარჯის გაწევას. აბა მიბრძანეთ, შენი ქირიმე, ვილას მივმართოთ ამისთანა შემთხვევაში, თუ არა ისევ სოფლის აქიმ-დედაკაცებს?! კი, მართალია, იმათ თქვენისთანა დოხტურებივით არაფერი იციან, მაგრამ მაინც დიდი იმედია საწყალი გაჭირვებუ-

ლი ავადმყოფის პატრონისათვის. მაინც და მაინც ვერც იმას ვიტყვით, რომ სულ არაფერს ეფარებოდნენ ავადმყოფს.

მოხუცის სიტყვებში უსულო საკანითა და შეშეს ჩვენი ექიმი. ამაზედ პასუხის მიცემაც ძნელია და ან რა უნდა ეუთხრა, როდესაც მართალს ამბობსო—ჰფიქრობდა ექიმი—ველარ წაეიდა და ველარ შეიძლო საწყალმა ლატაკმა ჭირისუფალმა ოცი და ოც-და-ათი ვერსიდან ექიმის მოყვანა; ველარ შეიძლო ოცი და ოც-და-ათი მანეთის მიცემა და დაანებებს თავს. იმ სოფლის ექიმ-დედაკაცებს ორი აბაზიც რომ აჩუქონ, მაინც არ დაემდურება. როდესაც სასწავლებელში ვართ ბევრს ვყვირით, ვოცნებობთ და როცა გამოედვიართ ცხოვრებაში, მაშინ სულ სხვა მიმართულებას ვადგებით. გავათავებთ სასწავლებელს თუ არა, ყოველი ჩვენგანი საცხოვრებლად და თავისი მოქედების ასპარეზად ქალაქებს ვირჩევთ და ვეჩვევით ქალაქის თბილს ცხოვრებას. ის-კი გვავიწყდება, რომ ქალაქში უჩვენოდაც ბევრი არიან და რომ ჩვენი სამოქმედო ასპარეზი უფრო შორს არის. გვავიწყდება ლატაკი მოძმენი, რომლებიც იქ შორს, მთასა და ხეობებში არიან გაფანტულნი და რომელნიც უმეცრების წყვედიად არიან გახვეულნი. იმათი ერთად-ერთი იმედი, ავადმყოფობის დროს, სოფლის მკითხვე-ექიმები არიან; ეს იმედი რომ იმათ წაართვას, მოუსპოს ვინმემ, სამაგიეროც უნდა გაუჩინოს სხვა-რაიმე; ჩვენ-კი ვეუბნებით სოფლის ექიმ-დედაკაცებს ნუ უჯერითო, იმათ არაფერი იციანო და მაგიერს იმედს-კი არაფერს ვაძლევთ!

ამ ფიქრში იყო გართული ექიმი, როდესაც ყველანი ადგნენ და ვახშავს დაუწყეს მზადება. ვინც იქ დარჩა იმ ღამეს, ყველამ კარგი ხონჩა მოიტანა და სუფრა მშვენიერ

რად შეამკეს. ექიმში ძალიან გაამბიარულა მათმა გულ-
კეთილობამ და სტუმართ-მოყვარეობამ. ივანშემეს, ექიმმა
მადლობა შესწირა პატივის-ცემისათვის და ოთახში გავადა
ავადმყოფის დასახედავად. დათიკოს ოფლი დასდენოდა
და გამოღვიძებოდა. ძილში ჰვალსაც გაველო. თეკლემ
საჭმელი მიუტანა, შექამა ცოტა და ისეე მიიძინა. ექიმს
ოთახში მოსვენება სთხოვეს, მაგრამ არ დასთანხმდა,
რადგანაც ოთახი ისე პატარა იყო, რომ მისი ჰაერი ავად-
მყოფსაც თუ ეყოფოდა. თუმცა ძველი იყო მისთვის,
ფარდულიან სახლში ღამის გათევზ, მაგრამ რაღას იზამდა?
ცეცხლის პირს სკამ-ლოგინი დაუდგეს და დაუდგეს. ექიმს
არც ტანი გაუხდია და არც ფეხი, ტანისამოსიანი მიწვა
და ზევიდან ნაბადი გადაიფარა.

დილაზე ადრე ადგა და ცხენი შეაკაზმინა. უკანა-
სკნელად შევიდა დათიკოსთან, რომელიც ლოგინში წა-
მომდგარიყო და დედას რაღაცეებს ეტიტინებოდა. თეკლე
გააზნევა და გამოვიდა გარედ. თეკლეს უნდოდა ექიმის
წინ დაეჩოქა და მუხლები დაეკოცნა, მაგრამ სირცხვი-
ლით ვერ გაეპედნა. გამომშვიდობების დროს თეკლემ
ექიმს ხუთ მენეთიანი გაუწოდა და უთხრა:

— ვიცი, ბატონო, ეს მცირეა, მაგრამ მეტის შე-
ძლება არა მაქვს. სწორედ თქვენგან ნაჩუქარია ჩემი და-
თიკო; მე-კი ვერ გემსახურები მაგის ფასს, მაგრამ ღმერთი
მაინც გადაგიხდის.

ექიმმა ფული არ გამოართვა; დაუბრუნა უკან ფუ-
ლი და უთხრა თეკლეს:

— ჩემი საჩუქარი და დაუფასებელი ნეტარება ის
არის, თუ კი ჩემმა აქ მოსვლამ ტყუილად არ გაიარა.
დათიკო თქვენი შვილია და, რასაკვირველია, გაგეხარ-
დებოდეთ მაგისი განსაცდელიდან დახსნა, მაგრამ გარწმუნე

ნებთ პატიოსანი სიტყვით, რომ თქვენზე ნაკლებ, აღარც მე მახარებს მაგის კარგად ყოფნა.

იმის შემდეგ ექიმი გამოემშვიდობა ყველას და ცხენზე შეჯდა.

— ჰო, კინალამ დამავიწყდა, სოსო, შენ კანცელაციის მდის უნდა ჩამყვე, — უთხრა ექიმმა. — წამლები უნდა გამოგატანო. წავიდა ექიმი და სოსოც თან გაიყოლა.

— პატიოსანი კაცი კი მინახავს, მაგრამ მაგისთანა ღვთისნიერი აღარაფერი მინახავს! კაცო კი არა, ანგელოზი ყოფილა, ჩემო რძალო, ანგელოზი. რაც მაგან წუხელის იწვალა. სჭა არც ათს თუ მანს დაგვჯერდება. ცვარი არ დაძინებია საწყალს წუხელი. ტანისამოსიანათ მიწვა სკამ-ლოგინზე. — უთხრა თეკლეს მამამთილმა.

— სწორედ ჩვენთვის გამოუგზავნია ღმერთს, ჩემო ბატონო!

— მადლობა ღმერთს, შეილო, არ ვყოლივართ ღმერთს დავიწყებული! ისევ ყოფილან იმისთანა კაცები ჩვენში, რომლებსაც საწყალი კაციც ბრალეზიათ. ღმერთმა უ გამოუღიოს ჩვენ საცოდავ ქვეყანას მაგისთანა კაცები! სთქვეს იქ მყოფთა, ქუდი მოიხადეს და შეხედეს ზეცას.*)

10 თებერვალი, 1895 წ.

დ. კამკამიძე.

*) დიდის სიამოვნებით ვბეჭდავთ ამ აცირე მოთხრობას, მათ უფრო, რომ აქ დასახული მკურხალი (ექიმი), სურვილისაგან ვამოწვეული, ოცნების ნაყოფი კი არ არის, ნამდვილი ტიპია. ამ ბოლოს დროს არის ჩვენში ჯგუფი, რომელთაც მართლა საქმით უნდათ გაუწიონ შეძლებისადაგვარ ჩვენ ქვეყანას სამსახური და არა მარტო ცარიელი სიტყვითა და გარეგანი ქცევით, როგორც ღმერთის იყო ჩვენში!.. მართალია, ეს ახლად გამოსული ახალგაზრდები ისეთ მაღალ საფეხურზე არა დგანან, რომ ყველას თვალში ეჩხირონ და არც სხვებს: საერთო მებუყე და მეგანგაშეები ჰყავთ, რომ უჯეროთ ქვეყანაში სახელი გაითქვან, მაგრამ „საქმემან თქვენმან გამოგაჩინოსთ თქვენ“ — ბრძანებს დიდი მოძღვარი და, შექველია, ოდესმე ამათაც გაიცნობს ჩვენი ხალხი და მაშინ კი შეიგნებს, თუ როგორი უნდა იყოს ნამდვილი ახალთაობის კაცი. ამ მოთხრობაში დასახული ექიმიც ერთი იმათგანია. ღმერთმა იწვოს, რომ ამთ ძველების ფარისევლობა წინ არ გადაღობებოდეს.

რედ.

ტფილისი*)

ა. ტაძარსა.

ტფილისის ტაძართი შორის ყველაზე უუძველესი არის სიონისა და მეტეხის საყდრები. მათი საძირკველი ჩაიყარა და ბალავარი მოშენდა მაშინ, როდესაც მეფე ვახტანგ გორგასალმა დააფუძნა ქალაქი ტფილისი, მანამდე ციხედა და სოფლად ყოფილი. მას შემდეგ ტფილისში აშენდა მრავალი ეკკლესიები, რომელთა მოკლე აღწერას ვურთავთ აქვე მათის დაარსების დრო-ჟამის მიხედვით.

1. მეტეხის ღვთ.-ს მშობლის ტაძრის შენება დასრულებულ იქმნა ვახტანგ გორგასლის დროსვე. იგი დაიდგა მეტეხის ციხის შუაგულს, ბექობზე, საიდანაც მშენიერად მოჩანს ტფილისის არემარე. მთელი ბექობი მთლიანი კონცხია და ამასთანავე მიუდგომელი და მაგარი, რისგამო დარქმევია მას თვისი სახელიც.**) თვით ტაძარი

*) იხ. «კრებული» № 11, 1899 წ.

**) სწერენ, ვითომ, მეტეხი იყოს ბერძნული მეტეხოს, (Metochos) გარნა ჩვენ გვგონია, რომ იგი წარმომდგარა სიტყვიდან ტეხა (პურის ტეხა, მტრის გატეხა და სხ.). რომლისაგან დაშენილა ტეხება (ფ. გ.-ჯანიძე, გვ. 112), состояваться, соперничать და სხ. მტეხი (=მეტეხი), состоявающийся, разбивающий.

ძველადგანვე ყოფილა სასახლის კარის ეკკლესიად. მასში არა ერთგზის მოუსმენია წირვა-ლოცვა თამარ წმინდას, რომელიც მისვე ახლოს ისნის სასახლეში გარდაიცვალა. გაახლებულია მხოლოდ ტაძრის გუმბათი, ხოლო დანაშთენი ისევ ვახტანგის დროისაა. ქვის გუმბათი გაახლა დიმიტრი თავდადებულმა (1289 წ.); მეფე შაჰნავაზმა ტაძარი სათოფ-წაშლედ აქცია (1661 წ.), ხოლო მეფე ერეკლე I (ნაზარ-ალი-ხან) გადასცა იგი ყიზილბაშებს ციხითურთ; ერეკლე II გაამშვენა ტაძარი, გარნა 1795 წ. დააზიანეს იგი ყიზილბაშებმა. მის აღმოსაყდრეთის კეფელზე, გარედან, სწერია:

მეფემ ერეკლემ ეს ციხე შტერთა წაართო მაღალა;
აიღო ჯუარი ქრისტესი, წინ მიიმძღვარა ფარადო;
დაიხსნა ეკკლესიანი, ახლა აქვს სახლის კარადო;
ლუთის მოყვარესა ხელმწიფეს ესე სჭირს ამის გუარადო.
ლუთის სადიდებლად, მეოხედ მეფის ერეკლესია.

1795 წელს, ყიზილბაშების შემოსევის შემს, დაიკარგა ტაძრის ხატი, რომლის სამაგიერო გამოგზავნა პეტერბურდიდან ბატონიშვილმა სალომემ, იულონის მეუღლემ. ეკკლესიისავე ეკვედორში, როგორც ვსთქვით, არის საფლავი წმ. შუშანიკისა.

2. სიონის ღვთის მშობლის ტაძარი, დედა ეკკლესიაა და სიონად წოდებულია პალესტინის სიონის მიხედვით. ეს სიტყვა (სიონი), რომელიც ნიშნავს კლდეს, ძველათგანვე შეითვისეს ქართველებმა და სიონი უწოდეს აგრეთვე მრავალს ეკკლესიებს:*) როგორც ზემოთაც ვსთქვით,

*) სიონი სამშვილდისა (აშენდა 410—434 წ.), სიონი ბოლნისისა (408—410 წ.), სიონი ერწოისა (668—718 წ.), სიონი კავკასიონისა (ყაზიბეგთან, დარიალის ზეობაში), სიონი ატენისა (მის

სიონის საფუძველი ჩაპყარა მეფე ვახტანგ ჯორჯასალიძე, ხოლო მის აშენებას მოუწოდნენ მეფენი დანი, გურამი და ადარნასე (619—639 წ.). ძველი მართლმადიდებელი სიონის შენობის დასრულების შესახებ შენიშნავენ, რომ ამ დიდს ფეოკლესიას აშენებდნენ: მეფე გურამის დროს—ნახევარსა ყოველი ერი და ნახევარსა ერისთავნი, ხოლო ადარნასეს დროს (622—628 წ.)—ნახევარსა აშენებდა ყოველი ერი და ნახევარსა ერთი ვინმე დედა-კაცი, და 628 წელს სიონი განასრულეს მკვიდრთა ქალაქისათა.*) სიონი აგებულა ბჟღელით, გარნა თლილის ქვით (ალგეთის ქვა) გაახლებულ იქნა შემდეგს საუკუნოებში. აი მოკლენ ნუსხა სიონის თავგადასავლისა: მე-XIII საუკუნეში სიონის გუმბათი ჩამოაგდო ჯალალ-ედინ სულთანმა, ტახტად დაიდგა და მასზე მჯდომარე სიამოვნებდა ქართველთა აღწყვეტის ხილვით. მე-XIV საუკუნეში ტფილისის შემუსრა და სიონი გააოხრა ლანგთემურმა. 1518 წ. შაჰ-ისმაილმა აიღო ტფილისი, დაანგრია მისნი ტაძარნი და სიონის ღვთისმშობელი მტკვარში ჩააგდო. 1795 წ. ალა-მალუმედ-ხანმა. გადასწვა სიონის კანკელი და აღგზნებულ ცეცხლის ბოლქმა შემუსრა ძველი მხატვრობა; ყიზილობაშებმა ამავე დროს შეიპყრეს ტფილელი მიტროპოლიტი დოსითეოზი და მტკვარში ჩაახრჩეს. საიონი ძველად ჰქონდა

კედელზე დ. ბაქრაძემ ამოიკითხა: „თვესა აგვისტოსა ხუთსა დღესა შაბათსა ქსა ოგ (853 წ.) ზედა წელსა სარკინოზისა ტფილისი და ატყვევა ბუღამ და შეიპყრა, ამირი სააკა მოკლა და მასვე თვესა აგვისტოსა კვირიაკისა დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და მე მისი თარხუნი“), სიონი უწერისა, სიონი გარეჯისა (VI საუკუნე), სიონი წმინდა ანუ ხინოწმინდა (ქობულეთში), სიონი შილდისა (დაიწერა XI საუკუნე), სიონი ტარისა (ააშენა ლეონ მეფემ 1536 წ.).

*) ვ. თაყაიშვილი. სამი ქრონიკა. 34, 36, 45.

ერთი ეკვედერი — პეტრე-პავლესი, რომელიც 180 \pm წ. მთავარმართებლის ციციანოვის სურვილით აღექსანდრე ნეველისად შეჰქმეს, ხოლო, 1818 წ. სალაროდ, მას მაგიერე ექსარხოსმა თეოფილაქტემ სხვა ეკვედერი მიუშენა სიონს სამხრეთის მხრით. სიონის ძველი კანკელი, როგორც საზოგადოდ ყველა ძველი ეკლესიისა, ქვისა იყო ზღ დაბალი. შაჰაბაზის შემდეგ (†1628 წ.) ქვის კანკელის მაგიერ გაუკეთეს ხისა, რომელიც, როგორც ვსთქვით, გადასწვეს ყიზილბაშებმა 1795 წ. ახლანდელი მისი კანკელი ანდრიატისაა (თაბაშირისა) და როგორც კანკელი და ისე ტაძრის ყველა მხატვრობა დახატულია თავადის გაგარინის-მიერ. იატაკი სიონისა დაგებულია მარმარილოს ქვით. ძველად სიონს სამრეკლო ჰქონდა ჩრდილოეთის მხრივ და ორ-სართულიანი, აგებული 1495 წ. ზემო სართული მოაგდებინეს ყიზილბაშებმა 1795 წ. ახალი სამრეკლო, აშენებული 1816 წ., დგას საონის წინ, სამხრეთის მხრით.

სიონს აქვს ძვირფასი და წმინდა საუნჯეებ-; მათ შორის ყველაზე შესანიშნავია ა) ნინოს გაზის ჯვარი, რომელიც უკვე ავწერეთ, ბ) ტაძრის ხატა — ღვთისმშობელი; სიონის ძველი ხატი 1522 წელს ყიზილბაშებმა ჩაადგეს მტკვარში, გარნა იგი გამორიყა წყალმა ნავთლეხს, საიდანაც, სპარსელების წასვლის შემდეგ, ისევ მოიტანეს და სიონშივე დაასვენეს. 1724 წ., ოსმალთა შემოსევის ეამს, ხსენებული ხატი დაიკარგა. მის მაგიერ ბატონი-შვილმა გიორგივახტანგის (VI-ის) ძემ შესწირა (1762 წ.) სიონს ახალი ხატი ღვთისმშობლისა, მორთული და მოქედლილი დიდი და ძვირფასის თვლებით (200-მდე ლალია 70 ალმასი, 160 იაგუნდი, 90 ზურმუხტი, 70 ფირუზი, 600 მარგალიტი და სხ.); გ) კახეთს ნინოწმინდის საე-

პისკოპოსო ტაძრის სატა წმ. ნინოსა, გადმოტანილი სიონის ტაძარში 1825 წელს. ამ ხატის ქვემო მხარეში ინახება წმ. ნაწილები, იგი მოქედლია ოქროთი და აქვს 37 მწვანე ზურმუხტი, 28 მარგალიტი, 29 წითელი ლალი, რომლისგან ორი ფრად დიდებია, და ერთი ოთხკუთხე-ვანი დიდი იაგუნდი. მოქედლობის ზემოთ არის წარ-წერა, რომლითგანაც სჩანს, რომ ეს ხატი ნინოწმინდის ტაძრისათვის შეუწირავს მეფე არჩილს; დ) აქვე ინახებოდა ის ხატი, რომელიც დაიკარგა სპარსთა შემოსევის დროს 1795 წ. ეს ხატი იყო პირი ძველის ხატისა, რომელიც შაჰაბაზმა სხვა საუნჯეებთან ერთად წაიღო სპარსეთს (XVI) საუკ.), გარნა 1620 წლის უახლოეს ხანს შეიძინა იგი (ხატი) რუსის ვაჰარმა სტეფანემ და წაიღო კრასნო-გოლის მონასტერში (არხანგელის გუბერნია), საცა დაშთა აქამომდე. ამ ხეტს რუსები „ქარაველთა ხატს“ ეძახიან და მის საოხად აშენებულია ტაძარი მოსკოვის (ნიკიტსკოჲს); ამას გარდა საყურადღებოა აგრეთვე ძვირფასი ნივთები: საპატრიარქო გვირგვინი, რომელიც ღირდა 7,000 მან. და რომლისაგან 1830 წელს გააკეთეს მიტრა; ორი მი-ტრა ალავერდის ტაძრისა, მოტანილი ტფილისს—ერთი 1818 წელსა და მეორე 1820 წ. (ალავერდის საეპისკო-პოსოს გაუქმების წელიწადია); მიტრა მროველ ეპისკო-პოსისა; მიტრა მანგლელისა (რუსუდანის დროისა), რომელიც ახლა ინახება მოსკოვის მიძინების ტაძარში; მი-ტრა სამთავრის მთავარეპისკოპოსისა; ქათალიკოსთა ფოს-ტლები, რომელსაც იგინი იცვამდნენ წირვის დროს.— სიონის ტაძარში ჰმარხიან: სიონის მაშენებელი კურატ-პალატი გურამ († 600 წ.), ადარნასე († 639 წ.), რომლის დროს დასრულდა ამ ტაძრის შენობა, იოანე მხარგრძელი თამარ-დედოფლის სპასალარი, მთავარმართიებელი. პავლე

დმი: ციციანოვი († 8 თებ., 1806 წ.), ი. პ. ლაზან
რევი, რომელიც მოჰკლა მარიამ დედოფალმა 19 აპრ
1803 წ. და სხ.

სიონის ეპისკოპოსნი:*) ისაკი (496 წ.?), ანტონი
თულასძე, მანგლელ ყოფილი (1047 წ.), გრიგორი I
(1258 წ.), იოანე I (1413 წ.), იოანე II (1434 წ.),
მანგლელ-ტფილელად წოდებული, დავით (1429 წ.),
გრიგორი II (1442 წ.), მანგლელ-ტფილელი, ბართლომე
(1444 წ.), ქრისანთე (1445 წ.), ნიკოლოზ I (1460 წ.),
რომელიც მოხსენებულია პაპის მიერ ბურგუნდის ლერცო-
გისადმი წარგზავნის წერილში, იოანე III (1462 წ.), აბრამ
(1486 წ.), ფრიად განათლებული კაცი, სიმეონ (1507 წ.),
იოანე IV (1518 წ.), დომენტი I (1520 წ.), იოანე V
(1541 წ.), ტფილელ-მანგლელა, დანიელი (1577 წ.),
ბარნაბა (1592 წ.), იოსებ I (1698 წ.), ნიკოლოზ II
(1619 წ.), დომენტი II (1690 წ.), დიონოსე (1621 წ.)
ელისე საგინაშვილი (1628 წ.), განთქმული მწერალი და
ათონის მოსახლავად წასული 1640 წ., კირიაკი, ბარ-
ნაბა II, იოსებ სააკაძე (1662 წ.), წასული მოსკოვს,
რუსთა პატრიარქის ნიკონის გასამართლებლად შეყრილს
კრებაზე დასასწრებლად და მოკლული ბაზალეფის ომში
1688 წ., სიმეონ II (1700 წ.), დომენტი III, ორბე-
ლიანი (1701 წ.) ტფილელ-ბოლნელი, ფრიად განათლე-
ბული მღვდელ-მთავარი, ნიკოლოზ III (1703 წ.), ღვთის-
მეტყველი, საეკლესიო საგადიობელთა მწერალი და
უმთავრესი მეტყე მეთე ვახტანგ VI-ისა, პავლე (1705 წ.),
არსენი I (1713 წ.), ექვთიმე (1718 წ.), ათანასე ამი-
ლახვარი (1749 წ.), რომელიც ვახტანგ მეფეს წაჰყვა

*) Древн. Тифл., გვ. 169.

რუსეთს, აშტარხანს არქიმანდრიტობა მიიღო, 1733 წ. პროველობა, 1752 წ. ისევ რუსეთში წავიდა და 1761 წ. მოსკოვს გააწყო ქარაული სტამბა, ქრისტეფორე თუმანიშვილი (1762 წ.), ამშენებელი ტფილველების სასახლის მარნისა, რომელსაც აწერია: „ჩვენ თუმანიშვილმან თვით ლელ მიტროპოლიტმან ქრისტეფორემან ესე ზედაშისა მარანი აღუაშენე. უხსაც ამა მარნიდან ან. ზედაშე ან ღვთა მოგართუასთ, ან. ეს წერილი აღმოიკითხთთ, ცოდვისა შენდობა გვბოძეთ; თქვენც თქუენის ცოდვისა შენდობა გვბოძოსთ. წელსა ჩლამ“; ამავე ქრისტეფორემ განამშენა საეკლესიო გალობა; მიქელი (1771 წ.), გერმონე (1784 წ.), რომლის დროს მოღვაწეობდა მღვდელმამადღარი და განთქმული მქადაგებელი და მთარგმნელი იოანე ოსეშვილი, ვერემ (1786 წ.), „სირი, ფსალმუნთა მსტჯნაეი“, დოსითეოზი (1787 წ.), დარია დედოფლის მამადღარი და მტკვარში ჩახრჩობილი სპარსთა მიერ 12 თვ. 1795 წ. არსენ II ნაიბაძე, ბატონიშვილის აბდულა; ბეგის შვილი; იგი სასულიერო სამართალში მესცეს 1810 წულგ და გადასყენეს. მოკვდა 30 ნოემბ. 1812 წ. და ამ დღიდან მოისპო ტფილველობაც.

3. საყდარა წმ. ჯვრისა, აშენებულნი იმავე დროს, რა დროსაც დაიდვა საფუძველი ქალაქ ტფილისისა, გაოხრებულ იქმნა ლანგთემურისაგან. ახალი ტაძარი ძველის საძირკველზე აგებულია მე-XV საუკუნეში. იგი ძველადგანვე ითვლება სადგურად იერუსალიმში მყოფ ქართველთა მონასტრების ბერებისა—წმ. ჯვრის მონასტრისა (IV—V საუკ.), წმ. მოციქულის იაკობისა, ძმისა უფლისა და წმ. წინასწარმეტყველის ილიასი (განახლებული დადიანის მიერ მე-XIII საუკ.). ამ ტაძარს მეფე სვიმონმა († 1611 წ.) შესწორა სამღებრო სოფ. დირბს

და სხვა მიუფეთაგანაც. შეწირული ჰქონდა სოფლები, ყმები და ულუფა, ხოლო მისი წინამძღვარი შემოსავალს უგზავნიდა იერუსალიმის ქართველთა ტაძარს, უფლის საფლავის ტაძრად წოდებულს. აზრი ამ შეწირულობათა და თვით სადგურის დაარსება ტფილისში ის იყო, რომ ამ სადგურის მეოხებით საქართველოს ჰქონდა მუდმივი კავშირი პალესტინასთან. წმ. ჯვრის წინამძღვართაგან ცნობილნი: ა) ნიკიფორე (1635 წ.), რომელიც შემდეგ შეიქმნა მთავარეპისკოპოსად კვიპროსის ვიკვოის მონასტრისა და მოციქულად წარიგზავნა რუსეთის წინაშე მიხეილ თეოდოროვიჩისა და პატრიარქის ფილარეტისა, ბ) პართენი (1678 წ.), რომელიც გაჰყვა რუსეთს არჩილ მეფეს, გ) ათანასე, თანამედროვე ერეკლე II-ისა და შემდეგ პატრიარქი იერულამისა, დ) ბენედიქტე, ბერძულიდამ ქართულად მთარგმნელი წიგნისა „თეადრონ“ და შემდეგ მიტროპოლიტი ბეთლემისა, ე) თადეოზი, ე) იაკობი, ზ) იეროთეოზი, ც) კესარიოსი, თ) დანიელი († 1859 წ.), ი) პროკოპი, განმთავრებელი ეკკლესიისა 1861 წელს და სხ. ამავე ტაძარში დასწერეს თვისი მოგზაურობა საქართველოში პატრიარქებმა: ანტოქიისამ დოსითეოსმა (1520 წლის ახლოხანს) და იერუსალიმისამ პანისიოსმა (1658 წ.) და დოსითეოსმა 1689-წ.

4. მთაწმინდა არის ფრიად დიდი სათაყვანო ადგილი ქალაქის ყველა მცხოვრებთათვის. მთაწმინდის ტაძარი აღმართულია მთის ფერდობზე და ამ მთასაც ჰქვიან მთაწმინდა. ტაძრიდგან მშვენიერი სახილველია მთელი ქალაქი, იქიდგანვე მოჩანს ზედაზნისა, მახათისა და სამგორის მთები და აგრეთვე მყინვარი. როგორც ზევეთაც ვსთქვით, აქ მოღვაწეობდა მამა დავითი (შემდეგ „გარეჯელად“ წოდებული) და მას ჰქონდა მცირე ეკკლესია,

რომელიც მე-IX საუკ. გაადიდეს და მონასტრად აღიარეს, ეს უკანასკნელიც განახლებულ იქმნა 1592 წელს დავით და ნიკოლოზ გაბაშვილთა მიერ. გარნა ესეც მოახრდა და განახლებულ იქმნა 1809 წელს ქვაშვეთის მღვდლის თომა გრიგორიევისაგან. ეს განახლებული ტაძარი კაიალიკოს ანტონის ბრძანებით აკურთხა არქიმ. ტრიფილიმ 1810 წელს. 1817 წელს გაუკეთდა ვრცელი გზა. ზოლოს გრიგორიევის მიერ აგებული ტაძარიც დაანგრის და მის მაგიერ ააგეს აწინდელი ტაძარი. ეს დიდად სწამს ეს სიწმინდე, რომლის მოსალოცად თავს იყრის ვრი ყოველ ხუთშაბათს. დღეობა ტაძრისა მოდის ამალღების სწოარზე. ტაძრის ეზო-ყურეში ჰმარხიან: ა) დავით († 1824 წ.), რექტორი თელავის სემინარიისა, მეტად განათლებული მოღვაწე მე-XVIII საუკ. დასასრულისა, ბ) დიმიტრი ყიფიანი, გ) რუსის გამოჩენილი მწერალი გრიბოედოვი, დ) მისი მეფულე ნინა, ასული ჰავჭავაძისა და სხ. ტაძრის გვერდზედ მკირე მალაროა, რომელშიაც გროვდება მთიდგან ნაყენი წყალი. მთელი მთაწმინდა უტყეო იყო და ტყის გაშენებისთვის მხოლოდ ეხლა ზრუნენ. მთაწმინდის აღწერას ვასრულებთ ნ. ბარათაშვილის ლექსით:

შემოღამეა მთაწმიდაზედ

„ჰოა მთაწმიდაე, მთო წმიდაე, ადგილნი შენნი,
დამაფიქვრელნი, ვერანანი და უდაბურნი,
ვითარ აშენონ, როს მონამენ ცვარნი ციურნი,
ოდეს საღამოს დაჰშენ, ამოს, ციაგნი ნელნი!

ვითარი მაშინ იღუმლობა დაისადგურობს შენს არემარეს!
რა სანახავი წარუტყვიეს თვალთა მაშინ შენს ტურფას სერზედ მდგო-
მარეს!
ძირს გაშლილს, ლამაზს, ველსა ყვავილნი მოჰფენენ, ვითა ტაბლას-
წმიდასა!
და, ვით გუნდრუკსა სამადლობელსა, შენდა აკმევენ სუნნელებასა!

მახსოვს იგი დრო, საამო დრო, როს ნალღობანი,
კლდე ბუნდოვანო, შენს ბილიკად მიმოვიდოდი,
და წყნარს სალამოს, ვით მეგობარს შემოვეტრფოდი,
რომ ჩემებრ იგიც იყო მწუხარ და სევდიანი!

ოჰ, ვით ყოველი ბუნებაც მაშინ იყო ლამაზი, მინაზებული!
ჰე, ცაო, ცაო, ხატობა შენი ჯერ კიდევ გულზედ მაქვს დაჩნეული!
აწცა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოის-
წრაფიან!

მაგრამ შენამდინ ვერ მოალწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

მე შენსა მკვრეტელს მაგიწყდების საწუთროება!
წულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
ზენაართ სამყოფს, რომ დაჰშთოს აქ ამაოება...
მაგრამ ვერ სცნობენ, ჯლახ, მოკვდავნი განგებას ციურს!

დაფიქრებული ვიდევ სერზედა და, ცათა მიმართ მზირალს
ტრფობითა,

შემომერტყმოდა მანისს მწუხრი, აღმსები ნაპრალთ მღუმარებითა;
ხანდისხან წელად მქროლნი ნიავნი ღელეთა შორის აღმოკვნესოდენ,
და ზოგჯერ ჩუმნი შემოგარენი ამით ჩემს გულსა ეთანხმებოდენ!

მთაო ცხოველო, ხან მცინარო, ხან ცრემლიანო,
ვინ მოგიხილოს, რომელ მყისვე თვისთა ფიქრთ შებვა
აზრა იპოვნოს და არ დაჰხსნას გულსა ვაება,
გულდახურულთა მეგობარო, მთავ ღრუბლიანო!

ჰსდუმდა ყოველი მუნ არე-მარე; ბინდი გადაეკრა ცისა კამარას;
მოსდევს მთოვარეს, ვითა მიჯნური, ვარსკვლავი მარტო მისა ამარას.
გინახავთ სული, ჯერეთ უმანკო, მზურვალედაც ვით მოქანცული?—
მას ჰგავდა მთვარე, ნაზად მოვარე, დისკო გადახრით შუქ-მიბინ-
ღული!

ამ გვარი იყო მთაწმიდაზედ შემოლამება!
გი აღგილნო, მახსოვს, მახსოვს, რასაც ვფიქრობდი
შე თქვენთა შორის და ან რასაც აღმოვიტყოდი!
მხოლოდ გული ჰგრძნობს, თუ ვითარი სძლევინთ მას შებვა!

გი სალამოვე, მყუდროვე, საამოვე, შენ დაშთი ჩემად სანუგე შეწლად!
როს მტმუნვარება შემომესევის, შენდა მოვილტვი განსაქარებლად!
მწუხრი გულსა—სევდა გულისა—ნუგეშსა ამას შენგან მიიღებს,
რომ გათენდება დილა მზიანი და ყოველს ბინდსა ის განაწაფლებს!

მთაწმინდა დილაღი რომ „აღუშფოთავს“ სულს ყოველს ქართველს! მთაწმინდა არის მრავალ საუკუნოვან მოწამე იმისი, თუ ვითარ ბედმან სასტიკმან „სიმრგვლეტ კასა ჩვენთვის რისხვით წამოპგრაგნა“, თუ რაოდენ გზინ აოხრდა ტფილისი უღმობიელ მტერთაგან, რაოდენი მართალი სული დაიკლა, რაოდენი სისხლი დაიღვრა!

მთაწმინდა ის წმინდა ადგილია, საცა დავით მეფე (1505—1524 წ.), ბერად აღკვეცილი, მოღვაწეობდა და ზენაარს ავედრებდა თავის სამწყსოს, და აქვე აღესრულდა და აქვე შთაიფლა.

მთაწმინდა ის ნუგეშის საცემლოა, საცა მეფე ერეკლე II დაბინავდა დროებით და მიეცა გლოვასა და მწუხარებას თავისი შვილის სოლომონის გარდაცვალების გამო.

მთაწმინდა ის ძლიერი და საპატრონო ადგილია, რომელსაც ვერ მიეკარნენ აღა-მაჰმად-ხანის მეორარი 1795 წელს და რომლის ძლიერებამ გადაარჩინა უწყალო სიკვდილისაგან 50 მოქალაქენი, აქ შეფარებულნი.

მთაწმინდა მთაა წმინდა, მთა ძლიერი და მის სასიკვდილდებდ დამყარებულია ბედი ქართველისა!

5. ანჩისხატი აგებულია მტკვრის ნაპირა კლდეზედ კათალიკოზის ბაბიჯეს მიერ ადარნასეს დროს (614—639 წ.)—საოხად ღვთისმშობლის მარიამის შობისა. ტაძრის კამარა და გუმბათი დამყარებულია სამს სვეტზედ. დასაველეთის მხრით მიდგმული აქეს სამრეკლო, რომელიც ააშენა (1675 წ.) კათალიკოსმა დომენტიმ, მეფე ქაჯოსროს ძემ. ტაძრის ეზოში სამხრეთის მხრით ქალაქის აოხრებამდე (1795 წ.) იყო სასახლე, სადგური კათალიკოზის ამჟღისა. აქვე იყო სასახლე საეკლესიო აზნაურების მალალაშვილებისა, რომელთაგან აღირჩეოდნენ

ბოლომე კათალიკოზის სახლთ-უხუცესნი. თვით კათალიკოზის სასახლე იყო ეკკლესიის ზღუდის გარეთ, ტაძრის ჩრდილოეთის მხრით. ადგილი ანჩისხატსა და სიონს შორის ეჭირა მეფის სასახლეს. ანჩისხატი, მრავალჯერ გაოხრებული, განაახლა (მე-XVII საუკ. დამლევს) კათალიკოზმა დომენტიმ, რომელმაც მასში დაასვენა მაცხოვრის ხატი, მოტანილი ტფილისის ანჩის საეპისკოპოსო ტაძრიდან. მის შემდეგ თვით ამ ტაძარსაც დაერქვა ანჩისხატი.

ანჩის ხატის სიგრძე $1\frac{1}{2}$ ალაბია და სიგანე 1 ალაბი. მაცხოვრის მარცხენა ხელში სახარებაა და მარჯვენათი ილოცება. ქრისტეს სახე და მთელი ხატი მოქედლია ძვირფასად და ძვირფასის თვლებით. ლუსკუმა ხატისა გადაკრულია ოქროთი დაფერილ ვერცხლის ფოთლებით. ლუსკუმას კარებზედ გამოყვანილია ხატი ხარებისა, შობისა, მოგვთა თაყვანისცემისა და ნათლისღებისა. ამ უკანასკნელ ხატის ზემო სწერია: „სულსა პატრონისა მანდატურთ უხუცესისა ბექისასა განუსვენე, ღმერთო“; მეორე კარებზე აწერია: „სულსა პატრონისა მანდატურთ უხუცესისა და მეუღლისა მისისა მარინასა განუსვენო, ღმერთმან“. — მაცხოვარი თვისის ფეხით ჰმუსრავს ჯოჯოხეთის კარიბჭეს და გამოჰყავს იქიდგან ადამი და ევა; მაცხოვრის მარჯვენით ჰხატია იოანე ნათლისმცემელი, მარცხენით ქალწული მარიამ, ძირს ქრისტეს საფლავზე დაყენებული დარაჯი და მალა (ზემო მხარეს) ამაღლება. ლუსკუმის კარების ბოლოს აწერია: „ძენი მათნი მანდატურთ უხუცესნი სარგის, ყვარყვარე და შალვა აღიდნეს ღმერთმან“*). ხატის ქვეშ სწერია:

*) ბექა და მისნი შვილნი სცხოვრობდნენ მე-XIV საუკუნეში. იგინი ჰხატიან საფარს ტაძრის კედლებზედ.

„ბრძანებითა და ნივთის ბოძებითა ღვთივ გვირგვინოსანისა დიდისა დედოფალთ დედოფლისა თამარისათა მე იოანე ანჩელმან რკნელმან კელეკაე საშინელისა ამის ხატისა პატივითა მოქედად; შფარველ-მცველ არს მეფობისა მათისა აქა და საუკუნესა. მოიქედა კელითა ბეჭახითა. ქრისტე შეიწყალე“.

ლუსკუმს ქვეშე აწერია: „ადიდენ ღმერთმან კათოლიკოზი პატრიარქი, რომელმან განაახლა ესე კელთ-უქმნელი: პირველ ედესილდგან კონსტანტინეპოლეს წარმოესვენებინათ, და ოდეს ლეო ისაერო—¹⁾ და სხეაწი ხატთ მბრძოლნი გამოჩნდენ, მას ეამსა მუნილდგან წარმოესვენათ და დაესვენათ კლარჯეთის საეპისკოპოსოსა საყდარსა აწჩისასა. ბრძანებითა და ნივთის ბოძებითა მეფეთ მეფის თამარისათა იოანე ანჩელს პატრიოსნად მოიქედა, და ოდეს გათათრდა სამცხე, ²⁾ მიშინ აღსრულიყო ტფილისის ვაჭარი და ეყიდა ფასითა და მოესხნებინა ბიძისა ჩვენისა კათოლიკოზ-პატრიარქის დომენტისათვის ³⁾ და მას ძვირფასად ეყიდნა და დაესვენა საყდარსა საკათალიკოზოსა მეფობასა პაპისა ჩვენისა მეფის ვახტანგისასა; ⁴⁾ მას აქეთ დიდად დაძველებულიყო ხე და მოქედლილობა; ჩვენ მეფეთ შარვანდელმან, ყოვლისა საქართველოს პატრიარქმან დომენტი ⁵⁾ კვალად განვაახლეთ და მოიქედეთ გული და კუბო, და შევმატე თვალი და მარგალიტი. ქრისტე ღმერთო, შემინდევ ყოველნი ცოდვანი ჩემნი, სატანჯველისა და ყოვეოთა მტერთა ბილულთა და უხილავთაგან მიხსენ და შემრაცხე მარჯვენით შენსა და დაიციე მეფე მეფეთა საქართველოს ბაგრატოვანი ვახტანგ ⁶⁾ და მეუღლე მათი დედოფალი რუსუდან, ბაქარ, გიორგი და ასულნი მათნი, ყოველნივე იხსენ განსაცდელისაგან. ამინ. ქნს უოგ.“⁷⁾

ამ ხატის კარები მოუქედინებიათ (1686 წ.) იოთამ

¹⁾ ლეო ისაერო 718—741 წ.—²⁾ მე.XVII საუკუნეში.—
³⁾ დომენტი II (1660—1675), რომელმაც აწიხს ხატი და მასთან 9 ხატი სხვა, მოტანილნი კლარჯეთიდან ტფილისის ვაჭრისა ამირჯანისა და მის ძეთა ზურაბისა, მელქემისა და დავითის მიერ, შეიძინა 2000 მორჩილად.—⁴⁾ მეფობდა 1658—1675 წ.—⁵⁾ დომენტი III (1705—1742 წ.);—⁶⁾ ვახტანგ VI (1703—1724 წ.).—
⁷⁾ 1715 წ.

ამილანგარსა და მის მეუღლეს თამარს, ასულს მეფის ვახტანგ V-ისას, და ძეთა მათთა ანდუყაფარს და დემეტრეს. კარები მოუჭკიდა და გაუკეთებია ოქრომჭედელს ბერუკა დოლაძეს.

სამრეკლოს კედელს აწერია: „ჩვენ ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ბატონიშვილმან კათალიკოზმან დომენტი აღვაშენე სამრეკლო ესე და განვახლებ საყდარი ესე სულისა ჩემისა საოხად მეფობასა ქართლსა შანავაზისსა, ქნსა ტნიგ“ (1675 წ.);

ტაძრის ზარს აწერია *): „ეს ზარი ბუღდან-ბეგმა ამრლახვარის შვილმან ბატონს კათალიკოზს დომენტის (შეესწირე) და კათალიკოზმა ქალაქის ღვთისმშობელს (შესწირა).

ნ. ლუარჯაი მონასტერი ვერაზედ საოხად ანდრია პირველ წოდებულისა, აგებულნი ლუარჯის ალგეთის ქვით ძველს დროს. ვახუშტი მას ჰხადის წმ. გიორგის ეკლესიად. ამ საუკუნის დასაწყისს ამ ტაძარში ინახავდნენ თოფის წაქალს. ტაძრის კედლების შიგნითი მხარე მთლათ დახატული იყო. აღმოსავლეთის კედელზე არის შემდგომი წარწერა:

„ვინაიდან ჩემებრ ბრალეულთაგან სარწმუნოებითა კეთილთა..... კეთილად..... ქმნილნი..... ამისათვის მეცა შეილი ჭეშმარიტისა ემბახისა სახელით ოღენ ქრისტიანე, ხოლო საქმით ურჩი და ყოვლად უშიშო ღვთისა ბრძანებითა უღირსი ბასილი ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოს ყოფილი, ძე კეთილ ნაშრომისა იობისა უნდოთა ამათ მცირეთა ნივთთა მიერ გულს მოდგინებით მსასობელი შენი ცუებრსა ამას გიმკობ საყდარ-სართულსა სამოსახლოს ამას ტაძარსა შენსა ყოვლისა სოფლისა მომანადირებელთა სარწმუნოებასა ზედა მართულსა ათერთმეტ თავად აღრიცხულსა დასსა მოციქულთასა თანამოსაყდრეო დაჰსწრა (?) ანდრია... ხოლო ვაშენებ

*) ყველა ეს წარწერები და საზოგადო ტაძრების აღწერა გადმოვიღეთ პ. იოსელიანის წიგნიდან „Древности Тифлиса“.

ნაცვალ საგებლად ჭემოვს და საყვარლისა ძმისა ჩემისა ე.....უ ქართლისა ამირთა ამირისა რუისთავისა და შვიდთა მათეულელთა პატრონისა აბულ-ასახისათვის და უპირმშოისა ძმისა ჩემისა შვლი-სა დავითისათვის ვიდრემდის დაუდგრომელსა ამას და წარმომდინა-რესა სოფელსა შინა ხოლო..... ვიყუნეთ მშვიდობით დაცულ საძულელთა ამათ შინა ქორონიკონსა“

ამ წარწერის მიხედვით უბრალოდ ამტკიცებს, რომ ეს ტაძარი აგებულა ან 1505 წელს და 1525 წ. გარნო არც ბროსესა, არც იოსელიანისა და არც მათ მიმდევარ დ. ბაქრაძეს, ჩვენის აზრით, საკმაოდ ვერ აუხსნიან წარწერა. ჩვენ ვიცით, რომ თამარ დედოფლის დროს ტფილისში სცხოვრობდა ამავე ქალაქის მკვიდრთაგან თეადი აბულასან, რომელი იყო „მეტეთ მეფისაგან წყალობა კელდასხმული ამირად ქართლისა და ტფილისისა“ (ქარ. ტბ., გვ. 284). ამ აბულასანს ჰყვანდა ძე გუზანი, რომელიც თამარს აემალლებინა და დაენიშნა გამგედ კლარჯეთისა და შავშეთისა. გუზანმა ბოლოს უღალატა თამარს და იგი მოკლეს მთიბავეებმა (ქ. ტ. გვ. 293, 324). ეს აბულასანი, ალბად იყო გაქრისტიანებული ყიბჩაღელი ან ოსი. მას კარგად უნდა სკოდნოდა ეს ქვეყნები, რადგან თამარისათვის რომ ირჩევდნენ საქმროს, ამან სთქვა: „მე ვიცი შული რუსთა ხელმწიფისა, როგორც მელი ექსორია ქმნილ დევნილი, გარდმოიხვეწა და არს იგი ყივჩაყთა მეფისა სვიაჯს ქალაქსა შინა“. ვითარცა თამარი იწოდებოდა მეფედ „შვიდთა სამეფოთა“, „შვლთა თემთა“, „შვიდთა სვეტთა“, ისე მისი ამირა ანუ ამირთ ამირა, რომელიც ჰქვლობდა ქართლიდგან რუისთავამდის (ყარაია), ჰხადის თავის თავს პატრონად „შვიდთა მთეულელთა“, ე. ი. ყივჩაყისა, ოსეთისა, ქარტლისა, ჩანისა, დიდოფეთისა, ლილივისა და მათიუღეთისა.

ანდრია პირველწოდებულის ტაძარში ჰმარხია ცნობილი მოძღვარი ზაქარია გაბაშვილი, დიდი მტერი ანტონი კათალიკოზისა.

7. გეგის ტაძარს საოხად ღვთის მშობლისა აშენებული ძველად და მიწერილი ანდრია პირველწოდებულის ტაძარზედ. მისგან, პ. იოსელიანის თქმით, დარჩენილია ორი კედელი და აგურის ტრაპეზი. ამ ნანგრევებს ყოველწლივ აღდგომის მეორე დღეს მოილოცავედა ხოლმე გრეკლე II-ის ასული ქეთევან, მეუღლე იოანე მუხრან-ბატონისა.

8. წმ. მარინის ტაძარი ავლაბარში აგებული ძველს დრრს და განახლებული 1824 წ. 1849 წელს. წმ. მოწამეს მარინას დიდად პატრუკემენ ქართველნი. მის საოხად ბევრგან აგებულია ტაძარი, მაგ. კახეთში და სხ. მარინას ასრე ამკობს კათალიკოზი ანტონი I.

სვეტ მარტირტებს, შუენება ქალწულისა,
აღამს მტკიცობს გონება შეუზები,
მრჩობლს გუტლს აკუტრნებს ყრმა ბრძენი მარინა,
სხუა და სხუათა მცნები ქედს იფარდულებს მახვილს.

9. წმ. ეკატერინესი, რომელიც ააშენა დაქით აღმაშენებელმა საღვურად სინას ქართველთა მონასტრისა, აგებულია საოხად წმ. ეკატერინესი. იგი გაოხრებულ იქმნა ლანგთემურისაგან, ხოლო აღექსანდრე I ისევ აღადგინა 1430 წ. 1795 წ. ეს ტაძარი დაანგრის ყიზილბაშებმა, ხოლო სინას ბერებმა მის მაგიერ პატარა ეკლესია ააშენეს, შემდეგ 1861 წელს კიდევ განახლეს. ამ ტაძრის სიკვლთაგან სჩანს, რომ მისთვის შეუწირავთ: სიმონ გურიელს 25 მარჩილი ყოველი წლივ (1624 წ.), გიორგი გურიელს (1682 წ.) 40 ყურუში, კახეთის მფე)

ალექსანდრე I 90 ლიტრა აბრეშუმი, იმერეთის მეფე სიმონ I 40 მრჩილი, კაცია დადიანს (1783 წ.) 40 მრჩილი, ერეკლე II (1778 წ.) 50 ყურუში (=37 მან. და 50 კ.) და კიდე 200 ყურუში, მეფე გიორგი XII (1800 წ.) 50 ლიტრა აბრეშუმი და სოფელი მელრევი ქართლს.

10. კალაოუბნის წმ. გიორგი აგებულია უუძველეს დროს და განახლებულია 1850 წ. მღვდლის იოსებ ნამორაძის მეცადინეობით. კალოუბანი იმიტომ ეწოდა ამ ადგილს, რომ აქ, როგორც გადმოგვცემს თქმულება, ლანგთემურმა გაღეწა კალო, რომელზედაც ძნის მაგიერ ყრმები დაალაგებინა.

11. სამების ტაძარი, აგებული ძველის საფუძველზედ (1790 წ.) პეტრე აღნიაშვილის მიერ, განახლებულ იქმნა 1863 წ.

12. კვიპა-ცხოველა წმ. თომასი უუძველესი ტაძარია. დაზარეული ლანგთემურისაგან, განახლებულ იქმნა XVII საუკ. მთავარეპისკოპოსის ქრისტეფორეს მიერ.

13. კარის ეკლესია წმ. გიორგისა, აგებული ძველის წმ. მთავარანგელოზების ტაძრის საფუძველზე. ეს ძველი ტაძარი შემუსრა ლანგთემურმა 1398 წ. 1640 წ. მისის ნაშთისაგან როსტომ მეფემ ააშენა სამი ტაძარი:

14. ათანე ხათლისმცემლის როსტომის სასახლის წინ.

15. ხარების სამეფო მოედნის შუაგულს და წმ. გიორგისა (კარის ეკლესია), რომელის შენება დაამთავრა ბატონიშვილმა სიმონ ვახტანგისძემ 1710 წ. და მის წინ. მოედნის მხარეს, აიგო სასახლე. ეს სასახლე გაადიდა მეფე გიორგი XII-მან წმ. გიორგის ტაძარს კარის ეკლესიას.

სიად შეიქმნა. გიორგი გარდაიცვალა ამავე სასახლეში და მისმა მეუღლემაც აქვე მოჰკლა გენ. ლაზარევი, 1840 წელს ხაჭინისაგან ეს სასახლე იყიდა კერძო პირმა, რომელმაც სასახლე გაადიდა და გაამალლა ისე, რომ ახალი შენობამ სრულიად შეაფიწროვა და დაჩრდილა წმ. ტაძარში ამ ეკლესიაში არის ფრიად შეენიერი ჰნატი წმ. ნინოსი, მოციქულთა სწორისა და ქართველთა განმანათლებელისა.

16. ქვაშკეთი მთავარ-მოწამის გიორგისა, აგებული დველი ეკლესიის აღგილას 1754 წელს გივი (შაჰყულიხან) ამილახვრისაგან. ეკლესიის კარების ზემოთ არის წარწერა: ჩუპნ ამილახურამან გივმან, ძემან ანდუყაფარ ამილახურისამან, და თანამეცხედრემან ჩუპმან ორბელის ძის ასულმან ბანგუმ აღუაშენეთ ეკლესია ესე ღუაწლით შემოსილისა მთავარ მოწამის გიორგისა ზღუდით, ბურჯით და სახლით, რათა მეოხ-გუტყოს ჟამსა სიკუდილისასა. ვინც იხილვებთ, შენდობასა გვიბრძანებდეთ. აღევო მეფობასა კეთილმსახურის გვრგვნოსანის თეიმურაზისასა და ძისა მისისა კეთილ-მორწმუნისა მეფისა ირაკლისასა, ხოლო მამათ-მთავრობასა ანტონი დავითიანისა, განხორციელებითგან სიტყვსა ღუთისასა ჩნდ (1754 წ.).

წარწერა კარის-ბქეზედ: სადიდებლად ღუთისა დროსა სრულიად რომისისა იმპერატორის აღექსანდრი პირველისა და ექსარხოსობასა საქართუპლოს და იმერეთის სამღვდელთა ზედა მცხეთის მიტროპოლიტის და ტფილისის ვარლამ ქსნის ერისთვს დავითის ძისა აღშენდა კარისბქე ესე წელსა ქრისტესწით ჩვიც ქორონიკონსა ფდ (1816 წ.).

ამ ტაძარში ინახება შესანიშნავი ხატები: ა) შემოწირული ინდო გაბაშვილისაგან 1713 წ., ბ) წმ. გიორგისა, მოტანილი სოფელ ენაგეთიდგან, გ) ორი ხატო ღვთისმშობლისა, შემოწირული ზურაბ სახლო-ბუტყვისაგან 1665 წ., დ) ღვთისმშობლის ხატი ბეთანიის მონა-

სტრისა*) და სხ. ქაშვეთობა მოდის 10 გიორგიბისთვის.

17 დიდუბის. ღვთის მშობლისა (მისი აღწერა იხ. ზემოთ).

18. ღვთის მშობლისა საკრებულო ტაძარი ძველხს ნანგრევებზე აგებულია (1680 წ.) ელენეს მიერ, რომელიც იყო ასული მეფე ვახტანგ მე-V-სა. ესეც რომ გაოხრდა, ხელახლა კიდევ განაახლა (1795 წ.) ერეკლე II-ეს ასულმა მარიაშმა. ამ ეკლესიის ახლოს იყო სასახლე კათოლიკოსებისა ანჩის ხატთან, რომელშიაც სპარსთა ბატონობის დროს სცხოვრობდნენ მათი ხანები.

19. წმ. ირაკლისა და დანაის მთასტური მეტეხის გორაზედ. ამ მონასტრის უმთავრესი ეკლესია და თვით სასახლეც ააგო ერეკლე II-ეს მეუღლემ დარია დედოფალმა, რომელიც აქვე სცხოვრობდა შემდეგ ერეკლეს გარდაცვალებისა 1803 წლამდის. ხოლო ამ წელიწადს იგი გარდაასახლეს რუსეთს, საცა აღესრულა 8 ნოემბ. 1807 წ. ეს სასახლე მისის ეკლესიითურთ შეიძინა ექსარხოვსმა თეოფილაქტემ და აქ გამართა სასულიერო სემინარია და სამრევლო სკოლები. იონა მიტროპოლიტმა (1822 წ. 29 ოქტ.) ტაძარი აკურთხა მაცხოვრის ფერისცვალების მონასტრად. მონასტრის უმთავრეს ტაძარში ჰმარხიან: ეპისკოპოსი გორისა ნიკიფორე ჯორჯაძე († 1851 წ.), მთავარეპისკოპოსი დოსითეოსი († 1829 წ.), რომელსაც 1815 წლიდან ებარა სამწყსო თელავისა და კაეკასიისა, არქიმ. ევგენი († 1832 წ.), რექტორი სემინარიისა.

20. ტაძარი სახელსა ზედა ყუკლე ურკუულთა ნუგეშის-მცემელისა თაბორის გორაზედ სვიდაბადს კათოლიკოსებდეს.

*) ბეთანიის ტაძარი აგებულია თამარ მეფისაგან.

საზღუდნული სასახლეში. გაობრებული ტაძარი გან ახლა და აკურთხა (1836 წ.) საქართველოს ექსარხოსმა ევგენიმ. 1849 წლიდან გაუქმდა ეკლესიაცა და კათალიკოსების სასახლეც.

21. ტაძარი წმ. ჯგერის გამოჩენის სახელობაზედ კუკიაში აგებული 1815 წ. შემდეგ განახლებულ და გადაკეთებულ იქმნა აწინდელ კუკიის წმ. ნიკოლოზის ტაძრად.

22. ტაძარი წმ. ბარბარესი ქვემო ნათლუხში, აგებული ძველს დროს, დიდი თაყვანის საცემლოა, დღეობას (4 დეკემბ.) აქ იკრიბება დიდძალი მლოცველი. წმ. ბარბარეს მოსალოცად აქ მუდამ მოჰყავთ სახადით მორჩენილი ბავშვები.

23. ტაძარი წმ. ბარბარესი ზემო ნათლუხში, აგებული ამ მიმდინარე საუკუნეში.

24. ტაძარი ელია წმინდა, მახადის მთაზე. აწ დანგრეული.

ამ საუკუნეში კიდევ აგებულ იქმნა შემდეგი ტაძრები:

25. ალექსანდრე ნეველის (კუკიაში).

26. წმ. ნინოსა კუკიის სასაფლაოზე, რომელსაც აქვს მშენებელი სასახლე. სამრევლო სკოლისათვის.

27. მლაკნების ზბნის ტაძარი (კუკიაში).

28. ჰეტრე-ჰაგესი აელაბრის სასაფლაოზე.

29. ხარების (არქიელის კარის ეკლესია).

30. იუერიის ღვთის მშობლის (პირველი გიმნაზიის კარის ეკლესია).

31. წმ. ნინოს ტაძარი ქალების ინსტიტუტის კარის ეკლესია)

32. წმ. ალექსანდრე ნეველის (მთავარმართებლის კარის ეკლესია).

33. წმ. ათანე რუთისმეტყველისა (სასულიერო სპსწავლებლის კარის ეკკლესია).

34. წმ. ანდრეა პირველ წოდებულისა (ყუმინარიის კარის ეკკლესია), განახლებული 30 ნოემბ. 1862 წ.

35. წმ. ნაოლოზისა ორთაქალას ახლოს, აგებული დეკანოზის ბასილის მიერ ბერძენთათვის.

36. წმ. ალექსანდრე ნეჟელისა (ალექსანდრეს ბაღში).

37. სამსჯედრო საკრებულო ტაძარი გუნზის მოედანზედ დიდ-მშვენიერად აგებული (ნაკურთხი 21 მაისს 1897 წ. სახელსა ზედა ალექსანდრე ნეველისასა).

38. ქალების 1-გიმნაზიის კარის ეკკლესია.

39. იუნკრების სკოლის კარის ეკკლესია.

40. სამისიონერო ტაძარი (რიყეზედ).

41. ვაჟების 2-ე გუმნაზიის კარის ეკკლესია.

3. ტაძრნი სომეხთა.

1. ჯანქი არის უპირველესი, უუძველესი და საეპისკოპოსო ტაძარი სომეხთა. მისი საფუძველი დაიდვა მე-XVII საუკ. გასულს. შარდენის თქმით ვანქი ანუ ფაშა-ვანქი ააშენა ვილაც ოსმალეთიდან გარდმოხევეწილმა ფაშამ. ეს ცნობა შარდენს გადასცეს თვით აქაურმა სომეხებმა, რომელთაც მაშინ (1673 წ.) ტფილისში ჰყვანდათ თვისი ეპისკოპოსი. ამ ფაშის მიერ აგებულ ტაძრის ნაშთს რევზე აგებულ იქმნა (1720 წლ. ახლოს) აწინდელი ტაძარი, რომელიც საბოლოოდ განახლებულ იქმნა 1788 წელს.

2. სურბ-ნიშანი (წმ. ნიში); როგორც სწანს მისის წარწერისაგან, აგებულია 1701 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს მეფედ (უკეთ ვსთქვათ გამგედ)

სპარსთა ყენისაგან დანიშნულ იყო ლეონი, მამა ვახტან
სჯულდებლისა.

3. წადეკანქ (ყვავილის სავანე) ნავთლულში*).
4. ასტეაწაწინ (ღეთისმშობელი), იქვე.
5. წიანჯაჯორ ასტეაწაწინ (წითელი სარტყლიანი
ღეთისმშობელი). კრწანისში.
6. ლუსაჯორი (გრიგოლ განმანათლებელი) ავლა-
ბარში.
7. კამიჭ ავეტრან (წითელი ძაბარება) იქვე.
8. ქშიაწინ იქვე.
9. ძორაბაში სურბგეგორქ (ხევისთავის წმ. გიორგი)
იქვე.
10. სურბ მინას (წმ. მინასა) იქვე.
11. ხოჯგეგანქ ასტეაწაწინ (ხოჯგეგანქის ღეთისმობე-
ლი) იქვე.
12. სურბ კარაპეტ (წმ. კარაპეტი) იქვე.
13. ასტეაწაწინ (ღეთისმშობელი) ჩულურეთში.
14. ასტეაწაწინ (ღეთისმშობელი) კუკიაში.
15. თანდოჲან ასტეაწაწინ (თანდოჲანთ ღეთისმშობე-
ლი) იქვე.
16. სურბსან (წმ. ჯვარი) ვერაზედ.
17. ზრვინანტ ასტეაწაწინ (ზვრინანთ ღეთისმშობე-
ლი) იქვე.
18. მოღნინი სურბგეგორქ** (მოღნინ ს.წმ. გიორ-

*) სია სომხების ტაძრებისა გადმოგვცა დიდად პატივცემულ-
მა მღვდ. გ. ი. შერმაზანიანცმა, საღმრთო სჯულის მასწავლებელ-
მა ტფილისის რეალურ სასწავლებლისამ, — რსთვისაც მას ვწირავთ
უგულითადეს მადლობას.

**) ამის ქვემოთ მოხსენებული უკვლევნი სოფლაქსა და
შუაგულ ქალაქშია.

გი), აშენებ. 1751 წელს.

19. ქაშოიანთ ტაძარი.

20. კუსანჯა სუბ სტეფანოს (მოლოზნების წმ. სტეფანე).

21. ბუთხეშინ ასტეწაწინ ანუ ფეთხიანი (ბეთლემის ღვთისმშობელი).

22. ქაწაფან სურბგევორქ (ქართის კლდის წმ. გიორგი).

23. ღასტა ხაზი. სურბგევორქ (მინდგრის ჯვრის წმ. გიორგი).

24. ტერეშტავაპეტ (მთავარანგელოზი).

25. სუბ სარქის (წმ. სარქისა).

26. ნოაშენ, აგებული 1793 წელს.

27. ჯიგრაშენ ავეტიაც (ჯიგრაშენი ხარებისა), 1785 წ.

შენიშვნა. ამ ეკლესიათაგან ვახუშტის დროს 7 ეკლესია თენოდა ქართველებს და, მათ შორის; ბეთლემი, რომელსაც სომხებმა უწოდეს ფეთხიანი (ბეახემი); ეს ტაძარს აგებულია გივი ამილახერისაგან 1740 წ., სუბნიშანი, წმ. ნიკოლოზისა და წმ. მთავარანგელოზისა, რომელსაც სომხებმა უწოდეს ტერეშტავაპეტ (მთავარანგელოზი). ეს ტაძარი უძველეს დროს ბერძნების სალოცავი იყო და ჯერ ისევ გიორგი მე-XII-ის დროსაც იგინი ზმ ეკლესიისთვის ედავებოდნენ სომხებს*). ამას გარდა ქართველების კუთვნილება ყოფილა კიდევ წინანაურის ტაძარი (კრწანისში), თაბორი (აელაბრის გორახე), თელეთის ტაძარი (სოფ. თელეთში).

*) იხ. Описание древн. Тифлиса, პლ. იოსელიანისა, გვ. 233 და Кавказъ въ древн. памятникахъ христіанства დ. ბაქრაძისა, გვ. 44, საცა მოყვანილია ცნობა შესახებ ვანქისა.

გ. კათოლიკეთა საუფრობა.

კათოლიკეთა სარწმუნოების გავრცელება მოჰყვა რუსუდან დედოფლის მეფობას. მონგოლები რომ შემოესივნენ საქართველოს და დაამარცხეს ქართველნი, მაშინ რუსუდან დედოფალი, უმწეოდ დაშთენილი, იძულებულ იქმნა მიემართა რომის ტახტისადმი და შემწეობა ეთხოვნა პაპ ჰონორი III-ისა და პაპ გრიგორი IX-საგან, და ამასთანავე ამ უკანასკნელს რუსუდანმა შეუთვალა, თუ დამეხმარებით, „მცა და ჩემი ქვეყანაც რომის ეკკლესიას შევეურთდებით. ო, ე. ი. კათოლიკობას მივიღებთო“¹⁾. პაპმა გრიგორიმ რუსუდანი შეაქო ამ გვარგანზრახვისათვის, დაპირდა დომინიკანელ ბერებს გამოგიგზავნიო, ხოლო ლაშქრით შემწეობის შესახებ მოსწერა, რომ რადგან ჩემი ტახტი დიდს განსაცდელშიაო ჩავარდნილი იმპერატორ ფრიდრიხისაგან, ამიტომ ჯერხნობით ვერას შეგეწევიო²⁾; მიუხედავად ამისა, პაპმა გრიგორი IX მაინც გამოგზავნა 7 ბერი რუსუდანისა და მისი ერის მოსაქცევად, გარნა რუსუდანმა უარჰყო მათი მოძღვრება. 1289 წ. პაპ ნიკოლოზ IV ხელახლა გამოგზავნა მღვდლები, რომელნიც ქართველობამ პატივით მიიღო, და ნება დართეს ტფილისში ჰყოლოდათ თვისი ეპისკოპოსი. კათოლიკების პირველი ეპისკოპოსი ტფილისში იყო იოანე ფლორენტიელი (1329 წ.). მისი სადგური იყო იქ; საცა ეწლა კათოლიკეთა ხარების ტაძარია³⁾. პაპთან მიწერ-მოწერა ჰქონდა აგრეთვე მეფე კონსტანტინე III (1469—1505 წ.). ამ გვარ მიწერ-

1) იხ. „ივერია“ 1879 წ., № 5, გვ. 195.

2) იქვე.

3) Опис. др. Тифлиса, გვ. 234.

მოწერისა და აქაურ კათოლიკე ბერების ოსტატურ ქა-
დაგება-გარჯისა გამო კათოლიკეთა მოძღვრებამ ფეხი მოი-
კიდა საქართველოში და სახელდობრ ტფილისსა, გორ-
სა, ქუთაისსა, სამეგრელოსა, გურიასა და ახალციხესა.
თუმცა 1600 წლითგან კათოლიკეთ აღარა ჰყვანდათ ეპის-
კოპოსი, არამედ თეატინელი მამები, მაგრამ მაინც მათი
რიცხვი გამრავლდა და უფრო მეტად-კი 1604 წლიდგან.
კათოლიკე ბერები ძლიერ განათლებულნი კაცნი იყ-
ვნენ, იცოდნენ ექიმობა და ქართულს ენასაც სწავლობ-
დნენ. ამ ენის შესასწავლად რომის „მოქადაგეთა სკო-
ლაში“ ჰაჰმა დააწესა ქართული ენის კათედრა და პრო-
ფესორად გაამწესა ქართველი—ირბახი, რომელიც „მთელს
წინა აზიაში განთქმული იყო მეცნიერებითა და სადიპლო-
მატო ელჩობით“. ამ სკოლიდგან გამოვიდნენ, მაგ., ჰა-
ულინი, რომელმაც შეადგინა და დაბეჭდა (1626 წ.)
ქართული ანბანი და მასში ჩაურთო 3,084 ქართული
სიტყვა, მაჯი, რომელმაც შეადგინა ქართული ენის გრა-
მატიკა ლათინურ ენაზე და დაბეჭდა რომს (1643 წ.).
ეს წიგნი ისრე სწრაფად გავრცელდა, რომ იგი მალე მე-
ორე გამოცენადაც დასტამბა*) (1670 წ.). ამავე ხანებში
რიჯენერანდომ შეადგინა (ქართულის ანბანით) იტალიუ-
რი და თათრული (ადერბეიჯანის) ლექსიკონი, რომელიც
1722 წელს შეუქმენია მურადიანთ ტირაკუ იოანეს**).
ამას გარდა ქართულად გადმოთარგმინილ იქმნა გორის
მკვიდრის ტლუკაანთ დავითისაგან რომს დაბეჭდილი
(1733 წ.) წიგნი „საქრისტიანო მოძღვრება“.

ამნაირად გაჩაღებულმა კავშირმა რომსა და საქარ-

*) ეს მეორე გამოცემა მაჯის გრამატიკისა დაწერილებით
განხილულია ჩვენ-მიერ (ივერია, 1895 წ., № 164).

**) იხ. ჩვენი წერილი. ივერია 1895 წ., № 149.

თველოს შორის კათოლიკეთა მოძღვრება ჩვენში ბევრმა ირწმუნა. მოგზაური პეტრო დედლავეალლე პაპს ურბანოსს VIII-ეს მოახსენებს (1627 წ.), რომ „პატრი ფრაჯოვან-თადეო წმ. ელისეს კარველტანელი ფეხშიშველი საქართველოში იყო, მეფე თეიმურაზმა მას განუცხადა მეგობრობა... როგორც ჩვენებურ ქრისტიან სამღვდლო პირს, საჯაროდ აწირვინა თავის უმთავრესს ტაძარში, იმ ქვეყნის მიტროპოლიტის თანადასწრებით; მეფეს თვითონაც უნდოდა წირვის მოსმენა, მაგრამ არ ვიცი რამ დაუშალა. გარდა ამისა მეფემ უბოძა და ჩააბარა მას მიწა-ადგილი იმისთვის, რომ ამ ქვეყანაში მას, თუ ისურვებდა, გაეკეთებინა ჩვენი რჯულის მონასტერი და ეკლესია. ერთის სიტყვით, როგორც მეფემ, ისე ალავერდელ მიტროპოლიტმაც, რომელიც ითვლებოდა გონიერ კაცად და რომის საქმის ერთგულ მსახურად, გამოიჩინეს რომის ეკლესიისადმი ისეთი გულკეთილობა, რომ მეტი აღარ შეიძლება“*).

პატრიარქ დიასითეოზი სწერს***) მეფე შანაოზის ქაძს (1658—1675 წ.) მოკიდებ ივერიაში ექიმი ანდრეა ხილსელი და შთააგონა მეფეს მოეწვია იეზუიტნი. სომეხთ წაართევს ორი ტაძარი: ერთა გორში და ერთიც ტკვილისში და გადასცეს იეზუიტებს, ამ ბერებმა პაპის ტახტს შესძინეს ზოგიერთნი სომეხნი, ე. ი. მოაქციეს ნისლისაგან წყედიალისადმი. 1688 წელს მე გავხსენი იეზუიტების წერილები: იგინა სწერდნენ რომაელს, რომ პაპისადმი მოვაქციეთ მეფე და სამღვდლოთა უფროსებიო, ხოლო ეს ჩუყილია“.

*) ივერია 1879 წ. № 3. გვ. 33.

**) მ. სელეზნევი. О религ. и полит. состоян. Грузин до XVII вѣка, გვ. 229; ჩვენი საქართვე. ისტ., გვ. 359.

ეს არც იმდენად ტყუილია, როგორც ვფარწმუნებს მართლ-მადიდებელი პატრიარქი დოსითეოზი. მეფე-ქანა, მისი ძალო ნათესავები და მოგვარეები ჰაპისადმი მიიქცნენ. ესრეთი პირნი იყვნენ, მგას, სადა ორბელხნნი რომელიც იყო დედის ძმისწული გიორგი XI-ისა (1676—1688 წ.), ანტონი I კათალიკოზი ჯუახტანგ მეფის ძმის იესეს ძე, თვით ისტორიკოსი ვახუშტი ვახტანგის ძე ჯღასი. ეს ვახუშტი ჯერ ისევ 15—16 წლისა იყო, რომ დაუახლოვდა ტფილისის კათოლიკეთა ბერებს, მას ეყო დედს შესწამეს გაფრანგება, რის გამო აღკრძალეს მისფლა-მოსვლა ხსენებულ ბერებთან*).

თვით შანაოზ მეფეს მოწყალედ ეპყრებოდა ტფილისის კათოლიკეთა ბერებს, ჰპატივებდა მათ და მასპინძლობდა, თავის სასახლის ექიმებად ამწესებდა და სხვა შარდენი ამბობს, რომ მეფე შანაოზმა მიგვიწვია ქორწილში მე დო ტფილისის კაპუცინების პატერი რაფაელ პარმელი, მეფის კარის ექიმიო, ქორწილს დასასრულს პრეფექტმა მეფის ბრძანებოთ იგალობა ეტალიურსა და ესპანიურს ენებზე საეკლესიო საგალობელნი და სიმღერანი**).

ამნაირად ვაძლიერდა ჩვენში ფრანგობა, რომელსაც შაემბრო თვით ეკლესიის მამადმთავარი ანტონი I თვით მურაზ მეფეს არ მოეწონა სარწმუნოების რყევა, იდავბოთ ანტონი კათალიკოზი და საქართველოდგან განდევნა კათოლიკეთა ბერები (1755 წ.), ხოლო მათი დიდი ეკლესია ტფილისში სახელსა ზედა ხარებისა მართლ-მადიდებელთა ეკლესიას შეჰმატა. კათოლიკეთა ბერები ახალ-

*) იხ. ჩენი „Извѣстія груз. лѣтоп. и истор. о сѣвер. Кавказѣ и Россіи“ გვ. 88.

**) Опис. древ. Тифл., зз. 243, 244.

ციხეში წავიდნენ, საიდგანაც იგინი დააბრუნა ერეკლე II (1763 წ.), ხოლო ძველი ეკლესია კი აღარ დაუთმო მათ. კათოლიკეთა ახალი ტაძარი აგებულ იქნა 1804 წ. და მასთანვე ააშენა სასწავლებელი ყარაჯმა, ერეკლესი და გიორგი მეფეების მკურნალმა. 1844 წელს რომაელების მოძღვრების მაგიერ კათოლიკეთა ეკლესიას განაგებენ პოლონელთა კსენზები (მღვდლები). ტფილისში მათ აქვთ სამი ეკლესია: ხარებისა, პეტრეპავლესი და სასაფლაოსი. სოლოლაკს.

ვ) გერმანელთა ტაძრები.

1818 წელს საქართველოში გადმოასახლეს 500 კომლი გერმანელთა. ამათგან ზოგი დასახლდა სოფელ კუკიაში, რომელიც 1824 წ. ქალაქ ტფილისს მიეწერა, და 25 სახლობა ტფილისის მოშორებით, მტკვრის პირას; ამათ სოფელს ჰქვია „შორეული ახალშენი.“ გერმანელთა ტფილისში აქვთ ერთი მშვენიერი ეკლესია მიხეილის ქუჩაზე (აკურთხეს 1897 წ.) და აგრეთვე ერთიც შორეულს ახალშენში.

თ) ურათა თორა.

ტფილისში ურიებსაც აქვთ თავისი სამლოცველო საყდარი—თორა, რომელსაც სთვლიან კერპობის დროინდელ ნაშთად.

ბ) ითიდ იანდ კოლონ (წ. 1871) მ. ჯანაშვილი

ა მ ი რ ა ნ ი

(დრამატული პოემა)*

მეზვიდე სუბათი.

შ ი ნ ა ა ზ ს ა.

სანამ უსუბი და ბაღარი მობრუნდებოდნენ იმ სოფლებიდან და მოეშველებოდნენ ამირანს, ის თვალგბდათხრილი უსიერ მთის კლდე-ღრიანკელებში გაველურებული, ნახევარჯელ მშიერ-მწყურვალი, შიშველ-ტიტველი დაფორთხავს და დასტირის თვის თავს და უბედობას. თან ახლავს მარტოდ-მარტო ერთგული, მრჩენელ-მასაზრდობელი ფინია. უეცრად გულის ყური გაეხსნება და ახლო-მახლო ხის-ტოტზე შემომჯდარი, მზის მიერ მოვლენილი საში მტრედის ლაპარაკი ესმის. ისინი ამირანზე დავობენ. არჩევენ, თუ რა აუხელს თვალს ამირანს. ამირანი ისე მოიქცევა, როგორც ესმის. დაიწყებს ფოთლების ჩუქნას. მიხვდება ფინია რა არის საქმეო და დაუწყებს ფხოკნას ფოთლებს. მიაგებს მტრედის ფრთას, ამოისვამს ამირანი თვალში, თვალი აეხილება. გაიჭრის ცერზე ნასკველ ბეწვებს ღ წამოვა შინისაკენ, მამობილთან.

*) იხ. «კრებული», № XI 1899 წ.

სცენა I:*) უდაბურ ტყეშია ამირანი შეკრულ-
შებოქვილი. თავზე ადგია ამირანის მამობილის
ვეზირი.

ამირანი. სად არის ჩემი თარ-ხნალი?

სადა მყავს ბედაური მე?

სადა ხარ. თავისუფლებავ?

ვიღუბვი უსელური მე?

ერთი ვინლაცა ვეზირი.

სინათლეს მაცლის, უიმე!

თვალის ჩინს მართმევს, მიკარგავს

ტურთა ბუნების მზერასა,

მიკარგავს მზისა სხივების

სიღმუნებას და ტრფობასა!

დანის დაქნევით მიწყვეტავს

მუდამ ბნელეთში კვლამსა.

გაგიწყდა, ქალო, სახელი,

იტანჯე დღე და ღამესა:

ვერ შეინახავს ტიალი,

საიდუმლოსა რამესა!

(აელვარებული დანით დასტრიალებს თავზე ამი-
რანს ვეზირი თვალების ამოსაკუჭავად).

სცენა II: ღრიანკელი ალაგი ისევ იმ დაბუ-

რულ მთაში. უკვე თვალმ-დათხრილია ამირანი

და თან ახლავს ფინია.

ამირანი. ბედის-მწერლებმა გამსულდრეს

თავის უსტლოში რჩევითა:

დევეების მტლეთი, უძლევვი

შემკოტეს ქამი, ბეწვითა!

*) ეს სცენა ბაღრის და უსუპის საიქიო-სეცაში წასვლამდეა
მომხდარი. აქ ჩაფწერეთ ხრონოლოგიური დარღვევით სურათის
გასაერთიანებლად. ავტ.

თვალემადათხანილი, უმწეო,
 უგოდაც და ეოზრავ რბლადა.
 დაესტირი ჩემს თავს დალუპულს
 მთიდან მთის ჟასახმრებადა.
 მოფრინავს ყვავი-ყორანო
 შავ-კუპური ფრთების რხევითა,
 თავზე ღვმჩხავის თვალ-ზედათ
 მყალ ენა-პირის ხევითა,
 მიღი-მოდიან დევები
 ნებივრად, ქევა-ქევითა;
 მომიხსენებენ ტანჯულნი
 ბედის კრულვით და წყევითა.

სცენა III: მდელი იმავე დაბურულ ტყეში.
 ბალნით შემოსილი, გველურებული ამირანი და
 ფინია.

ამირანი. ლეიბად მიწა, საზნად ცა
 უხვალის მომნიჭებია.
 სიკედილი არსით არ მოდის
 სიციცხლე მღმყირებია.
 შიშველ-მშოფრი, მწყურვალი,
 ხელ-ფეხ შეკრული საწყლადა
 დამწვარ გულს რბლად დავათრევ,
 ბარემ წასასელულს შავწყლადა.
 მზე დამეკარგა, ტურთა მზე,
 ლამუნა გზა და კვლით.
 ძირს დამცინიან აფსულნი,
 მელლა მზეთლბად მწყრალია.
 უნ მიყოლ-კაცმა ვისთვისაც
 სიციცხლე მგმიწირია,
 ფიხის მტერის და დუშმანის

ამომიფხვრია ძირია.

ვინ მიყო? — კაცმა, რომელსაც

ეუძლოდი ფარად-ხმალადა,

რომელიც წელში გაემართე,

ვათაეისუფლე ძალადა.

კასა და მიწას შევესტირი

დღეს უსაქირო ვინმე მე.

ვინც შარბათითა ვათვრე მე,

მისგან სამსალა ვიგემე.

ბრუ არის ზეცა ჩემფეინა,

დამუწა პირი მიწამა:

არც ღმერთმა, აღარც თვით კაცმა —

არც ერთმა აღარ მიწამა.

იცინეთ ჩემზე, იცინეთ,

ბოროტო-სულო, დევებო!

იცინეთ ქვეყნის ერთ-გულზე

კაცობრიობის მტერებო!

(ფინია ულოკავს ხელ-ფეხს და შეწუწულებს).

ამირანა, (ფინიას) ფინიავ ჩემო პატარა,

რად შემრჩენილხარ საწყალოსა,

რაზედ მილოკავ ხელ-ფეხსა

დავიწყებულსა რამწყუალსა?

ჯერ მამობილმს გამწირა,

დამოხარეს ორთავ თვალები,

მერე ცოლებსაც დავცუწყდი —

დაისაკუთრე ქალები.

შენ ერთად-ერთი ერთგული

მშიერ-მწყურვალსა, განწირულს

შემომწყუწულებ; მნუგეშობ,

სიყვარულს მიწვე დიდს, გმირულს.

რას ელი ჩემგან საბრალოვ?
 რად არ უშველი შენს თავსა?
 არ შეეყრები სხვა პატრონს
 უჭირისუფლოს ჩემს მსგავსსა.
 ეგ უსასყიდლო, უბრალო
 სიყვარულ-ერთგულებათა:
 ძალს გაუზღია მცნებად, რაც
 კაცის ვალდებულებაა!
 კაცმა კი მოვალეობა
 დასცა და ფეხ-ქვეშ გათქილა:
 თვის მსგავსი აიძულია
 და სასიკვდილოდ გასწირა.
 (დაუწყებს ფერობას ფინიას თუ არა, შეეუბნება)
 ჩუ! ჩუ! შემოჯდენ მტრედები
 დნ ხელი მიჩყვეს ღულუნსა.
 გამეხსნა გულის-ყური მე,
 ეუსმენ მათს ენას ლეთიურსა.
 ლაბარაკობენ ჩემზედა.
 მზე-ქალას მოუვლენია:
 გამწყრალი როდი ყოფილა
 და გული შეუტყენია.
 (გაძაგრავს კისერს და უგდებს ჭფაციცებით
 ყურს მტრედებს).
 განა, თუ?! ნეტა თუ მართლა
 მზეგით შამემკოჲ ვვალები!
 მაშინ ლოცვეებში დავლდევი,
 მზის მადლსა ვენაცვალები!
 (ფხოკნის დაყრილს ფოთლფეს ქვეშეა ც წაბაძავს)

— მათი უკან... მათი უკან...
 მათი უკან... მათი უკან...

წიგნის სახელი

მეჩვე სურათი.

შინაარსი

თვალე-ახელილი ამირანი მოადგება ერთ ქობს.
 ქობიდან ისმის წივილ-ტირილი. გამოიხმობს ბერ-კაცს
 და ჰკითხავს: რად სტირია? — იმიტომ რომ რვა შვილში
 შვიდი მომიკლეს ომში და ერთიც ღლეს მიყავს მეფის
 გზირსაო. ვილაკა არაბია და ის ქუთავს მთელ სამხრეთის
 სამეფოსაო. უსუჰმა აუშვა კოშკიდან ეგ არაბი და ანა-
 დგურებს მთელს სამეფოს ამირანის მოღალატე მამობილი-
 სას. ამირანის შეწავცვლება აქ ბერ-კაცის შვილს ომში
 წასასვლელად, გაიდლოლებს ბერ-კაცს და მიჰყვება მეფის
 კარზე. ბერ-კაცი იმეორებს ამირანის დარიგებას: არაბს
 ეს ჩემი შვილი დაგიმოოჩილებს, გამოიწყვიეო.

სცენა I: ხეებში ქობია; იქ ისმის წივილი და
 ტირილი. ღებზე ბიდგეჰუ ქაჯივით ბალან-მო-
 სილი ამირანი და გამოიხმობს ბერ-კაცს.

ამირანი. რამ აგატირა, ბერ-კაცო?

რად ღამე შეთრსა წვერებსა?
 მითხარი კრიჰა შეეუკრა
 შენსა ღრგულსა მტერებსა.

ბერ-კაცი. როგორ რას ვსტირი, ვაუკაცო!

დავმედი, სატირალი ვარ.
 სმა-ჰამა მინდა, რვა შვილში

ერთის ამარა დავდივარ.

ერთსაც ხელიდგან მაცლიან—
 მეფე თავს უყრის ჯარებსა.

იქ უკვრენ თავსა საკლომად,
სად უკრეს მისსა ძმანებსა.

არაბი არის ღილაკა,
განთქმული ქვეყანაზედა,—
მთელი სამეფო გაწყვიტა,
ბუხს არ იკარებს თავზედა.

სულ წია-წია წაიღო

მოვაგრკუზაღე მეფემან...

ვერ დაირჩინოს, ვფიცავ მზეს

თვით ამირანის ხელებმან!

მაძრანო. ნუ გეშინია, ბერ-კაცო,

ვათავისუფლებ შენ შეილსა.

მე ჩემს კისერზე ავიღებ

თქვენსა ვალალსა, თქვენს ჭირსა.

მე შენის შეილის საბადლოდ

წავალ მეფესთან ჯარშია.

რსეთსა სახელს დაგიყრი,

რომ არ ჩაგადებ ჯაერშია.

დღეს მხოლოდ მასეი, მაქამე,

ჭინჭი მომბუდნე ტანზედა,

პირდა-პირ მეფეს მიმგვარე

დილით სასახლის კარზედა.

გამოუცხადე საჯბროდ:

რეს ბიჭი ჩემი შეილია.

გამოუყვანეთ არაბი,

დააღლოს, როგორც ცერლია.

ქვიშა-რეყნის ხელს უკერს,

კამარად გადის წვენიდა:

ეს ჩემი შეილი ჭირილია

ჯერ არაყის დაუწვენიდა!

მეცხრე სურათი

ამირანი წაზსდგება შეფე-მამობილის წინაშე. ის მას ვერ იცნობს. ამირანი აიმედებს, რომ დაუჯაბნის არაბს. მეფეს უნდა, რომ ცოცხლად დაუნარჩუნოს. ამირანს შაიყენებენ სასახლეში და იქ ის ამოირჩევს თავის იარაღს, შეათამაშებს თავის ხრმალს, უსუპის ძმის-წული-სეულს. გამოიწვევენ მალალის ყვილით არაბს. გამოიხმობს ერთ წამზე გაწენილი არაბი მოპირდაპირეს ძახილით. შეაქნებათ შორეული სროლა ისარ-ბოძლისა. თანდათან დაუახლოვდებიან ერთმანერთს და დაეძგერებიან ხელდა-ხელ. ამირანი ჩუმად გაუტყდება არაბს: ამირანი ვარ და ვითომ მოგერიე, წაიქეციო, მაშინ მოირბენს შეფე. შენ ვითომდა წამიხვედი, გაგდევებ და მაშინ შენ იცი, რასაც დამართებო, ასეც იზამენ. არაბი კი ხელში შეიკლავს მეფეს. ამირანის თვალეზის დამთხრელი ვეზირი ამის მნახველი გაილალება, მკვდლობას აიღებს ხელობად და იფარავს თავს. მოიხმობენ უსუპს და გადაეხვევიან ის და ამირანი ერთმანერთს. ამირანი მაინც არ აპატივებს ყველა ამასთან არაბს. ცოლობიდან გაავდებს. თითონ და უსუპი წაიღებენ თან მზღი პირის-ნაბანს და წაფლენ ბაღრის საჭებრად.

სცენა I: სასახლის წინ უშველემწილი მოედანი. მეფე—ამირანის შამობილი და შისი ვეზირი, — ამირანის თვალეზის დამთხრელი.

მეფე. ვინ არის, აბა, მომგვარეთ, ბედავს არაბებს ბრძოლასა?

არაბის ერთი ხმაური
გვიტყვის შიშსა და ძრწოლასა...
ხომ ჩამოალრჩევს, ვეზირო,
არაბის კოშკის მცველები?
გმირი უსუბი ყოფილა,
იმას გაუხმა ხელები
იმან დამლუბა, აუშვა
არწიფი გალღიდგანა,
ჩემს ჯარსა აქცევს, მოაწვია
ვით რისხვა მწლლა ციდგანა.
გეზირი. მე დავაბრმავე აშერან, —
ეგ მძებნის დღისით, ღამითა;
ზრახიანივით ძანძალობს,
გულთ აქვს სავსე მხამიტან.
ვერ დავამშვიდეთ ვერასფრით,
ვერც მოვიყიდეთ ქრთამითა, —
ჩვენს სისხლს სმა სწყურია
სარიომით და ჯამითა,
კოშკის მცველები დავაბრმავე,
რა გამოვიდა ამითა!
უსუბმა ისეც ბევრს ტყვე
თვის აღმესოვიო ხრმანღეთა.
ახლა უსუბილაც ტოლანქია,
ბაბუ-წვევრია, მხეტია,
კოქამღე მუღონით მოსიღონ
რადაც ველსური ბეჭია,
დიღის ემეღით იძახის:
მე დავითჯკავთ არაბსო!
მაგრამ თუ ტყვილად ახელებს,
ხომ ერთიჯნად დავგამსო?

გაგვიწყდა ხალხი. ვინ ხარის?
მეწამარები ძვირია: ციფრ
სულ ტირილია, სადაც უფრ
ჯარის მომწვევი გზირია.
მეფე. ნუ გადაგვიწყვეტ აგრედაც...
მომგვარე ფელაც მხვცია.
ასეც უქნია არაბსა,
კინკიეია დაუსრვცია.

(მიზგვრიან ამირანს, რომელსაც მათ მოჰყვება
ბერკაცი).

ბერკაცი. ეს მერვე შეილი მოგაწადევი,
დაეჯექი ციფსა ქვაზედა:
არფინ იმირუნავს, აფიქრებს
მოხუცებულის თავზედა.
უკანასკნელი ეს იყო. ციფ
მხვცია, მაგრამ გმირია.
სად ჭრის ეილაც არაბი,
მიწით აუვსოს პირია?

მეფე. მართლა ფრძობ ღონეს ამდენსა,
არ გეშინია არვისა?
არ გეშინია განთქმულის
თვით არაბისა ღიხვრისა?

ამირანო. ღონე მაქვს, ძარღვი მიმტკიცებს,
მომრეს მომრევი ბევრია.
რა ვიქო თავი ენითა,
თვით სტქმე უნა—მკვერია!

მეფე. მომწოდნს ეგ სიტყვა პასუხი,
ტანის გიმტკიცებს ძალასა.
მიკვრის, სადიდან გაუწნდა
ეს ძე ამ მადინდარს!

იკოდე, ჯილწოს ღირსე მოგცემ,
ვეზირად დაგსვამ ჩემთანა,
გასწმინდე, ანგარიში მაქვს,
მხოლოდ არაბთან ურთთანა.

უსუპის მერე შე ვიცო, ან
ფხვიერად ქაქცევ ჯარითა,
გაღებულ პირში მიწვე შენებ
ჯარსა რა ღვიწოსს ღარიით.

აბა; ვეზირიქ წაყვავა კომ
გაქნაქ-შემოსე სულთანა;
წელს იარაღო შეარტყე,
არაბი ჰკუწოს გუფთად.

(ვეზირი შეიყვანს ამირანს სასახლეში მეთე მიუ-
ბრუნდება ბერ-კაცს)

ძალი არ დაჰყვას შენსა ბელს,
ფუ შენსა შეილს გაუმარჯვნია,
თუ ის არაბი ურჯულო
ნიყვივით აუყვანია.

ბერ-კაცი. ჯერ-მაგის გვერდი არავის
არ დაუღებია მიწაზე
წვენი გასვლია, როს მუქი
მოუტერია ქვიშაზე.
(გამოდინან ამირან და ვეზირი)

მეფე. ამირანს ერთობ წააგავს,
მაგრამ ის, ვიცი, ბრმა არეს,
ან და კადრევატ შექმული
მხეცისგან, რაღა თქმა არის!

ამირანა. თავს ამირანად არ ვიქვებ,
კი ვიზამ ამირანობასა;
ჩემსა-მტერსა და ღრგულოსა

დავანანიებ შობასა.

მეზარი. მაინც და მაინც ირჩილ

საცმელი ამირანისა.

მან შესძლო შეთამაშება

ამირანისა ხრმალისა.

მეფე. აბა, იმედი მექნება,

რომ გამისუღრავ არაბსა.

თუ არ მოჰკლავ და დაიქვრ,

მოგცემ, მოითხოვ რასაცა

ამიძანნი. მაშ, როცა დავსცე პირ-აღმა

და დავებოჯგო მკერდზედა,

შოდი თვით, ჯაჭვით გაბაწრე

და ითამაშე ცერზედა.

მეფე. ახლა მიეცით წიშანი,

გამოიწვიეთ ჩქარადა:

გული მიჩქარის როგორღაც,

ამტყდარა საწუწკარადა.

(ხმას მისცემენ, გაისმის შორეული ხმა და მოი-

კრება არაბი)

ახაბი. გამოდი! ვინ ხარ, რომ მიწვევ?

თავი ვის გაგიწირია?

გამოდი, ბარემ ამოგუხვრა

შენი ხსენება, ძირია!

ამიძანნი. ამაოდ ჰყუფავ, არაბო,

სიბრთხილვე ახლა გკირია.

არ მოგადგება ამიერ

შამ დღისა ვასაკირია.

მე ვაგეჰცევი, მესროლვე

ისარ-ჯირითი-ჯგვარია,

მერე მეც მოგლევ ფეხ-მარდსა,

ქელვა აგიტედეს ხშირია;
ზედ ზეჰის ფრთაზე დავისო
ისარი ხაშმიანია;
ქრილობა მოგცე შევ-შავი
სიღრმიან-განიანია;
გადმოგელიროს ზედ სისხლი
შავ-წითელ ჯავლიანია;
დაეცე, სული დაღაფო
გამცემი, ცოდვიანია;
დაჰბეროს ქარმა-ნიავმა,
გაჰყაროს შიწის მთანია;
მოვრდეს ყვაფი-ყორანი,
ზარი სთქვას ზარიანია..

მეფე. უბედურია ეს ბიჭი, —
ენა აქვს შხამიანია.
ეტყობა, გული რომ ერჩის,
ძალი აქვს ძალიანია;
საქმესა გულით შეუდგა
გზიანი, კვალიანი.
ნეტაფი არბს ცოცხალსა
შეჰკრავდეს მადლიანია!

(დასწყვიფლებენ და შეჰქნიან ისარ-ბოდლის
სროლას. თანდა-თან დაუახლოვდებიან ერთ-
მანერთს და შენეღდახელდებიან)

ამირ. (ჩუმად) არაბო, მიცან ამირან!
იყავი უფრო ბრთნილადა.
ვითომ დაგჯაბნე, წამოწექ
მტრის მზერის დასაჩრდილადა.
მაშინ მოირბენს თვით მეფე
შესაკრავ-დასაჭირადა;

ვითომ აშიდექ, ხელოს გიშეებ,
მას შეხვდნ, პირის-პირადა
და, რაც შეგედლოს, ის ჰქენი
პირისმოსაპირადა.

(ამირანი თითქოს დასტუმრ აწაბს)

მეფე. ვაშა და ვაშა! ეს გმირი
დევრა, კაჟან-დევრა;
თვით კაჟან-დევრაც წმინდვარი
არა-რა დაუწევია!

(შვიარდება აწაბს შესაკრავად. პრავბ თი-
თქოს წამოუდგება ამირანს, ეცემა მეფეს
და წაუჭერს ყელში ხელს)

პრავბი. დაიღრჩინი, ფლიდო, ცბერო,
შენ მამობილო გლახაო!

შვილობილისა ცოლებზე

შენ არ დააღე ხახაო?

შენ არ დასთხარე ლაღობით
თვალღებ ამირანისა?

შენ არ ჩამკეტე ბნელ-ყოქში,
ბუ მიგალობდა ნანასა?

ახლა თვალღები წამოგძვრეს,

უშვრ ცოდვილი სუღისა

შენი ტანჯვა და წვალება

დღეს ჩემთვის სიხარულია!

ეს ამირანიც წინ გიდგას,

ეს ჩემი სიყვარულია.

ლაღობი შენით დაემართე,

გავტეხე დაფარულია...

უსუსპო, მოდი! ამირანს

ყელზე მოხვია ხელია.

დამწვარ-დაგული გადარჩა,

დღეს უფრო საყვარელია.

(მოჭპროლავს უსუბი. მეფეს შეიკლავს ხელ-
ში არაბი)

კეზიბი. (ფაცი-ფუცობს. თავისთვის)

ახლა უშველო უნდა თავს,

აქ რალაც სასწაულია!

ახლავე მქედლად უნდ გაეხდე,

შევიქნე დაფარულია. (გაძვრება)

უსუბი. უკვდავების წყალს მოგართმევ,

მზის პირის ნაბანი არი.

ვერ განახე, შენსკენ მიწვევდა

უცეცხლოდ გული დამწვარი.

ამირანი. ეგ წყალი გამოგვადგება:

საქმე გვაქვს თეთრსა ღვეთანა.

იმისი შებმა ძნელია,

სწორი სჯობია ღმერთთანა!

შენ კი, არაპო, ამირან

მოგცემს ისეთსა საქმესა,

არ გქონდეს მოცალეზაი,

არ ტარტალეზდე რამესა:

ის ძველი ბინა მონახე,

მარტოღ იყავი სადაცა;

მზის მაჩხუბრობა განაგრძე

და ვანიკერიტე მარტოცა.

შენ მოინანე შენითვე

ის შინი დანაშაული,

მეფისა მოკვლით მე მაინც

ვერ გამიმთელე გლახ გული,

და ჩემის ტანჯვის გულისთვის

ეს გქონდეს საზღაულოდა:

ჩემთან ცოლ-ქმრობა ჩასთვალე

სამუდმოდ დაკარგულადა.

მეათე სურათი.

შ ი ნ ა ა რ ს ი .

შეიყრიან ძმანები თავს. შეემთხვევიან კიდეც ცნობილ ადგილზე თეთრ დევს, რომელიც დატვირთულ ვირებს მოიდენის კოშკისაკენ. ამირანი გამოებასება ამ დევს და გაიგებს, რომ კაცის ხორცს ზიდავს ვირებით. შეუტევს. შეექნებათ კამათი. დევს უნდა სხევან გადაუკვლიოს. ახლა „მწირველის ტყაპუქზე“ უთითიანებს, როგორც უწინ მიუთითა არაბ-ქალზე. ის „ტყაპუქი“ მოგცემს ძალს და ღონეს და მეც მაშინ დაგემორჩილებიო. ამირანი მიუხედავად ხრიკს, სადღაც საშიშარ, მიუვალ ალავას მაგზავნის და მით თავის შველა ჰუნდაო და აღარ ეშვება. დევიც იძულებულია, დაეჯახოს. შეეტაკებიან ერთმანერთს. ეს გადაისერის და კოჭამდე ჩაესობა ის მიწაში, ის ამას გადაისერის და ეს მუხლოც კვირისტაემდე გაივლის. ბოლოსაც ამ კოჭლ დევს მოსტეხავს ამირანი მთელ ფეხს და აღრიალებულს განზე გადაისერის. რისხვისაგან და ტკივილისაგან აყვანილ დევს ამოუვა პირიდან ალი და თვისი ალით თვითონვე დაიწვის. გამოვა მაშინ კოშკიდან გულ-თოიჯი დობილი ამირანისა. ის ითხოვს მამის გვამს, უნდა დასასაფლავებლად. ამირანი არ დაუკავებს. თვითონ-კი თავის ძმებით მკვდრების—თავის დედის, უსუპის ძმისწულის მკვდრებით აღსადგენად მზის პირის ნაბანით შვევა კოშკში.

სტენა I: ისევ თეთრი, დევს კოშკის არეში.
ამირანი, ბადრი და უსუპი ელიან თეთრ ღვეს.
გამოჩნდება კიდევ შორს თეთრი ღვეი.

ამირანი. სად იყავი, თეთრო ღვეო?

სად დადინხარ ვირებითა?

ანღაცა განძს გზიდები

გულ-დასმით, ჰაპან-წყვეტითა.

თეთრი ღვეი. შენ რა ჰქენი, ამირანო,

გადღურჩი არაბ-ქალასა?

თუ გადღურჩი, რად დაშორდი

იმ ტურფა, მაყვალ-თვალასა?

ამირანი. ჯერ შენ მომიგე: რას ზიდაე?

პირველი კითხვა ჩემია.

თეთრი ღვეი. კაცის ხორცს ვზიდავ, გიგიე,

თუ-კი ხელ-მოსაცემია.

ამირანი. შენ კაცის ხორცს ვინ შეგაჰმევს,

აგრე ვინ წაგხსნის აღვირსა?

რომ მამიროშე, სთქვი, თვარა

სულ მთლად დაგამტერე თავ-პირსა:

ერთი—მისთვის რომ კაცსა სქამ,

მეორე—ღედა მიწვალე,

მესამე—გმირი უსუპის

ქმისწული არ შეიწყალე;

შენ მოიცალე ჩემთვისა,

მე შენთვის ახლა მიცლია:

ან შენ და ან მე—სხვა ღვეი

მიწაზე გამომიცილია!

თეთრი ღვეი. ფრთხილად ამირან! მე სხვა ვარ

თვითონ შენც გაგიგონია.

რაშია ჩემი ძალ-ღონე

ვერ მიგიხვდება გონია:
ამირანი. მე მინდა ერთი დაგცადო:
ან გაგისწორებ კოქლ ფენსა,
ან თავზე დაგიტკაცუნებ
თოხმანივითა ოც მენსა.

თეთრი დევი. ლამაზ ხუმრობას აპირებ;
ჯერ ტუჩები გაქვს რძიანი.
წადი, „მწირველის ტყაპუტი“
იშოვნე, თუ ხარ ქვეიანი.
ტყაპუტი გაგამედგარებს,
გაგიორკეცებს ღონესა.
მოდო და მაშინ გაგივლი
ხათრ-რიდით შორი-შორესა.

ამირანი. სხვაგან ნუ მიხვევ, ნუ მიმკვლევ,
დავიბუღრაოთ მე და შენ.
სულ ერთიანად არ მოგკლავ, —
გაძალღებულ სულს შეგარჩენ.

თეთრი მდევი. არ ხუმრობს, ვაჟო! გამოდი.
მწარედ გიტირებ დედასა.
დღეს დაგაყენებ ისეთსა,
დაკაწყველინებ ბედასა.

(წესახებენ და ეცემიან ერთმანერთს. ეს კოქამ-
ლი ჩაასობს, ის ამას მუხლამდის. ბოლოსაც მო-
ტეხავს ამირანი მთელ ფეხს დევს და რისხვითა
და წუხილით აყვანილ ბაყბაყს მოშორებით გან-
ზე გადისვრის. ის დაიდრიალებს, ამოუშვებს პი-
რიდგან ალის შადრევანს და თვითონვე დაიწვიის).

უსუპი და ბადრი (ერთად).
დანაცრდა მტერი ქვეყნისა
და მხსნელიც ამირანია!

ამირან ძღვეა-მოსილი
თვითონ ღვთაების მგვანია.
ბადრი (აღტაცებით) იხაროს კაცთა ჯილაგმა,
იხაროს მკვდარმა, ცოცხალმა!
ამოიხოცა ქვეყნიდან
ფეხი ავ-სულა მოდგამა!
(გამოვა კოშკიდან გულ-თოიჯი ქალი)
გულ-თოიჯი ქალი. თქვენ მამაჩემი მოკალით.
მიბოძეთ მისი გვამი მე.
თუ რომ აწ ჩემგან იმრავლოს
ღვეის ჯილაგმა,—ჟამი მე!
ეგ გვამი ნაცრად ქცეული,
ამ კოკში დასაკრძალია
და ეგ დაკრძალვა მშობელის,
ვით შვილის, ჩემი ვაღია.
ამირანი. შენ, გულ-თოიჯო დობილო,
ნახევრად ჩემი ღედის ხარ.
შენი რჩევით და აზრით ჩვენს
მდგომარეობაში შედიხარ.
წაიღე შენი მშობელი,
იტირე მარტო-ხელადა;
საიქიოდან მაგივრად
მოგგვრით ჩვენ ღედის ხელადა,
წავიდეთ, ჩემო ძმანებო,
მის ძღვლები ვნახოთ კოშკშია;
ვნახოთ ძმის-წული უსუპის
კუბოში საშავდლოშია.
დავასხათ მალლა ნაბანი
მზისა ცხოველი პირისა;
დაეკონოთ სახე ცოცხალი

მოკრთეების ძვირისა!
ბოლოსაც არის შეფერავდეთ—
გვინახავს ბევრი ჭირია!
და უწყის მზემან მაღალმან,
ბედნიერება გვჭირია!

მეთერთმეტე სურათი.

შინაჯრსი.

მეტი რაღა აკლია ამირანს აწი, როცა გააცოცხლა თვისი ძვირფასი დედა და უსუპის ძმისწული, თუ არა თვისი მამობილის სამფლობელოს მმართველობის გაწესრიგება. აი, სწორედ ამ დროს მოატანს სამკედურის ახლოს გაელისას ამირანი მკედელი—ვეზირის ქალთა-მზის მშვენიერებას თვალებს და შეუყვარდება. ის უნდა წაართვას მალულ-ვეზირს. ეს მალულობა მისი იცის ხომ თვით ამირანმაც. „მწირველის ტყაპუჭვედ“ გააგზავნის მის ქმარს ამირანი და იმედოცა აქვს, რომ იქ მოკვდება და მისი, უკვე წართმეული, ქალთა-მზე მას დარჩება.

სცენა I. სამკედურის მახლობლად ხეების ჩრდილში მიღის ქალთა-მზე, მკედელი—ვეზირის ცოლი. შორი-ახლად გამოდევს ამირანი და მიმავალს გააყოლებს თვალებს.

ამირანი. ავერ, ქალთა-მზე მისრბოლავს,
ანათებს არე-მარესა.

სითბოსა სტაცებს მხურვალ მზეს,

სიღინჯეს ბადრსა მთვარესა.
გაფუფუნებით ღრუბელსა
თეთრსა წააგავს, მსუბუქსა
და მისი წმინდა, ტკბილი ხმა
აქრობს ბუღბუღის რუკრუქსა.
წაივინდა, მაგრამ თვალ-წინ სდგას
თვის ჩამოსხმული ტანითა:
წელში წერწეტი, მკერდ-ფართე—
არ დაიხატვის კალმითა!
ნეტა მას, ვინცა მის ბაგეს
დაღლილმა სული იბრუნოს;
ნეტა მას, ვინცა იმისთვის
ტრფობით, ალერსით იზრუნოს!
(მღელვარებს)

მიჰქრის და მოჰქრის ოცნება;
გუნება ლალი ხარია:
ცა ქუდად, მიწა ქალამნად
მაქვსა და გამიხარია!
ნუ თუ ჩემს ნდომას ფარფატი
ფრთები მოეფეცქენას, ეტრუსოს?
ნუ თუ, რაც გინდა, ვერა ვჰქნა,
სურვილი გულში მეხუთოს?
რას ვუბოდიშებ ბილწ ვეზირს
მქედლად გადაქმნილს, ქვე-მძრომსა?
მე ჩემმა ძალამ გულისამ
არ გაჰაღიდა, შემმოასა?
მაშ ჩემს გვირგვინსა მსჭვირვალე
თვალი რად უნდა აკლდესა,
როდესაც იგი აყვავებს
ჩემის თვალების დამთხრელსა?

ვის ვერადები? ვის ვხატობ?
სისხლი მაქვს ასაკაფაი:
ვეზირი თავსა იმაღავს
ჩემის მზერისა მპარავი,
მას თვალის ჩინსა უქებენ—
ქალთა-მზეს გაშუქებულსა;
მე ის მაკლია, ეს მინდა—
სიკედელი ვეზირს წყეულსა!
დაგვირგვინებას ჩემსას ის
ქალთა-მზე შეაყვავებსა;
„მწირველის ტყაპუქს“ მივუსევ
მის ქმარს, იქ დაჰყრის მგილებსა.

მეთორმეტე სურათი.

შინაჯარსი.

ვმირმა ძმანებმა და უსუბის ძმის-წულმა მეფედ ერთ-
ხმად ამირანი აირჩიეს. ბადრი და უსუბი ვეზირებად მო-
ისვა გვერდით ამირანმა. როცა დიდი დღესასწაულია და
დედამ აუხსნა ამირანს, რომ არაბის ხელით დახრჩობი-
ლი მეფე იყო ბაბუა მისი, რომ ეს მალინდარა ბერ-კაცი
მისი მამაა, მოვა და ტყაპუქს მოატანს მქედელი—ვეზი-
რი. თან მოჰყვება ადევნებულნი მწირველიც. ბრძანება
აუსრულა მქედელმა და ითხოვს ქალთა-მზის უკანვე და-
ბრუნებას. ახლა-კი ამგვრეული ამირანი მას წაასიანებს
მწირველზე. დაეძგერება მქედელი მწირველს. მწირველი
იყვირებს, რომ ამ მისი გაუპატიურებით შეურაცხყოფას

აყენებენ თვით მზე-ღმერთს და ამირანს, „მადინდარას შვილოო“, დაუძახებს. თან ბრახ-მორეული, თან ტყაპუ-ქის მოსხმით ას წილად გაღონიერებული მზესაც აღარ მოირიდებს და დააწეწებს ხალხს მწირველს.

სცენა I. სასახლეში დარბაზი. ამირანი, ბად-რი, უსუპი, უსუპის ძმის-წული, ბადრის დედა, დედა ამირანისა, გულ-თოიჯი ქალწული, ბერ-კაცი, ქალთა-მზე, ხალხი და სხვ.

ამირანი. როდესაც დიდის წვალებით

გადაგვიწყვა ავ-სული

როდესაც ქვეყნად კაცისა

უშიშრობაა დაცული,

კაცი თავს დაუპატრონდა

და არის თავისუფალი;

როცა ტყე-ველი გაწმინდეთ

აქამდე გადაუვალი,

ზესკნელ-ქვენსკნელი მოვლახეთ,

ქვეყანას დაუახლოვეთ,

გავაფართოვეთ მქერეტლობა,

ღმერთს და კაცს ვასიამოვნეთ;

როდესაც თვითან კაცისა

გაღავიტანეთ დენანი

და ჯეროვანად მოვთოკეთ

ქალთა ტარტალო ენანი;

როდესაც კაცი ჩაგრული

ავსწიეთ, წამოვაყენეთ

და წუთი-სოფლის ცხოვრების

გემო საამო გაგემეთ,

დავთრგუნეთ მტრობა, ლალატი,

კაცი სულ შვიისულ-ხორცეთ,
როცა შური და ქვეძრომა
ქვეყნად ავგავეთ, ავხოცეთ
და ჩამოვადღეთ მშვიდობა
და შრომა სანატრელია,
ძობა, ერთობა, გატანა,
გულის შეტყენა მწველია, —
ჩვენც განვისვენებთ მშვიდობით,
სამი ძმა, ერთი სულია,
რომ ვსწოვოთ ჩვენი ნაღვაწის
სიტკბო და სიხარულია.

მათ თუნდ უნცროსი დამსახეს
მამობილის წინ მეფედა,
მე ვეზირობა უბოძე,
მოვისვი ზორთავ გვერდზედა.
ვბრწყინავთ და ვხარობთ ქვეყნისა
ნეტარსა ბედნიერობაში!
აწცა ვეცდებით, რომ სული
დაელიოთ ხალხის ძმობაში.

ხაჯხა. ქირიმე შენი, ამირანი!
უსუბ და ბადრის ქირიმე!
სულ თქვენით ვსუნთქავ ვდაგულობ,
აქამდე მიწა მწირი მე!

ბერ-კაჯა. მადლი აცხია თქვენს მარჯვენს:
ხალხისთვის ოფლი უღვრია,
ხალხის მტერის და ორგულის
კბილები ღერ-ღერ უძვრია.
მტერი, მოყვარე, შინ, გარედ
გულსა გვაგლეჯდა უენოს,
თქვენ წაგვესარჩოეთ, მზე-ქალამ

თქვენს გამზრდელ ქუძუს უშველოს!
ვინ წარმოიდგენს სიზმრადაც
თქვენს ნაღვაწ-ნაოქმარებსა?
აღრე უცოდნი რიცხვისა
წვეთებს დაუთვლის ღვარებსა,
აღრე ბრმა ვინმე მზე-ქალას
დაუთვლის ბალნის ღერებსა,
ან დაიჭირავს ცის-სარტყლის
ფერად-ფერადსა ფერებსა!
თქვენი ნაღვაწი საზღაპრო
საოცარ-საგმირონია
და მისმა ძალმა უებრომ
სულამდი ჩაგვირონია.
შვილთა შვილამდი გადავ:
თქვენი უკვდავი სახელი.
არაკად მოეჩვენებათ,—
დღეს ვერ იჯერებს მნახველი!
მერმის თაობის კურთხევა
თქვენზე თანდათან იდინებს:
მოვლიან გმირთა სამარეს
დაალაგებენ გვირგვინებს.
რამდენი გული მძინარე
აღტყინდება და იგმირებს.
ქვეყნის მსახურის სანაცვლოდ
ურიცხვსა გადაიბირებს.
ბედნიერია ქვეყანა
უკვდავი იგი ხალხია,
რომელს უბადავს გმირები,
თვის გულშივ დაუშარხია.
ამიწანის დედა. დრო არის, შვილო, აიხსნას

საიღუმლეება ესეცა:

ბაბუის ტახტზე აღიხარ,
ხარ ტახტის ღირსი მეფეცა.

ამიჩანი (შეოცებით). ნუ თუ!

ამიჩანის დედა. მართალი მიაშბე,

როგორც ის, უტყუარია,
რომ ეს ბერ-კაცი მამაა
და შეილთან მოუბარია.

ამიჩანი. ეს რა გავიგე? რა მესმის?

არ ვენდო თვალს და ყურებსა?
ბაბუის მოკვლა გულს ხუთავს,
მამის ხსნა მასალმუნებსა.

(შემოვა მჭედელი, მოაქვს ტყაპუტი და თან მო-
ჰყვება მწირველიც).

მჭედელი, მომეცი ჩემი ქალთა-მზე,

რაც მითხარ, მისრულებია.

ვით ცოლის ერთგულებისთვის,
არც შენთვის მიმტყუნებია.

ამიჩანი. როგორ მოხერხდა!? რა ჰქენი,

შენ საძაგელო მჭედელო?!

მჭედელი. არ ხერხდებოდა, რაც ვქენი,

არაბთან რომ არ შემეველო.

რა გაიგონა ჩემზედა

გმირთ-გმირის გადაკიდება,

შურიით აენტო შენზედა—

დაგიწყო ლანძღვა-გინება.

ადგა და თვის წილ მე დამსვა

მზის თვალის გასაშტყრებლად.

ვერ ვულალატე დანაპირს

და გავიღუდე მთლად ცრემლად.

მე ვერ ვიხელთე ტყაპუქი,
მყის მომირბინა იმანა.

რომ მეტი ჯინი ვერ გიქნა,
ძალიან ბევრი ინანა.

მწირველი უკან გამომყვა,
ვერ ეთხოვება ტყაპუქსა.

უმისოდ აღარც ღონე აქვს

და ველარც იშლის ფაფხურსა:

ამირ. თუ გინდა, შენი ქალთა-მზე

რომ დაგიბრუნო უკანა,

ეგე მწირველი დამიცი—

ხელ სუსტი, ყაპო-სუქანა!

(მჭედელი დაურიდებლად ეცემა მწირველს,
რა რომ ტყაპუქს ამირანს გარდასცემს. ამი-
რანი მოისხავს ტყაპუქს ბეჭებზე)

მწირველა. მზე-ქალას მოსამსახურე

აბუჩად აღებულია,

უძლევლობისა მისისა

სათბურიც წართმეულია!

მზე-ღმერთს იღებენ სამასხროდ,

ეს მაზე დაცინილია.

ამის მომქმედი ამირან

თვით „მალინდარას“ შეილია!

ამირანა. (განრისხებული)

როგორ თუ ბედავს ზრახვასა

ვილაცა მზისა მწირველი?

ჩემის სახელის, დიდების

მოლაღატეა პირველი!

ჰკათ მაგას! მტვერად აქციეთ!

ციე-ციე ავყავარ ტყაპუქსა—

ერთი ასადა ღონეს მგერის:—

ვინ მეტყვის თვით მზის მსახურსა?

(მცემიან მწირველს და წია-წია წაიღებ-წა-
მოიღებენ)

მეცამეტე სურათი.

შინააბსა.

მზე-ქალა გაჯავრდება. სიზმარში აცნობებს მქედელ—
ჭეზირს, თუ რა და რა უნდა დაემზადებინა ამირანის
დასაჯაქვავად. იცოდა, რასაკვირველია, რომ ერთჯერვე
ამტყდარი სიყვარული ქალთა-მზესი მას აღარ მოასვენებდა.
მქედელსაც შიშის ქარები უფლისკ ვაი თუ მიხვდა ამი-
რანი, მე ვინ ვარო. ამირანმა ეს კიდეც იცის. ერთჯერ-
ვე ატრუეებული ამირანი მოდის სამქედურის წინ, სადაც
აღრე ენახა ქალთა-მზე, რომელიც ტყაპუქის მოტანისა-
თანავე დაუბრუნა მქედელს. პირი არ გატეხა. ამირანი
გულს ებრძვის. მისი სიტყვებიდან სამქედურში დამალუ-
ლი მქედელი გაიგებს, რომ ის იცნობს მქედელში ფარულ
ვეზირს. მაშ რაღაცა უნდა იღონოს. ამ დროს მზე სხი-
ვებს გამოაპარებს ხეებში, დაადგავს ამ შუქ-მოელვარე
ფეხს ამირანს შუბლზე და დავლას დასცემს... წაქცეულ
ამირანს საჩქაროზე მიაჯაქვავს მქედელი რკინის პალოე-
ბზე. როცა გამოფხიზლდება ამირანი, აღრიალდება, მოი-
ხმობს მიმალულ მქედელს და მოაყოლებს სიმართლეს,
თუ რა მიხდა მის თაგზე. მქედელი დაამატებს, რომ
მან არ აიშვას, ამისთვის უნდა უზვერონ და წელიწადში
ერთჯერ გრდემლზე უროს დაშვებით უნდა უმაგრონ
პალოები. პურსწუნიას მიატანიებენ ხოლმე მის საქმელად.
მზე-ქალა მთელ გორას დაამხობს თაგზე და ამირანი მა-
ლაროში მოემწყუდევა.

სცენა I: სამკედურის წინ ეზო-ბები,
სამკედურში მოსიანს მკედელი. სამკედურის
წინ გამზადებულია პალოები და ჯაჭვები
რკინისა.

მკედელი. სიზმარი ვნახე: მზის შუქი
შამომთენოდა თავზედა
და სირინოზის ხმაური
მესმოდა ნეტარ ჰანგზედა:
გაქედე ბორკილ-ჯაჭვების
მაგარ-მაგარი რგოლები,
უშველებელი ურო-რამ
და საყურმაყო სოლები;
მად მოგადგება ამირან,
ის გულ-ზეიადი, კარზედა;
მე დაელას დავსცემ, დასობილ
პალოს მიაბი წამზედა.
თავ-ზევით გორას დავამზობ
ჩემი სახელის მძრახველსა;
ცას და ქვეყანას მოვაფენ,
თუ მზე ვარ, შენსა სახელსა.
თუ არა, სითბოს მოგისპობ,
დაგიქრობ ცეცხლსა-ალებსა:
უსაქმურს დავსცავ ცივ-ქვაზე,
დაგიმსებ ორთავ თვალებსა.
რაც რომ მიბრძანა ღეთაებამ,
მივყევ მე მისსა ნებასა.
ველი ამირან გმირისა
შებმასა-შეკიდებასა.
მან გააუქმა უსუპის
ძმის-წულის ხრმლითა ყველასრ,

ვისაც კი ჩვენის ხელოვნის
ხელს ქონდა მასთან ძვერაში.
ამირანი. (სამკედურის წინ შემოდის და
იარება)

წინაზე ენახე ამ ხის ქვეშ,
ვით მოჩვენება ვიდოდა
და მცხონებელი ნათელი.
სახეზე გადმოდიოდა.

მჭედელი. (რაკი თვალს მოჰკრავს, მიიმა-
ლება და უგდებს ყურს)

ეს დიდი ძერა-ბოტია
დედალზე შემოჩვეული.
ხაფანგი მტკიცე მიგია,
რომ შიგ გავაბა რწყეული.

ამირანი. იქნებ გონია ამის ქმარს,
მე მით მიმსებდეს თვალებსა,
რომ ვეზირობა დამალა,
ქულიტავს რკინას და რვალებსა?

მჭედ. (თავისთვის) უიმე! არ კი ცოდნია!
წასულა ჩემი სიცოცხლე
ისე როგორაც ტალახი,
ისე როგორაც მყრალი თხლე!

ამირანი. ეს რა ჯაჭვ-პალოებია?!
ეს კი მიმაგრებს ხელებსა,
როგორც ცერები დანებდენ
კეთაზე მოთხრის ბეწვებსა.

(მზის ელვარე შუქის ქალი გამოიშვვირებს
ხის ტოტებიდან და შუბლზე მიებჯინება
ამირანს. ამირანი წაბარბაცდება, დაეცემა
და დავიწყდება. მივარდება საჩქაროზე მჭე-
დელი და მიახვ-მოახვევს ამირანს ჯაჭვებს,
მიკედ-მოქედავს და პალოზე დაამაგრებს)

მკვდელი დიდება დიდსა მზე-ქალას!

აპირან დაჯაბნულია.

მწირველის შურის ძიება

ახლა ამოკაფულია.

თავზე დაადგა მზემთეხი,

ის მოელვარე, მძლავრია

და თავის შეურაცხ-ყოფის

ამოიყარა ჯავრია.

დალოცვილ იყოს მის მადლი,

გადამაშორა ხათასა:

ჩემი ქალთა-მზეს გულისთვის

მათრევედა როგორც სალთასა.

აღრე თუ გვიან რალსა

ჩამკლავდა, ჩამაძალღებდა;

თვის თვალის დათხრას ვეზირსა

მალულსა დაამწარებდა,

და აწი რომ არ აიშვას,

უნდა ვზრუნავდე ამასა,

თვარა არ იტკადრ-სებს

თვით ჩემი ხორცის ჭამასა.

ამირანა, (მოვა გონს)

ეს რა მომეღლია? რა არი?

ვინ შემკრა, დამაბორკილა?

კაცთა ჯილაგის ღონისა

აღბათ ის არა ყოფილა.

(დაიღრიალებს და დაიმძვრევა, მაგრამ ამაოდ)

ვინ ხარ, რომ მად იმაღები

დასაქცევ სამკუდურშია?

მოდო, ამხსენი, თუ ჯობდეს,

ხათრიც ნულა გაქვს გულშია;

თუ არა, თავი თუ ვიხსენ
როდესმე ამირანამა,
მაშინ ჩემს თავსა ვფიცავ, რომ
გულში გაგივლოს დანაშა.
(გამოვა ერთის მხრით სამჭედურიდან მჭე-
დელი, მეორე მხრით ქალთა-მზე)

შენა ხარ, ავო ვეზირო,
გადაშობილო მჭედლადა?!
შენ არ ხარ, თვალი დამთხარე
უკაცურ-უბრაღველადა?
გულ-თოიჯობას ნუ მიწყებ,
მითხარი სიტყვა მთელი მე:
პირ-შავო რკინის მჭედელო,
ვინ შემბოროკა ხელი მე?

მჭედელი. მაშინ დაგთხარე თვალები,
ბრძანება იყო მეფისა,
ნება არ მქონდა, უარი
მეყო მე აღსრულებისა;
ამ ქამად მისრულებია
ბრძანება მზისა ღმერთისა.
თავზე მოიცივი ქვეყანა,
ხელობა შავის ბედისა!
მართალი არი, მოჰფინე
მადლი შენისა მაჯისა,
მაგრამ რმე დროს უარ-ყავ
დიდება ღვთისა მადლისა.
გადიდ-გულდი და თავს იქით
ალარ იწამე აღარა
და მეტად შაიშურიე
ეს ჩემი ბედო პატარა.

მე სიზმრით მამცნო მზე-ქალამ,
რაც მოხდა, რაცა მიქნია:
გმირთ-გმირი, მეფეთ-მეფეი
ლვთისა მტყველ გადამიქნია!
მაგრამ რომ თავი ვერ იხსნა,
ჩვენ მოგიჩნდებით ორადა;
მე წელიწადში ერთჯერ გრდემლს
უროს დავუშვებ სწორადა,
დავუშვებ, პალოს ვამაგრებ
გამდგარი შორის შორადა
და ჩემი ქალი ქალთა-მზე
პურს გიცხობს დაბმულს ქორადა:
ფინია იმ პურს მოგიტანს,
შენი ერთგული ძაღლია,
რაც უნდა იყოს, შენახვა
პურობილის მაინც მადლია.

გეთოთხმეტე სურათი.

შენააქსო!

გამოდის ურიცხვი ხანი მას აქეთ, რაც დატყვევებულთა ამირანი. ერთჯერ მიწა ინძრა და მადაროს პირი ჩამოიქცა. გამოჩნდა ამირანი და მის ბობლინზე მოვიდა აქ მწყემსი. მწყემსი ჩია კაცუნაა, ამირანი იალბუზის ხელაა. უკვირთ ერთმანერთი. მიხვდება მწყემსი, რომ ეს ამირანია. სალამს მისცემს და პურს მიაწოდებს. ამირანი პურს ხელს მოუჭერს და სისხლი გამოკამარავდება. გულბ

შემოეყრება ამირანს; ხალხს სისხლის, ცოდვის პურის ქამა ჰქონებიაო, ჩვენ დროს კი მაღლის პურის-ქამა იყოფო და თავის ძველებურ პურს გამოადენს რძეს. ჰკითხავს მწყემსს ძველსა და ახალ ამბებს. მწყემსი უამბობს, რომ ამირანის, უსუპის, ბაღარის და სხვ. ამბავი ზღაპრებად გადაქცეულა; ზოგი გმირები კი დეც დაღიწყებულან, რომ მზე და მთვარე ახლა ღმერთებად აღარ სწამსთ, არამედ დღისა და ღამის მოსამსახურე მანათობლებად; მოუყვება მზის დაბნელების არაკს. უწინდელი დოყი ქონებია მთვარეს მზის. მთვარის დაჩემება მზეს დაღიწყებია და წამოწეგია გზაში. მთვარეს ეგ დოყი გახსენებია და გადაუყლაპავს და დის, მზეს, ძმა-მთვარისთვის გულ-ბოყვი დაუწვავს და ისევე წამოუგდია პირიდგან. ამირანი აღიდებს ძველი ღვთაებათა. მწყემსს ეს ყუათში არ მოსდის და ეუბნება, რომ მზე—მზეა და ღმერთი კი ღმერთიო. მოუყვება აგრეთვე მას რომ სწავლამ და ტუღმა დაფლო მთელი ქვეყანა, რომ ხალხია ახლა გმირი, ის გმირი, როგორიც უწინ ყოფილა ამირანი და სხვ. ერთი კაცი. ამირანს გული აენთება, როცა გაიგებს ხალხის უბედურ მდგომარეობას და უნდა იხსნას თავი, მოეშველოს მას თუ ამოდებულნი ხრმლით აღარა, ჩაგონებით მაინც, თვალის ახელით და წაქეზებით მაინც. ამისთვის სთხოვს მწყემსს, რომ შორი ახლოს დაგდებული მისი ხრმალი მოუთრიოს. დაკუწავს ჯაჭვებს. მწყემსი ხრმალოს ძვრას ვერ უშვრება. გაგზავნის სამატზე შინ და დაბარებს, რომ ქალს არ გამოუტყდეს, რად უნდა სამატი. სწორედ ამ დროს შეამჩნევს ცაზე ასულ სასწორს. (შვიდი ვარსკვლავს) და გაკვირვებული იკითხავს: უწინ ძირს დედამიწის ახლოს იყო ეგ სასწორი, ახლა ეგრე მაღლა რამე აიყვანაო? მწყემსი მოუყვება, რომ ერთ კაცს მეორესა

ფული მართებია, აღარ მიუცია და შესაფიცავად სასწორ-თან მიუყვანია. ამ კაცს ფული გახერცტილ საბიჯგ-ჯოხში ჩაუდვია და მიუბარებია მოდევესთვის ფიცის დროს.— გფიცავ სასწორ-სამართალს, რომ შენი ფული შენს ხელ-შავე იყოსო (მოცემული მქონდესო) შეუფიცავს. ეს ხრე-კი წყენია სასწორს და ამალღებულა, წასულა ამ ქვეენი-დგან. ამირანი ატყობს, რომ პირი და უღვაში გაფუჭე-ბია ხალხს და გადაახლევა ეჭირვება. ამიტომ უფრო უნდა ახლა თავის აშვება. მწყემსი წავა შინ, დარჩება მართოდ თუ არა, შამოფრინდება ჭინჭრაქა ჩიტი და პალოზე დაჯდება. აბეზარ-მოსული ამირანი აქავე დაგდებულ უროს წაატანს ხელს, მოუქნებს ჩიტს, ჩიტი აფრინ-დება, უფრო პალოს მოხდება და აფამფალეებული პალო ისევ დამაგრდება. მხოლოდ მაშინ მიხვდება ამირანი, რომ ეს მაცდური სული იყო. ამასობაში მწყემსიც მია-ტანს, მაგრამ უკან მოჰკივის მისი ცოლიც: რად გინდა ეს სამატი მთაში, თავს ხომ არ იხრჩობო? ეს გაიგონა მზემ. გაიგო, რომ ამირანის ხსნა ხერხდება და შეიქნება მიწის ძვრა. ხაროს პირი აეჭრა და გაიცა ხმა ამირა-ნისა: თუ კი თავს ვუშველე ათ კაცს დავნიშნავ ერთ ქალზე, დანარჩენს სულს შევეუწუხებო.

სცენა I: კავკასიონის მწვანით მოსილი ტრიაშელი ქედი (ბრუტ-საბძელა). ზვრელის პირია ავსებული ლოდებით. ისმის შიგნი-დგან ღრიალი და ბობღინი. ნძრევაა მიწის და ლოდები გადმოინგრევა. გამოჩნდება ამირანი ბალნით მოსილი, დაჯაბჭული. შორი-ახლოს ამოდებული, დაჯანგული უშველებელი, ხრმალი გდია. შემოდის მწყემსი.

ამიճანი, ვინა ხარ, ჩია კაცუნა?
ვისი, რა ნაშიერი ხარ?
ისე დამდნარხარ ცვილივით,
ნეტავი თუ მშიერი ხარ?
მწეკშიო. მიკვირს, შენსავით ბუმბერაზს
როდის ჰბადავდა ქვეყანა!?
თავი მიგიგავს მთელ გორას,
იალბუხს ტანი ვერანა;
ჯანდარის სისხლად გრცემენ
ძალუმი მაჯის ძარღვები
და აღუვებულ მზესავით
გიბრიალებენ თვალები.
მე შენის ხმითა ვკანკალებ,
ცის გრუხუნევით გაისმის,
მტრის ღ ორგულის გულ-მკერდში
შხამ-ისარივით გაიცმის.
ვინა ხარ? რა ცხოველი ხარ?
ეკუთენი რომელ დროებსა?
მაუწყებს ნეტა მაგ ენა
ძველ ამბებს შენაგროვებსა?
გშია? გწყურია? მიბრძანე,
შემოგველები თავზედა,
თუ კაცობრიობისათვის
გული არ გიწვევს ავზედა,
თუ ავი სული არა ხარ
ავად ტანჯული, დაბმული,
თუ შენივ ბოროტებითა
თვალები არ გაქვს აბმული.
ამიճანი. მაგემე პური ნადეცწსა
მე კაცობრიობისთვისა,

რომელი კიდევ გავმხდარვარ
საგანი თვით მზის რისხვისა.
თვით მზე შევიდა შურშია,
— სხვას რაზე ეხადი მიზეზად! —
რომ ხალხი ერთად ერთს მზდიდა
თავის ღვთაებად, იმედად.

განრისხდა, შემკრა, მაწამეს,
ხალხს სუდრავს შიშში, კრძალვაში;
ხალხიც კრთის, დილას ნიაზე
თრთოლავს ვით ტოტი ალვისი.
იგრგვინოს, ზეცამ, იელვოს,
მზემ პირით ყაროს ცეცხლები:
ვინც საბრალოა, კედელი
დავრჩე მე მისი, ვეცდები.

მწყემა. ამირანი ხარ, არ ვსცდები,
ფეიცავ მზესა და მთვარესა.
ღვთის რისხვაშიაც უყვარხარ
შენსა სამშობლო მხარესა!

(ამოიღებს ბლის კანის პარკიდან პურს და
მიართმევს)

დახემსდი, გულო ტანჯულო,
მოგართმევ ქვეყნის სალამსა!

ამირანი (ჩაშორთმევს პურს)

ჩემო პატარა მოსალმევ,
ეს ვერ მომიკლავს აღამსა.

(მოუჭერს მუკს და სისხლი გამოკამარავ-
დება პურისაგან)

ეგ სისხლის პური ყოფილა.
ცოდვის გქონიათ სმა-ჭამა!
ეგ არის ჩემსა ტანჯვაზე

მდულარე წყლისა გადასხმა
(მოუპერს ახლა ხელს თავის ძველებურ
პურს; პურიდგან რძე გადმოიღვრება)

ჩემს ძველს დროებში რძის პურის
ქმა გვკონდა და ხალისი.

მთელს წელიწადში ყველა დღე
იყო პირველი მაისი!

მადლი ზედ ეცხო ლუკმასა,

ბარაქა ქონდა შრომასა...

ვფიცავ, სულ არ აქვს მსგავსება

ძველთან თვით ახალ მოდემასა!

რად იქნებიან გმირები?

ვინ ასტეხს ხალხის ღრიალსა?

ვინ აუტეხავს ხალხის მტერს

გულის წვას, გულის ტრიალსა?

მწეემსია, სად არის გმირი? ვინ არის?

დრო მათ არ სწყალობს, ეტყობა.

აქ და იქ კიდევ ხანდის-ხან

თითო-ოროლა ერქობა.

შორიდან რომ მათ შეხედო,

გგონიან დიდი გმირები;

ახლიას კი—ხელში გრჩებიან

ყურ მოთაფლული ვირები!

ახლა სულ სხვა დრო დაგვიდგა:

ცხოვრება დასკვანჯულია;

თითო-ოროლას ნაღვაწი

ცვარივით დაკარგულია.

ახლა უფრო ერცლად გვკირდება

ერთ-სულობა და შეჯგუფვა,

თუ რომ რამ დიდი საქმისა

გვინდა დაძაფვა, შემუხვა.
თითო-ოროლა პირს ხედება
გმირობა წაქეზებისა.

ხალხია გმირი, ის გმირი
თქვენს დროში თითო ყოფილა,
მაღალ-მაღალი ფიქრისთვის,
დიდი საქმისთვის შობილა.

ამირანი. დიად, მაგ ჩია-კაცუნებს
თითოს რა ეთქმის გმირობის,
თუნდ არ აკლიათ დახატვა
თვალ-წარბის, მოყვანილობის?

მწეემსი. რომ დაბამბული მაცვია,
ბამბებით ვიესებ მხარ-ბექსა,
შენ ნუ გგონია, რომ მნახველს
არ ვუყენებდე თვალებსა,

ამირანი. აღრე, ჩანს, შენსვე თვალს
იმსებ...

მითხარ: მზე მთვარე რას შვება,
ან საიქიოს, ვიცოდე,
ნეტავ ჩემს თავზე რა ხდება?
სად არის ბადრი, უსუბი,
ძმის-წული უსუბისაა?.

სად არის ჩემი დედ-მამა,
ქალ-წული ბაყბაყისაა?

მწეემსი. ეგ ყოვლისფერი ამბავი
სიზმარად დაიარება.

უსუბ, ბადრი და მისი ძე
გმირებად აღიარება.

გმირთა გმირია ამირან
და ჩვენთვის დაჯაჭვეულია;

მაგრამ ხსენებაც ბაყბაყის
ასულის დაკარგულია.

აგრეთვე ცოტა რამ ვიცით
შენი დედ-მამის ახლა კი;

მაგრამ რომ ქვეყნად სუნთქავდეს
ან ერთი—არის არაკი.

მზე-მთვარის რაღა გიამბო!

ამბობენ უცხო რამესა:

შინა-ყმობასა უწევენ

მზე დღეს და მთვარე ღამესა!

ამირ. როგორ თუ? მხეცო რას რომავე?

შინა-ყმადა ხდის ღმერთებსა?

თუ გაიგონა მზე ქალამ,

ცხვირს და პირს გაგიერთებსა.

მწეუმი. მაგაზე გეტყვი ამბავსა,

გეტყვი და რა სათქმელია!

მზე დაბნელდა და მთოვარეს

სინათლე გამოეღია.

ძველი კაცები გაერთხვენ,

სული განაბეს ლოცვითა:

მთვარემ მზე გადაგვიყლაბა,

კუჭი გაიძლო ცოდვითა!

ეს ძველი შუღლის ბრალია,

მოხლოდათ წადევებაო,

მაგრამ თუ ძა დას შენთქავდა,

გვიჭირდა დაჯერებაო.

ამირანი (შეძრწუნებული)

დიდება მთვარეს! შეყლაბა,

აბა, ძმამ ღმერთი დაია?

მწეუმი. რავა თუ ღმერთი? რას ამბობ?

ეგ ჩემი გამოცდაია?
ღმერთი ღმერთია და მზე-მზე.
მე ვამბობ მონაქორებსა:
მზემ დასწვა, მთვარემ წააგლო,
დადიან შორი-შორესა.

ამიწანია. (შემკრთალი)

წააგლო განა?! ეგ არის!
მზე დიდად-დიდი ღმერთია:
თვითონ ამკვდრებს აღდგენს სა-
მისი ნაბანას წვეთია. [მართ
ვაი-შენ, დევო ბაყბაყო!
ორ გზის მაცდინე შავადა:
ჯერ გადამკიდე კაცზედა,
მერე მზე-ქალას ავადა.
ორივე შემთხვევაშია
პირადოვნებას ვეყმე მე
და მით ორჯერვე სამსალა
მაკვლუნებელი ვიგემე.
მაშინ ვიყავი გმირთ-გმირი,
როს დავქროლა ვი აზატად,
როს ბედნიერობა სხვისი მე
მქონდა სასაქმოდ, სანატრად.
როს საკუთარი გულის თქმა
გულს შეესია ვნებადა,
ტრფობა და გაბატონება
მაჩნდა სიამოვნებადა,
მაშინ დაიქცა ჩემს თავზე
წყრომა ცისა და ქვეყნისა,
მაშინ მომადგა წვა-დაგვა
გამოუთქმელი ენისა!

მწყემსი. ტყვილა ადაბლებ შენ შენს
მზეს კი აღიდებ ღმერთადა [თავს,
ხალხს წამებულადა წამხარ,
ამირან, ერთი ერთადა!
შენში ქომაგი დაერლომილს
და დამდაბლებულს ეგულვის
და დატანჯული რომა ხარ,
თვის სული შენთან ეხუთვის.
მითხარი, მოიხმჭრიე
ჩემი ხელი და გულია.
რითი გიშველო, რომ ხალხი
კვლავ ანუგეშო კრულია?
შენს მოლოდინში იმასა
აგერ ამოდის სულია!

ამირანი, (უთითებს ხმალზე)
აქ მომითრიე ეც ხმალი,
დავკვეთ ბორკილებს, ჯაჭვებსა.
გავალ და ხალხსა წავიყვან,
აეაწვთენიებ ხრმალებსა.
ნიაე-ღვარივით წავლექაე
ხალხის მცარცვაეს დამკამლებსა;
ავლაგმაე უსამართლობას;
დავკლაე ძალ-მომრეობასა;
ჩემის ხელებით შევუკრაე
ტურთა თაიგულს ძმობასა;
მშვიდობასა და შრომასა;
ავუთრიალებ დროშასა!

(მწყემსი ებლაუჯება ხრმალს, მაგრამ ძვრას
ვერ უშვრებდა.)

მწეობს. ახლა სხვა ღრღინი შეესულ-
ვართ.

რას იზამ სიმხნით, ხრმალითა?

სულ-ყველა სწავლას იძახის

და ფულს განთქმულებს ძალითა.

შორით თოფს ესვრიან, შენს

შუბს, ხრმალს,

შეგაშეშებენ ხელშია;

აღუყას მოვარტყმენ— შიმშილით

ფერდსა გაუყრი ფერდშა!

ამირა ხალხს იქით ძალა ვერ წაეა,

მას იქით იარაღები.

მე უნდ ვარჩინო თვით ხალხის

გახსნილი იარაღები.

გზაკვალის უნდა ჩევენება

და აღეღვება გულრსა;

სულში ჩასახეა მიზანი

და მისი სიყვარულისა;

შეეჯუფო, შევაკავშირო

უხრწნელად სამუღამოდ.

დაუსწავს ღროიდან

ურთიერთობა ლამოდა.

სად არის იგი მხა წმინდა

ნეტარებასა უბანი,

კაცი ვერ შედის ვერას გზით

გულსა და სულ დაუბანი?

სადაც პირადი ყოველნი

დაკარგულ-წაწყმედილია,

სადაც ერთობა, ტოლობა

და სიყვარული ტკბილია?

განქრეს ბარემლაც ეგ სისხლის
პურის მოყვანა, ჭამაცა;
უსჯულოებაა, მოწამე
არის მის მიწაც და ცაცა;
მოისპოს კაცზე კაცისა
გაბატონება, ძალობა;
გაწყალდეს შური და ჯიბრი
და მათი ავაზაკობა.
მე ჩაეუბერაე სულსა ხალხს,
თვის თავსა შევაგნებინებ
და აღელვებულ მის ტალღას
ნამდვილ გზას გავაგნებინებ.
აღელვებული ტალღაცა
იქუხებს, გადადინდება,
ქვეყნის ქალებს და ფერდობს
სარწყავად მოეფინება.
აღორძინდება ბუნება
ოფლით ნაბანი ტურფადა.
მოვა და მოვა ნამყოფი
ბარაქით საამურადა.

(კიდევ ცდის მწყემსი, ნძრევას ვერ უზამს
ხრმალს)

ულონო კაცი გაწვევი,
ხრმალსა უტაცე შენ ვადა,
მე ფეხში ხელსა წაგატან,
რომ მოვაწიო ხელადა.

(გაწვება მწყემსი, ამირანი კი გამოწვევს)

მწყემსი (იყვირებს)

ვაიმე, გავწყდი! ნუ მომკლავ
შენის სულისა სამადლოდ!

ამირანი, (გაუშვებს ხელს)

წადი, სამატი მოიტა,
მოიტა, შეილო, საჩქაროდ:
გული აღელდა მოხუცის
ქვეყნის გულისთვის საღვაწოდ;
აღულდა, მძიმედ ატოკდა.
საბედნიეროდ—საშავდლოთ!..
ორივე ერთია, როს მიზანს
ვერიპყრობ სისხლ-უღვრელადა.
ვერ აისრულებ საწადელს,
თვის მსგავსის დაუკვლელადა!
როდის იქნება, ეგ ბრძოლა
გადიქცეს შრომად, ტრფობადა,
რომ მგელი ცხვართან ბალახსა
სძოვდეს ძმად, თანასწორადა?
წადი და ასე ეცადე,
არ ამცნო იგი არვისა;
ყველაზე უფრო ფრთხილადა,
ყურს და ენასა ქალისსა.

(მოატანს ცაზე თვალს ვარსკვლავების «სას-
წორს»)

ეს რასა ვხედავ? რას ნიშნავს
„სასწორი“ მალლა ცაზედა,
როცა ის იყო ჩემს დროში
სულ ახლოს ქვეყანაზედა?

მწუქმსი. მაგის ქორებიც დადიან:

ვითამ ერთ კაცსა ძველათა
მეორე კაცის ფულები
—რამდენიც იყო—ემართა.
მოვახზე თვისსა მოეაღეს

სთხოვდა და სთხოვდა ფულებსა,
მაგრამ მოვალე არცა კი
აპარტყუნებდა ყურებსა.

რომ მიქძალა, მიუგო:
ნეტა რა მმართვეს შენნიო?

მემართა, გადავიხადე —
აწი, რაც გინდა, ქენიო.

— „სასწორ და სამართალზედა“
წამოდი, შამომთიციო

და მაშინ ფულის მოცემა
იქნება სწორი, მტკიცეო.

წავიდენ. წინა წაუდგენ

„სასწორ სამართლის“ მართლადა.

ჯოხი მოვახშეს მისცა და

კიდევ უკუთუცა მაგრადა:

ფთიკავ „სასწორ ღ სამართალს“,

რაც მქონდა, შენსფე ხელშია

და თურმე ფული გახვრეტრლ

ამა წინ-საბიჯგ ხეშია!

„სასწორ-სამართალს“ ეწყინა,

აეიდა მაშინ ცაშია.

უპირულობა გამრავლდა

იმის შემდგომად ხალხშია.

ამირანი. არ სხმია ხალხსა საბრალოს

არც წვერი, აღარც უღვაში —

ზნეობა მისი უეჭვოდ

უნდ გაეტაროს ქურაში.

(მწყემსი წავა)

ბევრი ამბავი გავიგე

ახალი, გინდა ძველია:

გადაახლება უნდა ხალხს,
ამირან სანატორელია.

(შემოჯდება კანქრაქაჩიტი პალოზე)

შენ, ჩიტო, ჩიტო-კინქრაქა,
რაზედ შეგერი ჯავრს და ბნელასა?
უროს დაგიშვებ, დაგაქყლევ
პალოს. გიტოებს დედასა!

(დაუშვებს უროს პალოზე. ჩიტი გაფრინ-
დება, პალო დაესობა)

ოჰ, ავი-სულის მახე ხარ,
შენ. ბილწო ჩიტო, კინქრაქავ!
მეუ მასჯეინებ ჩემსა თავს
და გულის მით უფრო მიხრაკავ.
რაღა იმ წმში მიჩნდები,
როს ვაფ-მფ-ოვებ პალოსა?
შით ვახანგრძლივებ, ტოლო,
თაჟისუფლებს ალოსა.

ეკრავ უროს, პალოს ვამაგრებ,
ექაჩავ ბორკილებს, ჯაქვებსა
ისე ძალუმაღლ, რომ მოსდის
სისხლი ტრჩხილებს ღ თვალებსა.

(ისმის შორეული ყვირილი. იმძრევა კვლავ
მიწა და ჩამოინგრევა ხაროს პირზე ლო-
დები. ხაროს კარი აიჭარება. მოდის მწყე-
მსი, სამატი მოაქვს)

მწყემსი. ნუ მომდე, ქალო უგნურო!
წადი, დაეგდე საჭლოშია.

ქალის: ხმა. სად მიგაქვს კაცო სამატი

სამწყვესურშია, მთაშია?

(მწყემსი დაინახავს აკავებულს კარს ხაროსას და შეშინდება, შეკრთება)

ამირანი. (ხმა შიგნიდან)

თუ რომ ვიხსენი თავი შე,
ათ კაცზე გავცემ ერთ ქალას;
დანარჩენს დედას ვუტირებ—
ენას ჩაფუგდებ ტარტალას!

სევასტი გაჩეჩილაძე

(დასასრული)

ისტორია

ქართული სტამბისა და იწიგნობარობის ბეჭდვისა.

1625 — 1900

ევროპაში, გუტენბერგისაგან შემოდებული სტამბის იარაღის მოგონების ცნობები, ერთობ მალე მოიფინა, ახლად დაბეჭდულ წიგნების ცნობები მთელს ევროპას ელვასავებ მოედო, ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლაკიანებმაც კარგად შეიტყეს. ჩვენშიაც გაიგეს, რომ ევროპაში სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭდვაც მოუკონათო. წიგნის ბეჭდვის ამბები მრავალთ სჯეროდათ, მრავალთათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე მოველინა უებარი წამალი, ევროპის კათოლიკე სარწმუნოების მალიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიაც მალე მოიფინა, დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰქვეს მით უფრო, რადგანაც მაშინ ტფილისში, კათოლიკის სარწმუნოების მალიარებელთ ეპისკოპოსის კათედრაც არსებობდა და კათედრაზე მათი ეპისკოპოსნი განაგებდნენ. ამ მოძღვარდემოვნებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყურადღებო ცნობები გავრცელდა საქართველოში.

ქართველთ თუმცა აღრიდგანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგე

ბლობის ოცნება კი ჰაზრათაც არ მოხდებოდათ. გუტენ-
ბერგმა 1455 წ. გამართა თავისი პირველი სტამბა, ამის
შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამარჯვა. ამ
დღად საქქეს სომხებმაც დროით შიქტი ს უშრადღება,
ამათ 1557 წ. ვენეციაში, გაშართეს სომხური სტამბა,
ამის ამბავმაც მოაწია საქართველოში, ამანაც არა მცო-
რედი მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუ-
სებმა გამართეს მოსკოვის პირველი რუსული სტამბა. ეს
ამბავიც მალე შეიტყეს ქართველთა, მიეცნენ სტამბის
ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდათ.
საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქქეებს ის
გარეგნებაც უფრო აფერხებდა, რადგანაც როდესაც ეს
შესანაშნავი საქქე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ
დროს, საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი
დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუჟღელმან მტრებმა
ნაჯარღება და პარბაში, აქ სტამბის გახსნისთვის აღარა-
ვის სცალოდა. ამ დროს საქართველო განცალკევდა ნა-
წილ-ნაწილი და იყო შტოებათ, საშეჯობათ, ჩვენდა სა-
უბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თავით ქართველთაც
იწყეს ერთმანერთში მტრობა და ბრძოლა, ხშირად მთა-
ვარა მთავარს ებრძოდა, სახლიშვილი სახლიშვილს, ხეობა
ხეობას, მთა მთასა, ბარი ბარს, ქართლი კახეთს, იმერე-
თი თვის საშთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანერთს.
ყველა ამებით კარგათ. სარგებლობდა ჩვენს გარშემო
მყოფ მაჰმადიანება. მათი მახვილი სასტრკათ გვესევებოდა
გარს, შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესა-
მჩნევი ზარალი არ მოჰქონდა, რაც იყო და რამაც მო-
გვილო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოლილი
ძალი. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუ-
ხდათ საქქე, რომ სტამბონს გახსნა კი არა და სიცოცხლის
მთარველობაც კი უქირღებოდათ.

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში, სტამბის არსებობის ცნობებმა ერთობ გვიან მოაღწიაო, ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირვლად არ დაუშთება თუ საქმეს დავაკვირდებით და შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქმეს რუსებისა და სომხებისაგან დახსნულ სტამბებთა რიცხვს, ეს მაინცა და მანც შორი-შორს არ გამოვა, სულ 65 წლის განსხვავებას შეადგენს, პირველი ქართული სტამბა 1625 წ. რომში იქმნა გამართული, 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკო გამოიცა. ასე და ამ გეარათ, ჩვენ ვხუდავთ, რომ გუტენბერგმა ევროპაში 1455 წ. გახსნა პირველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. მოსკოვს და ქართულა სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრებმა 1625 წ. გახსნეს რომში. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველთ შორის სტამბის გახსნის საქიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა, ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წეს-რიგის პატრებსაგან დაიძრა, ამას ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა, XVII საუკ. დამდევს, რომში მათგან მიწერ-მრწერაც გაიმართა, პაპს ავედრებდნენ საქართველს მფარველობას, რომში ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭდვას. ასეთს ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყნათა „პრაპაგანდოს“ ძმები და მამები აღგნენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადასხვა ორდენის ძმანი და მამანიც, ყველას დიდი სიბრალული ჰქონდა ახიაში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეტურ პატივით უმჯერდენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგის პატრისაგან ასეთი ცნობა

არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველებს შესახებ: „მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და ერნი მძლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ, დაეცა თვით ვიზანტია, მაგრამ საქრისტიანო საქართველო, რომელიც შეე ზღვის და კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვეყნის ხალხნიც განთქმულნი არიან ქრისტიანობის მფარველობით, დღევანდლამდე შეინახეს თავიანთი საკუთარი მეფობა, მთელს აზიის დაცემულ ქრისტიანებს ესენი შველიან, ამათ მეტი მათ მფარველი, პატრონი არაფინა ჰყავსთ. აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი შრომა მიუძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის, კავკასიის ერთ შორის. სადმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, სადმე თუ მისი შუქი ანათებს, ამ შუქის სინათლის მიმცემნი ქართველები არიან. ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთთვის საჭიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭდვა და თქვენი უწმინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის არა მცირედნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს სარწმუნოებას აღიარებენ“ — ასეთი ცნობებით აღესალი წერილები მისიონერს მარიოს მაჯის, სტეფანე პაულინს და ნიკიფორე ირახსსაც ხშირად უგზავნიათ პაპის წინაშე და დიდათ ცდილან ქართული სტამბის გახსნას, აქათს ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის ფაქტები გამოაჩენენ. ამათზე ბევრათ წინეთ-კი სხვა მისიონერებსაც უსაუბრია და უშრომნიათ რომის წინაშე ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებისათვის.

მხნე მქადაგებელთ მეოხებით რომის უმაღლეს სამღვდლოების წინაშე ძრიელ უადვილესად დაიბადა პაპრი ქართული სტამბის გახსნის შესახებ, ბევრის საუბრის და კამათის შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის გახსნის კითხვა და ყველა ხარჯი იკისრა. პაპის გამგეო-

ბამ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდენ ზემოთ ხსენებული პირები: მარიოსი, სტეფანე და ნიკიფორე. ამათ შეადგინეს ქართული ანბანი, მათის თავდარიგითვე ჩამოახსნეს ქართული ასოების ყალიბები, ამათის ზედამხედველობით დაარსდა სტამბა, ამითვე შეადგინეს და დასწერეს ყველა ის წიგნები, რაც-კი საჭიროდ დაინახეს დასაბეჭდათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის „უცხო სამქადაგებლო ძმოების“ თავოსნობით და პაპის მფარველობით რომში ქართული სტამბა ფუძნდებოა. ამ დროს პაულინი, მარიოსი და ნიკიფორე რომში იქმნენ შიწვეულნი, მათ მალე მოაწუეს სტამბა, მის გამგეობა თვით იკისრეს და 1629 წ. უკვე ქართულ იტალიურ წიგნიც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული ანბანი—ლოცვებით, ეს ლოცვები საქართველოს კათოლიკეთათვის იყო საჭირო, რადგანაც ლათინის ბერებს ძრიელ უჭირდებოდათ მრევლათვის ანბანის და ნამეტურ ლოცვების გადაწერა-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800 წლამდე, რომში ქართული წიგნების ბეჭდვა არ მოსპობილა. ანბანსა და ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიურ სლავარი“ შეგენილი სტეფანე პაულინისაგან ნიკიფორე ირბახის დახმარებით და დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე. აი თვი წიგნის სათაურიც, რომელიც მოგვყავს შევსებულად.

Diftionario giorgiano
e Italiano. Composto da Stefano Paolini con-
l'aiurio del M. R. P. D. Niceforo Jrbachi.
Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.
ad vso de' Missionarii
della Sagra Congregatione de Propaganda fide.

გამოცემა In. Roma,
Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.
CICDC XXIX=1629.
Con licenza de' superiori.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არს დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მესუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ეს „ქართულ-იტალიური სლაგანო“ იუკრიელთ სასარგებლოთ იქცადა, წიგნის დასაწყისი ასე იწყება: — „Alfabeto Giorgiano“. ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოები თ ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვეყავს აქ: — „:ლქსა: :ბქრ: :გქ: :ფქსსა:“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც, გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც აქვს მიბეჭდილი. ამ სიტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურას ასოებითაც არის დაბეჭდილი, რომ მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18—19 სიტყვა, ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს. თავის დროის კვალათ ეს წიგნი საკმარის კარგს ქალაღზე დაბეჭდილი, ასეთი ქალაღი მაშინ-კი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლაგანოს“ მოქვეა ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალდეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკას შედარებითი კლასი აქვს მიცემული. უნდა ესთქვათ, რომ იმ დროის კვალათ ეს შრომა ჩვენ ერთობ დიდს სანმეცნიერო შრომათ მიგვაჩინა.

დიდს შრომას გარეშე, ამ წიგნის დაბეჭდვა მაშინ დიდს ფულს. დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანაც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს ნიკიფორე ირბახს შეუღდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს, ვინ გამოსცა, თვით ენერგიულმა მისიონერმა ნიკიფორემ, თუ სხვამ?—ეს არ სჩანს, ვინ იცის იქმნება იგი ამ დროსაც კოცხალი იყო. აი თვით ამ წიგნის სათაურიც, რომელიც წიგნიდამ შეუცვლელად მოგვყავს აქ:

Syntagma fon hingvarim orientalium quae in georgiae regionibus au'diuntur Liber primus Complectans Georgianae, feu Ibericae vulgaris linguae Institutiones gramaticas Authore D. Francisco-Maria Maggio, clerico regulari, Panormitano.
Romae,

Ex Typographia sacrae Congratinis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superiorum permissu.

შე შრომიდამ წათლად სჩანს, რომ ნიკიფორე ირბახი დიდი შრომის და ენერგიის მისიონერი უნდა ყოფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს, დაბეჭდილია ხაწერ მთელ თაბხიან ქალაქდზედ. ამ წიგნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდავთ, მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით. 1733 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრმა ტულუკაანთ დავითამ „საქრისტიანო მოძღვრება“ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის, შემდეგ ეს „საქრისტიანო მოძღვრება“ მეორედ 1793 წ. იქმნა გამოცემული და მესამედ 1800 წ. მესამე გამოცე-

მაში მღვდელს ახალციხელ ბაღინაშვილსაც მიუღია მონაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოცა პატრმა ტულუქანთ დავითამ პატარა „საქრისტიანო მოძღვრება“ მოკლედ დარიგებული მარტვილთათვის. დაიბეჭდა წმიდა რომის ქალაქს, სასწავლოს შინა; რომელსაც ქართულათ ჰქვიან „პროპაგანდა ფიდე“ მთავრობასა ბენედიქტე XII რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის: ხარჯი პაპის ყოფილა. ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ იგინი კარგათ ჰხატევენ ქართულ ანბანის სახეს თავის მოქარგულობით. ასოების ზომა დღევანდელის ასოების მეთექვსმეტე ნომერს უდრის. უნდა შევნიშნოთ, რომ „სლაფარში“ ნახპარია ძველი ქართული მართლ წერის ნიშნები, სამ-სამი წერტილი ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XVI საუკ. საქართველოში მხედრულს ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის გრამატიკიადამ კა ეს გამოდევნილია, აქ ნახპარია მართლ წერის ყველა საგრამატიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მხერით კაცი განცვიფრდება, პირველად ლათინის ბერებმა შემოიტანეს ეს ნიშნები ჩვენში, პირველად ამათ იხმარეს ქართულს წიგნებში. XVII საუკუნეში-კი არა და ამ ნიშნების ხმარება ქართველებმა თვით XVIII საუკუნეშიაც არ იცოდენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც საოცარის სიფრთხილით არის ნახპარი, არსად კაცა მათ უადგილობას ვერ შენიშნავს, ყველკან რიგზე არიან დანიშნულნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიაში, პირველ ქართულ სტამბის გახსნა 1709 წ. კი არ უნდა მივაწეროთ, არამედ 1625 წ. რომში, როცა პაპი ურბანუს მერვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა საქართველოში მათი მქადაგებლები გაჩნდნენ. ჩვენ, 1626 წ.

უნდა ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისთვის. რიგია, რომ ასეთ დიდს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრული ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს, ოდესმე რომში პირველ ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულოთ კიდევ, მთელს ევროპას ვამცნოთ, რომ პირველი ქართული სტამბა როდის და სად გაიხსნა, ამასთანავე აინუსხოს ისტორია იმ განწყობილებების, პატივისცემის და სიბრალულის, რაც კი ჩვენს მეფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული. ამ ისტორიისათვის რომში ძრიელ ბევრი მასალები აღმოჩნდება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოიჩნდება, თუ რომის ტახტმა რა განძრახებით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობებმა საქართველოშიაც მალე მოაღწიეს, ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი წიგნები არც კი ენახათ თვალთ, რომ სიტყვით ესმოდათ: რომში, პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათ. ეს თქმულება მალე გამართლდა, ლათინის პატრებმა ქართულად დაბეჭდილი წიგნები მალე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნაბეჭდი წიგნები ოთხსაუკუნთხივ მოჰფინეს, ყველა ქართველი განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან, მრავალთ იწყეს თვალის გახილება და ირგვლივ ფხიზლათ მზერა. იმ დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ მოუხერხებიათ, შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხელი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის საქიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად რომიდან შემომოდგრილა, ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორიის სილიადე რომიდან იწყება და ამ მნიშვნელოვან დიად საქმის წარმომადგენლებათ მარიოს მაჯი ნიკოლოზ

ირბახი და სტეფანე პაულინი იგულისხმე¹ იან, ესენი არიან ჩვენი წარმომადგენელნი, ამ მოძღვართ შოქქედება და სახელები ანათებენ ჩვენის ბექდეს ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს ან ევროპიულს ენებზე დაიწერა ქართული ბექდის ისტორია, იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკაიებენ.

ამ შქადაგებელ მოძღვრებთა შესახებაც ვიტყვიტ მცირედ რამეს: ზემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში გარდანიკიფორე ირბახის ყველანი ტომით იტალიელნი იყვნენ, იგინი ეკუთვნოდნენ პაპის „უცხოთა სამქადაგებელთა მობასს“, რომელსაც მათებურათ „პროპაგანდა ფიდე“ ეწოდება. ესენი აღრიდგანვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნავაჲი, შემდგომ მოგზაურობის იგინი დაემკვიდრნენ საქართველოში. აქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისთვის ცდა და ღწეას მიეცნენ, უკანასკნელ მათის მოხებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წყდნი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისპობა მათი სახელის მოხსენება. საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615 — 1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მიხმობილნი იქმნენ რომში. რომში მისულთ ქართველთ ვრს მარტოთ სტამბის გახსნა და წიგნების ბექდვა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მიართვეს პაპს და ითხოვეს „პროპაგანდაში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მცოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანხმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულგრო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება, მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომილამ ესენი

საქართველოში ჩეღარ დაბრუნდნენ. იქ დარჩნენ, იქ მო-
ღვაწეობდნენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარ-
სულის მამა-პაპათ ძეთ გუნების განსანათლავათ. ქართულ
ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცხრამეტე
საუკუნის დამდეგამდისაც კი არ მოსპობილა უკანასკნელ
დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში, პაპის „უცხო ქვეყანათ
სამქალაქებელთ“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელნი
მღვდელი გრიგოლ ბაღინაშვილი იყო, რომელიც აგრეთ
თვე სომხურ ენის პროფესორათ იგულისხმებოდა.

საშუალო საუკუნოებიდამ, ევროპაში, კათოლიკის
სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნობრი სარწმუნოებრივი
ბრძოლა და კამაჯი. სასტიკს უაზოს რეფორმაციებიც
მოჰყვა. იმ დროს, კათოლიკის ეკლესია დიდს განსა-
ცდელში იყო, მას დიდი გასაქირი აღვა, მაგრამ რომანში
გაქარვების დროსაც კი არ დაუვიწყნია საქართველო და
ქართველი ხალხი. აღმოსავლეთის ხალხებთ შორის საკმა-
რისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე მიპყრო-
ბილი, ქართველთ სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმა-
რისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და მასთან-
ვე პატივ საცემი. ეს ისტორიული მშვენება ჩვენის ისტორი-
ისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით
შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რო-
მის სტამბის მიბაძვით ვენეციას, ფრანკიას და კონსტან-
ტინეპოლისაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთ
კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავალი სასარ-
გებლო ქართული წიგნები. უნდა ითქვას მოკლეთ, რომ
თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან გახსნილს სტამბის
წინამორბედადაც ზემო. ხსენებულ რომის სტამბა უნდა
ჩაითვალოს.

ქართველ სამღვდლოებას პატრების მოქმედება

თვალ წინ სარკესაებებ დაუდგათ და XVII საუკუნის ბოლოს, რაღაც ბედზედ, ვალახიაში ყოფილა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია სლავიანთ წიგნების ბეჭდვის საქმე, ამას მსწრაფ მიუქცევია ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნების ბეჭდვის შემოღებისთვის. მას ღიდი ნატვრა მისცემია საქართველოში ქართული სტამბის დაარსებისთვის, ამიტომ ამ მღვდელ მთავარს საქართველოში მიწერ-მოწერა გაუმართავს და რჩევა, რომ ღროა, თფილისში, ქართული საბეჭდო სტამბა დაეაარსათო. ამის თანხმანი მალე გამხდარან ქართველთა ღიდებულნი და წერილიც მიუწერიათ, რომ ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვახერხებთო. ამ განძრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან, მაგრამ ეს არ არის სწორი, ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზემო ხსენებულ ეპისკოპოსს და ვახტანგ მეფეზე ბევრათ აღრე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა, გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის, მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხეანჯა, მხოლოდ შემდეგ ღროს, — ამის ნატვრა ვახტანგ მეფე შეასრულა ზემოხსენებულ ეპისკოპოსის ღწვიით და ქადაგებით.

ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ზემოხსენებულ ეპისკოპოსს ვალახიაში ჩამოუსხმევინებია ქართლი ასოები, ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუგზავნია, შემოუთელია: „ხასეთ ეს ასოები და თუ მოგეწონებათ, მასინ დასთახსმდით და თქვენც მიიღეთ, თუ არ მოგეწონებათ, მასინ უარა სთქვითო“. ასოების მიღებისათანავე ქართველთ ღიდეათ მოეწონათ, ამათ ეპისკოპოსს თანხმობის წერილი მიწერეს, დაავალეს შრომის მიღება, ყველა იარაღის მოპოვება, მკოდნე ოსტატების და ყველა მათ სა-

ქართველოში გაჰოგზაენა და სტამბის დაარსება. ქართველ
ენისკოპოზსაც დიდათ ესიამოვნა ესეთი ნატვრა, მეფის
ვახტანგის ბრძანება უმალ შეასრულა, მალე იშოვნა ოს-
ტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ჩამო-
ასხვეინა ქართული ასოების ყალიბები, ყალიბებს მოჰ-
ყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახ-
ტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართვე-
ლოშიაც გამოგზავნილი. ოსტატებთ შორის ოთხი
კაცი ყოფილა ხელოსანი, ერთი მბეჭდავი და სამიც
ამომწყობი, ერთი ამათგანი მიხილი უფროსი ყოფილა.
ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1707 წ.
არა უგვიანეს, რადგანაც 1709 წ. თფილისში უკვე გა-
მოიციენ ქართული წიგნები. ვიდრე სტამბა დაარსდებო-
და, მინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქმნა ქართველთ-
მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს
ქართულ სამღრთო წერილის განხილვის, ბერძულს დე-
დნებთან შედარების და საბეჭდათ მომზადების. ვახუშტი
და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვა-
და-სხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი შრო-
მა შემდეგ დროებში რუსეთში დააპთავრეს. ერთი ამ-
მშრომელთაგანი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი, ორბე-
ლიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოცი-
ქულთა“-ს ბოლოს აი რა გვარი შენიშვნა არის მიწერი-
ლი: — „ოდეს განსტებდა საქართველოს ამისწული კეთილ
მარწმუნე მეფის არჩილის და სასულგანის მეფის გიორგი-
სა და ბატონის ლეკანის დეთის მოყვარე, განთლებული
ვასტანგი, გულ მოიდგინა და მოიღო სტამბა კალასეთით,
რომელ არ ოდეს ყოფილაყო საქართველოში, სკლით წერაში
ჩვენი სამღრთონი წერილნი განრეყნებდყო, და მე, დედის
ამისწულს აქა მონაზონს ნიკოლოზს (ორბელიანს) მიბრ-

ძანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დიდის ჭირითა, ბერძენთ სამოციქულოთ შემწობითა, სიტყვა და ასო მეტ ნაკლები გაუმართე და ესე სამიუბელი არც ერთ ენაში არ იყო. სიადილისა და ზღერე შოკისისათვის ასლა მე გააკეთე და თუ გულის სძა უფა, დიად ადგილია და ამის სწავლება სამიუბლისათვის, — იქ იბიე, ვინც ზემი ნაშრომი წიგნები ნასოთ, დღითის სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძნებდეთ, მე დიდათ შემეწვეის და თქვენ უხრუნველ იქნებით“. ამანვე წილის დაიბეჭდენ „დაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარალოცვანი 1000 ც. 1710 წ. გამოიცა „ქაშნი“ 450 გვ. ბოლოს მოხსენებულთა: — „ქაშნი, აწ ასლად დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედას ქაშას ამალეუბისა და სხელოკანისა მეფისა, უფლისა ქათხოსრას, წარსაგებლიათა და საფასითა ბატონიშვილის უფლისა კასტანგისა, გაიმართა სელეთა ნიკოლოზ მღვდელმონაზონის ორბელიშვილისათა და მიხეილ სტეფანეს ძის ოჯახო ვლახელისა სელათა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე ნიკოლოზ მღვდელმონაზონი აწერს, რომ მე გაუმართეო. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართათ, შეთაურებაჲ კი ამას სქერია. შემდეგ ეს მღვდელმონაზონი თბილელათ იქმნა აპყვანილი. 1709—1713 წლებზედაც თფილისში დაიბეჭდენ შემდეგი სხსულოერო შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯერ სამჯერაც გამოიცენ: კონდაკი 500 ც., ზატკი 500 ც., ქაშნი, მეორეთ 500 ც. სამოციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ, ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი მხედრულათ, ტიბიკონა, კურთხევაჲნი, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო, მარხვანი, ძილის პირნი და ზოგიც სხვა წვრილი საეკლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი ხუტურათ. ზოგიერთს გამოცემებზე პირველს ფურცელზედა, ზოგს ბოლოს, საქართველოს სამეფო გერბი აზის,

ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯული; მამა
ეახტანგ მეფისა, რომელიც სპარსეთში სცხოვრებდა, იქ
მთელის ირანის მსაჯულათ ირიცხებოდა, დიდი შესანიშ-
ნავი ჭკვიანი კაცი იყო. იგი შეერთებულ იქმნა შეას სა-
რწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას
აღიარებდა, ზიარებას სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერები-
საგან იღებდა. ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იე-
ზუიტს პოლონელს კრუსინსკის, რომ მე კათოლიკის სა-
რწმუნოებას ვაღიარებ ჩუმათაო. ასეთი დიდებული მეფე-
ნი ქართველი ხშირათ არ გვყოლია. ეს მეფე საქართვე-
ლოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა,
შაჰის დავალებით მუსლიმანობას აღიარებდა, მაგრამ გუ-
ლით-კი ნამდვილი ქრისტიანი, ქართველი იყო. ეს მეფე
სპარსეთიდან დიდათ ეხმარებოდა საქართველოს, როსტომ
მეფისავე, სპარსეთიდან ეს საქართველოს დიდს მფარვე-
ლობას უწევდა, თვით სტამბის გახსნასაც ეს დიდის სია-
მოვნებით მიჰგებებია, სპარსეთიდან დიდი დახმარება მი-
უცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტათ მას სიამოვნებია, რად-
განაც სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებისაგან მას კარგად
სცოდნია მნიშვნელობა სტამბის გახსნის და წიგნების ბე-
ჭდვის, მისის დახმარების, პატრონობის და საქართველოს
მფარველობის სამახსოვროდ, ეახტანგ მეფესაც ლეონ
ირანთა მსაჯულის სახე წიგნებში მოუქცევია, ლეონ
ირანთა მსაჯული სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის
ჯვრით გაკეთებული ყაპარჯენი უჭირავს, გვერდზედ და-
ხატულია ბაგრატიონების გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური
წარწერა აქვს.

იმ დროის ქართველთა, სამღრთო წერილს გარდა
საერო მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება, სამართლიენ
მოველეობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და აწევ-

ხის ტყაოსნის“ ბექდევაც განიძრახეს. შეუღდნენ „ვეფხის ტყაოსნის“ გამოცემის სამზადისს და 1711 წ. უკვე დაიწყო ბექდევამ ისე, რომ 1712 წ. „ვეფხის ტყაოსანი“ ცალკე წიგნათ გამოიცა. ამ ძვირფას საუნჯის გამოცემას ზოგი დასულიერო პირნი წინ აღუდგნენ. „ვეფხის ტყაოსნის“ პაზრებს სამეფოთ სთარგმნიდნენ. ამიტომ ამ წიგნის შინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მეფემ ახსნა დასწერა, რუსთველის პაზრებს შეძაობა მოაშორა. ამის ახსნა „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. თვით „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაბეზი, რომელიც მიუწერ და მიუბეჭდიათ იმ დროის მწიგნობართ ქართველთ.

„ვეფხის ტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანილია შემდეგი: „ვეფხის ტყაოსნი“ აწ დასადა დაბეჭდილია ქართულსა ჩასა ზედა, უამსა ამაღლებულისა საქართველსა მხურბელისასა, უფლისა კანტანგისა, შრომითა და წარსაკებელთა მისივე მხურბელისათა, გაიმართა ხელთა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შეიღის მიქელისათა, ქალაქ თფილისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აქამოდე 7220“. მეორე გვერდზედ მოთავსებულია ლექსი პატივად ბაგრატიონთ შთამომავლობის შესახებ. მესამე გვერდზედ მოთავსებულია შემდეგი: „მადიდებელი წმიდისა სამებისა მე გი რტომობით, ძირ მოდგმობით დაკითხისმან, მის ძემან სახელ განთქმულის მეფის კანტანგისმან, მისწულმან ჭებულის ანთილისმან და დიდათ პატრონისს ლეკანისმან, მხურბელმან საქართველსმან; კანტანგ — მოკლეგანე მესტამბე კლახეთით და გაგაკეთე სტამბა სახსრად სულთა წინა თქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურკელის ასულისა თუთასთავის, სალხინებულად სულისა ჩემისა და ჩრქეზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანიისა და ძე-

თა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელათ“. მეოთხე გვერდზედ დახატულ დაქუდილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაეპის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაეპი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგანაც ამ ტაეპს მჭიდრო კავშირი აქვს ჩვენის სტამბის დაარსების ისტორიასთან:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში, პირველ ნაწერს ხელისა,
უგბილთა ფრად სსაწაგლო, გონიერთ გულთა თმენისა,
მეფის კასტანგას ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ მქმნელისა,
და ნაღვაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიქაელისა“.
«დაესრულა ესე წიგნი, ქორთნიკონს უხსა სძულსა;
ეკელაქასა უხაროდა, რიტორსა და ხმა უსულსა,
სამღროთა და საეროცა, ვისიცა აქს სმენა გულსა,
და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა».

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდან საქართველოში მოსული მესტამბე მიქაელი, უნგრეთელი ყოფილა, ხოლო ვალახიაში მყოფი და აქედამ შავის ხელოვნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამხანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დეფარულ არს, რსკი ვიცით, ესენი საყოველთაოდ საქართველოში დაშთენილან, ამათ აქ, საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუსწავლებიათ ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოქრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი საბეჭდი წამლის კეთება, თვით რკინა-ხის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვი-

ლის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პირათ მგვაჩნია, სხვა მოღვაწეთ, კარის დეკანოზათ ჩვენ უნდა სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკკლესიის მოძღვარი, მაშასადამე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქართველი მესტამბე უნდა იქმნეს, იქმნება მან თავის ცოდნა უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან შეისწავლა.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქელ სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოვნობის ოსტატობა, ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოამზადა. მისი ასეთი შრომა ქართველ მეფეთაგანაც დიდათ პატივცემულ და ღვაწლ დებულ იქმნა, მიქაელი აზნაურის შეილობით იქმნა დაჯილდოებული 1710 წლებსვე ვახტანგ მეფესაგან, იგი უნგრეთ ვალახიაში აღარ დაბრუნდა, საქართველოში დასახლდა და აქვე გარდაიცვალა. XVIII საუკუნის ნახვარს, არისაგან დაზრდილ მესტამბეებმა საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესენი არიან ასოთ-ამომწყობი: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავითი მღვდელი, მარტყოფელი მღვდელი კეყერაშვილი, გიორგი პაიქაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთ-ამწყობნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თორემ მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვასახელებთ. უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სტამბეების მოღვაწეთ ისტორიის ცნობები ერთობ ღარიბია.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს, არ მიეცა დიდი ხნის-დრო, 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარსეთში მიიხმეს, ამის მაჰაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მოეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოთ წასულიყო, 1713 წ. უკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარსად შეა-

ფერხა სტამბის საქმე, ამ სტამბაში, საერთო „ვეფხისტყაოსანს“ გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა, თუ იბეჭდებოდა რამ სასულიერო წიგნები. 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ქამნი“ 1720 წ. „კურთხევა ეკკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიჯ სხვა სასულიერო შინაარსის წიგნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ამ სტამბაში 1722 გამოიცა „იათი“ ანუ ცის ქმნულება, ე. ი „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან, ამ წიგნთან ერთად სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდნენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ, ორი წლის განმავლობაში ვახ. მეფეს რამდენ გზისმე მიეცა შემთხვევა სპარს-ოსმალეთთან ომებისა, ერთ წელს განჯაზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს. ქართველთა სტამბის იარაღი მიწაში დაფლეს, დამალეს, სტამბა მოიშალა სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლობით, დიდის ძალის თავად-აზნაურობით, სამღვდელეობით, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდნენ. ქართლი უპატრონო დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი მხეხი დაარტყა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მაინც სულით არ დაეცნენ, მიეცენ ღწვას და უკანასკნელ თფილისიდან ოსმალნი განაძევეს, ლეკნი მოსპეს, თფილისი გაანთავისუფლეს.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თეიმურაზ მეორე ავიდა, ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროთ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბი, დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლად იგივე პირები იქმნენ; დანიშნულნი, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდნენ. ამ

დროს ქართველთაგან სტამბის შეგირდებიც განამზადელს მეფის თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა, მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გამეფდა ძე მისი ირაკლი 11-რე, ამის მეფობის დროსაც შესაუერათ წავადა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დაიბეჭდვენ საქკლესიო წიგნები. საერთო გამოიცენ ლოცვები ქართულას ანბანებით. ამ დროებში დაიხოცნენ ყველა ის ოსტატნი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროიდან განაგებდნენ, ამიტომ მათ მაგიერ სხვა ხელოსნები გამოვიდნენ, სტამბის უფროს ზედამხედველათ დანიშნულ იქმნა მესტამბე, მარტყოფელი მღვდელი დავით კეყერაშვილი.

ამ დროს, სტამბა, მეტეხის ეკკლესიის ვალაფანში იყო მოთავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა, დღეს იმ ალაგას საპატიმროა გამართული. 1750 წლებში, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისევ წავიდა, რომ წიგნების საბეჭდათ ცენზურაც იქმნა დანიშნული. ამ წლების შემდეგიდამ ლოცვის წიგნებში ქართველთ მეფეთა სახელების მოხსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს, დაბეჭდალს „დაუჯდომელში“ მოხსენებულია მეფე, დედოფალი და მეფის ძენიც. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხევანი“ პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: — „სადადებლად... დროს: ყოკლად უბრწენჯალისის, უკეთილმისხერქისის და უმაღლესისა ირაკლი მეორისა, მეფისა ყოკლისა საქართველოსისა და კეთილ მოაწმუნისა დედოფლისა დარქვან, ჯადაანის ასულისა და კეთილ მოაწმუნეთ მეფის ძეთა და ასულთასა, გურთხევათა უნეტარქისისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონი, პატრიარქისა ყოკლისა საქართველოსის, ჩვენის უწმიდესის სინოდისათა, დაბეჭდა წიგნი“

ესე, საძლთო კურთხევისი, სამეფოსა ქალაქსა თფილისს, ჰა-
ლატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფლისა კსუბ, სო-
ლო განსორცილეობდგან სიტყვისა მღვთისა ჩდჰდ. თვესა
თებერვალსა რიცხვსა :“. მეორე გვერდზედ დაბეჭდილია
ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ის,
რომ ანტონ კათალიკოზი რუსეთის უწმინდესის სინოდის
წევრათ არის მოხსენებული. ამ გარემოებას დიდო ყურა-
დღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაიკვევს კარ-
გათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა.

როგორც გამოვარკვეთ, წიგნები ყოველთვის სამე-
ფოს საფასით უბეჭდავსთ. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ
ქრისტეფორე კეფერაშვილს, თავის ხარჯით რამდენიმე
წიგნი დაუბეჭდია. მაგალითებრ აი რას სწერენ:— „ღრ-
მატივის კანონსა ზედა განმარტებითა ჰრობის (!) მართვისა
მისის უწმიდესობის მონისა, ანსამანდრიტს ტრიფილესითა,
ხელითა მესტამბე რომანოჲ ზეჰაშვილისათა, მეძრძანა უკე-
თილმისხურვისისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოველისა სა-
ქართველოსისა, ირაკლი მეორისა, მე, მისსა მონისა, მისის
უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტყოფელსა ქრისტეფორე
კეფერაშვილსა განკება და ზედამხედველობა სტამბისა, რომ-
ლისა სურვილი ფრად მაქენდა და დაკბეჭდე შრომითა და სა-
ფასითა ჩემითა: მსხდრული „დაუჯდომელი“ 700 რ. „კიტა-
ის სიბრძნე“ გაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 რალი
ლოცვანი 1000 რ. სასარება 1000 რ. კვალად სასარება
1000 რ. და მარსკანი 1000 რ. შეწევრითა ყოველად წმიდი-
სა სულელისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დაძიბე-
ჭდაეს ხარჯითა ჩემითა, აღსამადლებლად და განსამადლე-
ლად უფლისა ჩემისა, მეფის ირაკლისა, და სამხად ცოდვი-
ლისა სულელისა ჩემისა, რომელიცა ემოქენებო მხილველთაგან
შენდობისა“. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელთ

კეჟერაშვილი და ქრისტეფორე მღვდელი კეჟერაშვილი; ზენ მამა და შვილად მიკვანია. შვილს მამისაგან უნდა ესწავლა სტამბის მართვა და ხელობა.

საუბედუროთ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბედნიერათ, 1795 წ. პრისხანე ხედრმა მასაც მოუსოთავისი ცელი, სტამბის სტანოკების და საჭირო იარაღის ზოგი ავლაბარში, მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და იქით შეინახეს. მტრის განსელის შემდეგ, დავით კეჟერაშვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელ ახლავ, იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრიბა და 1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულერო შინაარსის წიგნებიც გამოიკენ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდაიცვალა, გაჰყვდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მფარველობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადავიდა, მეფემ მასვე დ. კეჟერაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის მეფობაშიაც რამდენიმე გამოცემა იქმნა, ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დავთრები, საჭირო განცხადებები ფურცლებათ, გაზეთის მსგავსად, ესეთი ფურცლები ბეჭდვა ერეკლეს დროსაც ყოფილა, მაგრამ მათ ზენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდილა რაღაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული ყოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად, ამავსებ გარდა სხვა-და-სხვა ცნობებიც ყოფილა მოთავსებული. ძველ კაცებთაგან ამბათ არის დაშთენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლების დრო და დრო გამოდიოდნო. ამ ფურცლებს ბატონიშვილებს და დიდკაცობაში არიგებდნო, მცირე რიცხვი-კი უბეჭდავთ. სხვა-და-სხვა საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც ყოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მხგალითი: XVIII საუკუნის დამლევს-

რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებული გაბრიელ მაიორი. გაბრიელ მაიორს განათლება რუსეთში მიეღო, იქვე ემსახურნა, სამსახურას გათავების შემდეგ თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართველოს ღედა ქალაქ თფილისსა და თელავს პირველად აქან გამართა ქართული წარმოდგენები. ამ წარმოდგენებისთვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდა. ერთმა ბილეთმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, ზედ ასე აწერია:— „შაჟრი ღარი, გაბრიელ მაიორი“ ე. ი. ბილეთი ორი შაჟრი. ეს გაბრიელ მაიორი ქართველი იყო, დიდი ერთგული მეფისა, 1795 წ. უბედურს ომში მან ვაჟაკურათ იბრძოლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუწულ იქმნა ნაჭერ-ნაჭერ სპარსთაგან. რაც შეეხება ამის წარმოდგენების შესახებ ცნობებს ამას ჩვენ სხვაგან დავწერთ. 1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ჰექლევა დააწყებინა დავით ბატონიშვილმა, თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის“, რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნით გამოვიდა; ეს „ნარკვევი“ არის შემოკლებული ისტორია სხვა-და-სხვა ტომთა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც. 1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დავთრები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდენ. მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ, საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, სტამბის საქმეც ცუდათ წავიდა, ამიტომ 1801 წლის ნახევარს სტამბა გაუქმდა. მის ყურისგდება არავის უნდოდა, ყველა თავისკენ იწეოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება უხდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა. ანტონ კათალიკოზმა დაუწყაო სტამბას მფარველობა, ესეც დროებითი იყო, ამის მფარველობის დროს ამ სტამბაში არა დაბეჭდილა რა. 1804 წ. სტამბის იარაღი და ყოველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს

გარდაეცა. მთავარ-მართველმა სტამბას ჯეროვანი ყუ-
რადღება მიაქცია, მისთვის რუსეთილამ გამოიწერა ზოგი-
ერთი საჭირო რამ იარაღები, ქაღალდი, მასთან
რუსული ასოებიც და 1805 წ. ვახსნილ იქმნა ძვე-
ლი სტამბა. 1805 წლის შემდეგიდამ ამ სტამბა-
ში ქართული წიგნის ბევრი აღარაფერი დაბეჭდილა რა.
იბეჭდებოდენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის
წიგნები, მასთან რუსეთის განცხადებები, საქართველოს
მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და
სხვა-და-სხვა დარიგებანი, ყველა ესენი მარტოთ ქართულს
ენაზედ იბეჭდებოდენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა
ქართული გრამატიკა. მასთან რუსულ-ქართულის „რაზ-
ღეორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანიურთ, 1811 წ. დაი-
ბეჭდა ვარლამ არხივისკოპოსისაგან შედგენილი საქარ-
თველოს სამღვდლოების, ბერების, ეკლესიების, მონა-
სტრების, მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღ-
წერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთა-
ვარ-მართველთან, მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და
მოსაზრება რუსეთის უწმინდესს სინოდს გაუგზავნა და
უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ, მასში აწერილია იმ დროის
საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი,
მღვდლების, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების,
ეპისკოპოზების, ბერების, მონასტრების, მამულების და
მათი შესავალ-გასაელის, თან დართული აქვს რჩევა, რომ
თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საქიროთ,
მაშინ კათოლიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწყეს
დეს ეგზარხოსი, როგორც ეს ბოლგარიაში არისო. სა-
ქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამ-
დენი ჯამზგირიო. ცვლილება ამ არხივისკოპოსის წეს-

დებ-ს თანხმად მოხდა, პირველ ეგზარხოსათაც ესევე იქმნა დაწინაურებული, ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სადაც იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1814 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ, მცირე ხნის შედეგადამ სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართებლის სტამბის დრო 1707 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკეთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრი რამ ძველი ნითები და იარაღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ვახტანგ მეფის სტამბის დროის.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოემატა მეორე სტამბა, კერძოდ ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმნა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცხოვრებდა. აქედან ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII ს. ბეჭდვას და ავწერთ იმ სტამბებთან ცნობებს, რაცა-კი ხსენებულს საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა, მერე საქართველოში დახსნილებს შევეჭებით.

ვახტანგ მეფეს შვილები მწიგნობარნი იყვნენ, ესენი რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდნენ, მათ ძრიალ ეთანადრებოდნათ გული საქართველოს შესახებ. ბაქარა და ვახუშტიმ განიძრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისათვის მათ აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევინეს ქართული ასოების ყალიბები, ასოები და 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს, სოფ. „ვსესვიატკოვში“ სადაც იწყეს საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენიმე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს.

ამავე დროს, რუსეთის ეკკლესიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამეგრელი. ეპისკოპოსი, კაცი მწიგნობარი, სამღრთო წერილის კარგათ მკოდნე. მაღალის ენერგიით დაჯილდოვებული, მას დიდი სიყვარული ჰქონდა საქართველოს და ქართულის მწიგნობრების, მას დიდათ ენატრებოდა, რომ საქართველოშიაც აღორძინებულიყო საქირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა იმ კვალათვე, როგორც ეს მის დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა აღრიდანვე ჰქონდა, მიტომ იგი შეუდგა სამზადისს, რასაც ჯამაგირს იღებდა, იქიდან მონარჩენს ქართულის სტამბისთვის ინახავდა. ამ საქმისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში გადასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შეილებთან დაახლოვება და სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში ბატონიშვილებმაც განუზირეს თანაგრძობა. ბაქარ ბატონიშვილისაგან ჩამოსხმულ ყალიბებით ჩამოასხმევინა ქართული საქირო ასოები, შეიძინა ორი სტანოკი და 1735 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონიშვილის სახლში, უწმინდესის სინოდის ლოცვა-კურთხევით, გახსნა ქართული სტამბა, სტამბაში მოთავსებული იყო ხუცური და მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა, მინამ იოსებ სამეგრელს წიგნების ბეჭდვის გეგმა შეედგინა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბადება“ დაენიშნა. ამ აზრისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც. როგორც იოსებ სამეგრელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“ რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“ ისევე ვახუშტის და ბაქარს ემუშაკნათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამათ ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამეგრელმა საქმე ისე მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებულ სტამბაც თავის სტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულ-ხუცურ და მხედრულ

წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველებათ ანუ მუშაკებთ დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი ზ მღვდელი ფილიპე, ეს ფილიპე იმერელი იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდლად, 1750 წ დაქობილებულა, იოსებ სამებელოან უმსახურნია, შემდეგ საქართველოში მოსულა, ანტონ პრველს რუსიკობოზათ უკურთხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს, ოსმალთ ახრების მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვაწეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედველათ დანიშნულ იქმნა ვახტანგ მეფის მდივნათ ყოფილი მელიქსედეკ აბელისშვილი კავკასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამისშვილი.

1735 წ. დაარსებულს სტამბაში, წიგნების ბეჭდვა მხოლოდ 1736 წ. დაიწყო. ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფორე გურამიშვილმა თავის შრომათ გამოცა შემდეგი წიგნები: მარხვანი, ზატყი და ანბანის წიგნი. ეს მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარჯვენა ხელი იოსებ სამებელისა. ამ სტამბის დაარსების ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსებელთვე კალამი:— „ოჯეს იპურობდა და განჯებდა კეთილად გამგებელი, კეთილ-მორწმუნე და თვით მპურობელი სრულად რუსეთისა დიდი სელმწიფე იმპერატრიცა ანა იოანესი, მას უკის იგულისმოდგინა ყოკლად სანატრელმან არქიეპისკოპოსმან კლადუკისმან და არსიმანდრიტმან ურეკისმან, კართა მდიკან მწიგნობართ უსრცესის ქობულის თამაზის ძემან, სამებელმან იოსებ და მიბრახან მე, ყოკლად უდიდისსა გურამისშვილს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკეთება და გაკეთებისკუ დიდის გულის მოდგინებით და წარგე-

ბიძას საფასითა მისითა, და დაიბეჭდა დაკითხნი, რატიკი და სახარება.“ ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის დაარსების ნატურა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის სასულიერო პირთაც დიდად სურვებიათ. ამათ შემდეგ ამავე სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტიანთა გურამის შვილს. იმავე დროს, კახეთის მეფის არჩილის ასულის კარის დეკანოზს გიორგი ლამბარაშვილს დაუბეჭდია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამათაც დიდათ უმუშავებიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით ლამბარაშვილი:— „ძალითა ღვთისათა, კიშრომით და კიდეწკეთ წმინდისა ამის „მარხვანისა“ მე, უღირსიან ქრისტიანთა, კახეთის მეფის არჩილის კარის დეკანოზიან გიორგი ლამბარაშვილმა და სხვითა კეთონ მოწმობითა და შეწყენითა მოკიდეთ რუსული „მარხვანა“ და ოთხი ჩუქისი ქინისა, და როგორც რუსულ „ტიბეკანს“ და რიგი უჩინა ისე იმ რუსულ „მარხვანზე“ გასწორეთ და ისე შეკვრებეთ რუსითა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც ჩვენში აკლდა იმას რუსულთ გიორგი ლამბარაშვილი სთარგმნიდა და მით ვავსებდითო, ასეთი შევსებულა დაუბეჭდეთო. ჩვენ, თფილისში, დაბეჭდილი „მარხვანი“ გვეკავიაო. ეს მარხვანი მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ. ამავე წელს იოსებ საბებლო დააწყებინა ბეჭდვა ქართულის „დაბადებისა“ ერცელის ზომის, ამის შემუშავებაზე დიდი შრომა მიუძღვისთ ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ სამებელს, გამოსაცემი ხარჯი თვით ამისი იყო. ეს „დაბადება“ დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული, იგი მოგვითხრობს „დაბადების“ გასწორების, შეცდომების სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. „დაბადების“ შემდეგ ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცენ განმეორებით. ყველა ამ წიგნებს სწრაფათ გზავნიდნენ საქართველოში და ერცე-

ლებდნენ სამღვდლოებაში. ამოიბაშა მოახლოვდა 1750 წლები, იოსებ სამებელი საქართველოში აპირებდა გადმოსვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა, იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და ყოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქნა. უნდა ვსთქვათ, რომ იოსებ სამებელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტანა, მაშინ აქ ძრიელ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდნენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით. იოსები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილისში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა.

იოსებ სამებელი თავადის შვილთაგანი იყო, გვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალით საკმარისად განათლებული, მკოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამებელის სტამბა დარჩა მოსკოვის სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მთავრებს ებარათ. იოსებ სამებელის სიკვდილის შემდეგ იქ შესწყდა წიგნების ბეჭდვა. 1755 წ. ტფილისიდან გაჩდევნეს რუსეთს ანტონ საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარიხაში, უკანასკნელ იგი დანიშნულ იქნა ვლადიმერის და იეროპოლის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცადინა და 1759 წ. იოსებ სამებელის სტამბა ვლადიმერს გადაატეინა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიდა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლექსარწმუნოებისა“ ვახუშტის ნათარგმნი. „თვენი“ მეორეთ. ქართულ-რუსულ-ლათინურ ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შე-

მდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ. მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფილელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა. ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ერეკლესაგან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი, ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახს და წინააღმდეგი ერეკლესი, ამიტომ რუსეთიდან აღარ დაბრუნდა, რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ საქმე ვერ მოხერხდა. ამან თავის სტამბაში გამოსცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, დაუჯდოპელი და 1767 წ. „პარაკლისი“ და ანბანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც ამ ათანასემ შეიძინა, მოსკოვს გადატანიდა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონის შვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცვალა 1774 წ. და დასაულავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა, იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ეს სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმინდესის სინოდის საკუთრებად გახდა, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადაიტანეს, ეს ძველი სტამბა განაახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ამ დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ აქ მეტად მიგვაჩნია.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან, რუსეთში, ქართველთა საზღვდელეობამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება, ხსე-

წებულ საუკუნის მესამე ნახევარში, ქართველთა ბინის მოსკოვი შეადგენდა, შექდევ კი მათ პეტერბურგშიაც იწინეს თავი, ნამეფურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს დროიდან. სხვათა მრავალთა შორის, პეტერბურგში იმ დროს, სცხოვრებდა ქართველი ეპისკოპოსი, გრიგოლ ხარკააშენელი. ამანაც იღვაწი და 1786 წ. პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა, სადაც სხვათა შორის 1789 წ. დაბეჭდა ქართული სახარება. სხვა წიგნების ბეჭდვაც მკონია ამ ეპისკოპოსს დაწყობალი, მაგრამ დამთავრება ველარ შესძლებია. მის შემდეგ ეს სტამბა მიითვისა ვარლამ არხივასკოპოზმა, საქართველოში პირველ ქართველთა ეგზარხოსათ ყოფილმა, სტამბა განაახლა და განაგრცო. აქ დაბეჭდა მან ქართული „თვენი“ სახარების ახსნა და ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაიბეჭდა ლექსად: „ქეთევან დედოფლის წამება“. შედგენილი დიმიტრი ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთავრას ბაგრატიონის ძმის. ვარლამ ეგზარხოსად ყოფილი პეტერბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის სახარუხაულოს ლექსის კილოთი შეამკობს:

„ღვთის შეწეებითა, ზესთა ზენითა,
მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული,
ქსნის ერისთვისა, დავითის ძისა,
ვარლამ დეწლი კმა გამართული.
ვინ იყო ძველად, ახტალის მწყემსლად,
აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
გიძღვნესთ ივერთა, ამერ იმერთა,
წიკნს დღესასწაულ მბეჭდველი სრული,
მასთან იონა, ვინ არ იონა,
შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამჭვრეტმან,
გედღონის ძემ ძველ გვარობითა

ნაკიფორითა მკითხეს სწორითა,
იგულს მოდგინეს საკმარობითა,
კეთილ შობილმან პაიჭაძემან,
მესტამბეჲ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგში ქართულის სტამბის გაძლიერებისა, თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბის ნიადაგის განმტკიცებაც ამას მიეწერება, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840—1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“ ვახუშტის გეოგრაფია, ქართულ-რუსულ-ფრანგული სლავარი, ქრისტომატიები, როანე შავთელის „საპასეჲო ცხრილი“ „ვეფხისტყაოსანი“ რამდენჯერმე, „სიბრძნე სიკრუე“ ქართული გრამატიკები, „ჩონგური“ ლექსთა კრება კ. ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „აკაია ადამიანი“ ილ. ჯავჭავაძისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ესთქვათ, რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანერთისაგან დიდათ განირჩევიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია, მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესავობა 1712 წ. თბილისში გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს. მოსკოვის კი მეტათ განკერძოებულის თვისებისა არის, მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტივი, კონტა, ნამეტურ წინიკი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიჭაძეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსანი ყოფილა მესტამბე ტაბიძე, რუსეთში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე. რაც-კი პეტერბურგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ხუცუორი და მხედ-

რული წიგნები დაბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამომწყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოზე მარი ბროსესაგან მიბეჭდილია შემდეგი ტაეპი, სადაც მოიხსენებენ ტაბიძეს ასე:

„სვიმონ მესტამბე ტაბიძე, ბეჭდვაზე იყო მცდელია, დავბეჭდეთ წიგნი აწახლად, განახლდა ძველის-ძველია“. და სხვანი. ზემოხსენებულ სტამბებს გარდა რუსეთში, კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. აქ ვიტყვით ამაზეც მცირედ.

XVIII საუკ. ბოლოს, საქართველოს რუსეთთან დავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამართული იყო მიწერ-მოწერა. ორივე მხარეში საჭირონი იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირები. ერთი ასეთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ანტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკადემიაში დაამთავრა 1768 წ. შემდეგ საქართველოში დაბრუნდა და 1781 წ. თელავის სემინარიის რექტორთ იქმნა დანიშნული, ამ დროს იგი არქიმანდრიტად იყო. მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდა, იქ ეს დიდის პატივით მიიღეს, დანიშნულ იყო უცხო ქვეყანათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთარგმნელად. შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს ვასტყორცნა. იქ ეს ამოთად არ დაშთა, იქაურს ერთს სტამბაში მოაპოვებინა ქართული ასოები და 1793 წ. გამოიცა 1) „ქართული გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საცისკრო ლოცვანი“, 3) „მცნება ეასილის ბერძინთ მეფისა“ და რამდენიმე სხვა წერილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვენ დრომდის ვერ ნოაღწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბეჭდვა უნდა ჩაითვალოს. საქართველოს რუსეთთან დავშირების

შემდეგ, გაიოს ნაცულიშვილი ეპისკოპოსის ხარისხით მოზღაოკის და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესევე განაგებდა ოსეთის სამქადავებლო კომისიის საქმესაც. აქ, ეპისკოპოსობის დროს, ყიზლარშიაც გაუხსნია ქართული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეჭდია, ამ წიგნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უზიკაშვილის სიტყვიერ, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცავში ინახება მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთენილა. ამ სტამბის ისტორია ჩვენთვის უცნობათ არის დაშთენილი, თუმცა გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან საქმარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულს მწერლობაში.

რუსეთის სტამბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვა-და-სხვა უცხო ტოთა სტამბეაშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმცა არა ხშირად, მაგრამ ხანდისხან მაინც ბეჭდავენ. ასეთი იყო ფირალოვის, მეფე გიორგის მდიენათ ყოფილის, ქართული გამოცემანი და ზოგიც სხვა ნწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვეხებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდი რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ, ამიტომ აქ ამით ვათავებთ საუბარს და გადავდივართ XVIII საუკ. იმერეთის სტამბის აღწერაზე. 1709 წ. თფილისში გახსნილი სტამბა და ქართული წიგნების საქმე მთელს საქართველოში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთათვის გახდა სარკეთ და საყურადღებოთ, ნამეტურ ყურადღება მიაქციეს ბერძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვი უცბათ იყლაპებოდა. რაც თფილისს 1709—1713 წლ. წიგნები გამოიღცენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყო-

ფნიდა. მიტოპ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე, მესამე, მეოთხე და მეხუთე გამოცემა-ც-ი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დღე მოთხოვნილება ისმოდა, წიგნები-კი მცირე იყო, ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდნენ მბეჭდაენი, ქალაქის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავენ; ასეთმა გარემოებამ იმერეთ დიდებულთა და მცირებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის, ამისთვის იმერთა თფილისში გამართეს მიწერ-მოწერა. იგინი თფილისის სტამბის გაშენება სთხოვედნენ საქმის მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარაღი გაქვსთ მეტა, შეგველოეთ და დავგითმეთო. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და ხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხმევინეს. ბევრის შრომის შედეგ, 1785 წლებში, ქ. ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიადამ წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ელახილად მოსულ ოსტატებთან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იცოდა და ბეჭდვაც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოსნდა გენათის არქიმანდრიტი ზაქარია. ხელოსნობაში, ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი ეს არქიმანდრიტი ყოფილა, ამასვე უსწორებია წიგნები დასაბეჭდათ, კორექტორიც ეს ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლეს რამდენსამე იმერეთ ახალგაზრდებს აწყო და ბეჭდვა შეასწავლა. მალე ამოწყობა და ბეჭდვაც დაიწყო, 1787 წელს უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი, შექმნე პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ, ყველა გამოცემის ზედპარზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერ-

თა მეფისა და კათალიკოზისა იხევე, როგორც ეს თფილისში იქმნა შემოღებული თვით ვახტანგ მეექვსის დროდგან. ლოცვაში, ეკლესიაში მოსახსენებლათ, თავის აღაგას მოიხსენებოან მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და კათალიკოზი. საეკლესიო წიგნებს ვარდა XVIII საუკ. დამლევამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანი წიგნაკებიც დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მალე მოიფინა სამეგრელოს მთავრებს და ერს შორის, გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დაშორებულ კუთხეებშიაც. მაგალითის მიზანძვას ყველანი აპირებდნენ, ამობაში მოახლოვდა XIX საუკ. დასაწყისი და მას თან მოჰყვა სხვა-და-სხვა შინაოური და გარეული ცვლილებანი, რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გაშოაცალა მიმბაძობის ჰაზროვნება. იმერეთში, ქართული სტამბა აღრიდგანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საქარობას იმერთა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკ. დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ვერ უხერხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტრკათ მძლავრობდნენ მტრები, ამ ხანებში უძღლურის სპარსელთსაგან იმდენი ვაგება ქართლსა და კახეთს არ ადგა, რაც ძრიელის ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავზედავთ, აღა-მამად-ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მე დარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძღლური ვერას გააწყობდნენ, იმერნი მთლათ დაელოჯდნენ მათ, მგონი ერთი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, მაგრამ მათ ეს ასე არ მოუხდათ. მათ გაილაშქრეს უძღლურს ქართლზედ, სადაც 30 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და მისი მძიმე და ბერულის მიმართულების ბევრის ქამია გიორგი. თუჰამათ ვიტყვი, რომ იმერთ მძლავრის რსმ-

ლის დაშო მმინებისა და მორჩილებას მეოხებით იმოდონი საქმეები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ, რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო, აკი მაშინათვე მოეწყვენენ სტამბის საქმეს.

რადგანაც სტამბის არსებობა, ხარჯი და წიგნების ბეჭდვა დიდს ძალას ითხოვდა, ამიტომ მეფე სოლომონის ბრძანებით სტამბის ზედამხედველ პატრონათ და გაგვით დაინიშნა სარდალი ზურაბ წერეთელი, რამდენიმე ხნის შემდეგ, იმერეთში ეპი გაჩნდა, ამის მიზეზით სტამბა რაქაში გადიტანეს, სოფელს წესს და იქ გამართეს და წიგნები ბეჭდეს. მაგალითებრ ქუთაისში სოფრონ ეპის-კოპოზისაგან დაწყობილ „სადღესასწაულოს“ ბეჭდვა წესს დაუმთავრებია ზურაბ წერეთელს 1811 წ. ამავე სოფელში დაუბეჭდავთ „დაჟგდომელი ღვთისმშობლისა“ და ზოგიც სხვა წიგნები. რუსთაგან იმერეთის დამორჩილების შემდეგ სტამბა მაინც არ მოსპობილა, ზურაბ წერეთელს თავის მამულს საჩხერში გადუტანია და იქ უბეჭდავს წიგნები. მაგალითებრ საჩხერეში გამოუციათ „სახარება“ 1817 წ. სახარების ბოლოს მიბეჭდილია შემდეგი ცნობა:— „უფაღნო და ძმანო, მომისსენეთ მე მდაბლა და უღირსი არსამანდრეტი გაენათისა, ცოდვილი ზაქარია, რომელმან ფრად შრომა თავს ვიდევ წმიდა ამის სსსარებასათვის და მრავლითა ღვაწლათა აღასრულე“ პირველ გვერდზედ მიბეჭდილია შემდეგი:— „დაბეჭდა ესე საღმთო სსსარება საჩხერეს, სსსსლესა სსსლთსუგის წერეთლისა“ ქუთაისსა, 1807 წ. დაბეჭდილს „დავითნზე“ მიწერილია შემდეგი:— „დაბეჭდა ღვთავ სულაირო წიგნი ეს ფსალმუნთს სამეფოსა ქაღაქსა ქუთაისს, ჰალატსა სამეფოსა უხუცესობისა თავადს სსსლთსუგისს ზურაბ წერეთლისათა, ხე-

ღათა მესტამჲ რაზმაჲ რამსაოზ ზურაბიშვილისათა. კამ-
გებელი და ზედამხედველი სტამბისა ამის მდარაღა არსამბ-
დრიტი ზაქარია, თრად მშრომელი მუშაკობათა ვილოცავ.
რათა მომასსენებდეთ“. აქ მოხსენებულ მესტამზე ზურაბის-
შვილს ზოგს წიგნებზე ზურაშვილათ მოიხსენებენ, ნამე-
ტურ თფილისში დაბეჭდილს წიგნებზე. ამ ზურაშვილს
გარდა იმერეთის სტამბაში სხვა ამომწყობნი და მბეჭდაფ-
ნიც ყოფილან, ხალო მათი ვანაოზის ჩვენ არაფერი ვი-
ციტ. როგორც სჩანს, ეს სტამბა 1820 წლების შემ-
დეგ დახურულა. საზგადოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ
იმერეთის სტამბის ისტორიის შესახებ ჩვენ ერთობ მცო-
რე მასალები გვაქვს.

ზემოთ, ტფილისის სტამბების საუბარში ჩვენ ს-
ლოდაშვილის სტამბის მოხსენებაზე შეეჩერდით. უნდა
მოგახსენოთ, რომ XIX საუკ. დამდეგიდან ტფილისში,
ერთი სტამბა არსებობდა, ჩენის მეფეების დროიდან და-
შთნილი ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა,
თუმც იშვიათად. 1814 წ. გამოიცა ქართული სახარება
და პატარა წიგნები. 1829 წ. გახსნილ ს. ლოდაშვილის
სტამბამ დიდხანს ვერ გასძლო, ამ სტამბაზე 5000 მან-
ფული დაიხარჯა დედელ-მონაზონ ივანე ხელაშვილისა.
დამაარსებელთ დიდი სამზადისი ჰქონდათ, ამ სტამბაში
უნდა აღბეჭდილიყვნენ ყველა საქარო სახელმძღვანელო
წიგნები, ის წიგნები, რაც კი 1817 წ. გახსნილ სემენ-
რიაში იქნებოდა სახარებლად საქარო და ისევ იმ
დროის „კეთილშობილთ სასწავლებელში“. ამავე სტამ-
ბაში გამოიცა გაზეთი „ტფილისის უწყება“ 1829 წ. და
თვითური ტუნალი 1832 წ. ამ წლის მეოთხე თვეს მო-
სზობილ იქნა ეს სტამბა და მას გამგე-პატრონი რუსეთში
გარდასახლებული სანუღამოდ, იგი რუსეთიდან საქარ

თველოში ვეღარ დაბრუნდა. ამ სტამბის შემდეგ ტფილისში გაიხსნა სხვა სტამბა, აშტარხანელ სომხების ძმათა არზანოვების, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს. ამ სტამბაში პ. იოსელიანმა დაბეჭდა შავთელის და ჩახრუხაძის პოემები. ეს სტამბაც მცირე ხანს დაშთა. ამ წინა ვსთქვათ შემდეგი: ხსენებული სტამბის პატრონნი სომეხები იყვნენ.

საქართველოში პირველად ამ სტამბაში დაიბეჭდა სომხური წიგნი, ესე იგი 1833 წ. მინამდის საქართველოში სომხური წიგნების ბეჭდვის საქმე კი არა, ხსენებაც კი ქაქანებათ არ ყოფილა. პირველი მაგალითი იყო ეს, მათ დასტამბეს სომხური ლოცვის წიგნები და სასწავლებელი წიგნები, სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს „ჩქრსესის ლოცვები“ ქართულის ასოებით, ხოლო სომხურის სიტყვებით. რათა ამით იმ დროის საქართველოს ქართველ გვარის სომხებში სომხური ენა უადვილესათ განეცრკოთ. ამით იგინი არ შეცდნენ, მათ ბრწყინვალე დარი დაუდგათ, საქართველოში აღ-დგინეს სომხური ენა, რაც შეეხება წიგნების ბეჭდვას, ესეც ხომ ყველასთვის ცხადია, ვგონებთ საუბარი და მტკიცება არავის მოუნდება, ყველაფერი თვალთ სჩანს, თუ ჩვენ ქართველთ დაკვირვება და შედარება გვექმნება. ქართული ბეჭდვის ისტორია საქართველოში 1707 წ. იწყება და სომხებისა 1833 წ. აბა ახლა ჩვენი დღევანდელი ბეჭდვის საქმე მათსას შეედაროთ, მათი ჩვენზე ბევრათ ბევრი გამოვა. ზემო ხსენებული სტამბის დახურვის უმალ შეძენილ იქმნა იმ დროის სომეხთ ნერსესიანის სემენარიისაგან, რომელ სემენარიაც პირველად გაიხსნა საქართველოში 1830 წ. ამ დრომდის, საქართველოში არამც თუ სომეხთ სემენარიის ხსენება, არამედ უბრალო სამრევლო სასწავლებლის ქა-

ქანებაც კი არსად იყო. მაგრამ აბა დღევანდელ პოიებს ჰკითხეთ ამის შესახებ, თქვენ ნახათ იგინი რა ჰასუსხე მოგცემენ: ანი ქალაქის კედლები ღამის მცხეთას აღაგონ, ჰაოსის საფლავსაც ტფილისში სძებნიან. მიტომაც გადააკეთეს ქართულ დედა-ქალაქ ტფილისის სახელი—ტუხისაღ და ახალციხე—ახსიხათ.(!)

ხსენებულს სემენარის სტამბაშიაც იყო მოთავსებული ქართული ასოები, აქაც ბეჭდადნენ ქართულს ენაზე სხვა-და-სხვა განცხადებებს, ქართული წიგნები კი არა დაბეჭდილა-რა, ერთეულ სომხურს წიგნებს ბეჭდადნენ. ამ სტამბამ ჩაუდგა საქართველოს სომხობას სული, თორემ მინამდის სომხები საქართველოში ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენდნენ. 1865 წ. ეს სტამბაც მოისპო. 1846 წ. საქართველოში მოვიდა ვორონცოვი. 1850 წლებში, ქართველი შორის ასტყდა საუბარი ქართულის დროგამოშვებითი გამოცემის შესახებ. გამოცემას მრავალნი ნატრობდნენ. ვორონცოვმა მალე დართო თვიური „ცისკრის“ გამოცემის ნებართვა. 1852 წ. გ. ერისთავის რედაქტორობით „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ჟურნალის გამოსაცემად რედაქტორმა ჩუქებით სტამბის იარაღიც შეიძინა იმ დროის მთავარ-პარტებლის სტამბიდან, „ცისკრის“ დაწყებისთანავე სტამბაც გახსნა, მაგრამ „ცისკარი“ 1854 წ. ბოლოს მოსპო და 1855 წ. სტამბაც დახურა. 1856 წ. „ცისკარი“ ივ. კერესელიძემ განაახლა, სტამბაც ნისიათ იყიდა 400 მ. 1857 წ. ამ სტამბაში დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა. ერთ წელიწადს 300 მ. უნდა მიეცა, მეორე წელიწადს 600 მ. მაგრამ ევლარ მასცა. გიორგი ერისთავმა სტამბა დაუბეჭდა, „ცისკრის“ გამოცემა ერთ თვეს შეუჩერა! ივ. კერესელიძემ დიდის წვალეებით ფული იშვენა და გ. ერისთავს ჩააბარა სტამბა განთავიძ

სუფლდა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ეს სტამბა გ. ერისთავს ვორონცოვის წყალობით მუქთათ ეჩქა მთავარ-მართველის სტამბიდან, სტანოკი ხისა ყოფილა, მესამე წელიწადს გატეხილა. მერე სხვა რკინის სტანოკი გამოუწერია. ამაზე აი რა მიამბო ივ. კერესელიძემ:

„სტამბის შექმნის მესამე წელს სტანოკი გამოიტყდა, აღარ ვარგოდა, მის ვალისაც 300 მ. გარდასახდელი მქონდა. ჟურნალი მიჩერდებოდა. ერთ საღამოს ჩემს სახლში დავპატივე გრ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, გ. მუხრანსკი, ივ. მუხრანსკი და ბევრიც სხვა ქართველი გენარლები. დანიშნულს დროს, ფაიტონი ფაიტონზე გრილით მოდიოდა, პოლიციასაც შევატყობინე, რომ მგზავრთათვის სახლის გზა ეჩვენებინათ, შეკრების შემდეგ მე მათ სტანოკის შექმნაში დახმარება ვსთხოვე. ეს მათ მოჰიხერხეს. ძალიერ სტანოკი გამოვიწერეთ და სტამბა განვახლეთ.“ ივ. კერესელიძემ ამ სტამბაში ბეჭდა „ცისკარი“ და ყველა თავის გამოცემანი. ეს სტამბა მას კარგა ხანს ეპყრა. 1873 წ. ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს მიჰყიდა, ექ. ხელაძის სტამბა დღესაც არსებობს. ამ სტამბას საკმარისი დეაწლი მიუძღვის ქართულს მწერლობაზე. ამ სტამბაში დაიბეჭდნ ძრიელ ბევრი საისტორიო წიგნები, აქ დაიბეჭდნ ისეთი წიგნებიც, რომელნიც ქართულს მწერლობაში პირველად იქმნენ ავბეჭდილნი. მაგალითებრ: — „ქილილა და მანა“, გამოც. გრიგოლ გურიელისა, „ვისრამიანია“, „მზა მეტყველება“ და ბევრიც სხვა წიგნები. ამას კარდა აქვე იბეჭდებოდნ ქართული დრო გამოშვებითი გამოცემანი, გაზეთები და ჟურნალებიც, დღესაც ბევრი წიგნები იბეჭდება ამ სტამბაში.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბას ერთი დიდი სამსახურიც მიუძღვის ქართველთა წინაშე, ნამეტურ ქართველ

გამომცემლებმა, რომელთაც კი ქართული წიგნების გამოცემა იწყეს 1873 წ. შემდეგიდამ. ან ერთი, თვით მე. ექ. ხელაძის სტამბა რომ არ ყოფილიყო მაშინ, იქმნება წიგნების გამოცემის მოხერხებაც ვერ შემძლებოდა, რადგანაც მაშინ თფილისში სულ ოთხი სტამბა იყო, სამს სტამბაში ჩემისთანა ღარიბი კაცი ფეხს ვერ მიდგამდა, რადგანაც ყველა ამ სტამბებში წიგნების საბეჭდს ფასს ისე იღებდენ, როგორც რუსეთის ქალაქებში. ჩვენ, ახლად დამწყობნი ქართულის სახალხო წიგნების ბეჭდვისა, ანა როგორ მოვახერხებდით ასეთ ფასებით ძლევის, მაგრამ ბ. ექვთ. ხელაძემ წაგვახალისა, ამოწყობას და ბეჭდვას ისეთი ფასები დაადო, სხვა სტამბისა საბეჭდს ზომიერად ისე დააბატარავა, რომ ყოველი ჩვენთაგანი ადვილათ ჰკიდებდა რამე წიგნის გამოცემას და ბეჭდვდა. ბ. ექ. ხელაძის მიხედვით შემდეგ სხვა მესტამბეებმაც დააკლეს ბეჭდვის ფასებს.

ესე რომ არ მოეხერხებინა ბ. ექვ. ხელაძეს, მაშინ ჩვენ, ქართველი გამომცემელი, ბევრს ვერას ვაფაწყობდით. პირველი: მაშინ საბეჭდი ქალაქი ძვარი იყო, რასაც მაშინ ოზმას 4 მან. ეყიდულობდით, დღეს ის 2 მან. ღირს, გარდა ამისა წიგნების ბეჭდვაც ახალი საქმე იყო, საქართველოში სახალხო წიგნების ბეჭდვა პირველად მკალოთი იყო, ჯერ საიმისოდ არა იყიდებოდა-რა, თითო გამოცემა რამდენსამე წელიწადს რჩებოდა, რის წვალებით და ვაივავლახით ვრცელდებოდა, ზოგი მუქათათ რიგდებოდა სოფლებში, ზოგი აქა-იქ ქალაქებში გზავნიებოდა და იქაც იკარგებოდა ისე, რომ გამომცემელს ყოველთვის სხვა საქმეებიდამ უნდა ელოფულები და ახალ-ახალ გამოცემებზე უნდა ეხარჯა, წიგნები კი ხალხში მუქათათ უნდას ერიგებინა, რომ ამის მეოხებით სა-

მერმისოდ ხალხში წიგნების კითხვის სიყვარული აღარ-
ძინებულოყო, თუ ეს არა, უამისოდ არა გაკეთდებოდა-
რა, იგიო ბ. ექვ. ხელაძეც ბექდავდა ქართულს სხვა-და-
სხვა წიგნებს. იგი ღღესაც ბექდავს საკუთარს გამოცემებს.
მე კარგათ მახსოვს, რომ 1875 წ. ჰ. უმაკაშვილმა და
ექ. ხელაძემ, სვეტიც-ცხოვლოზის ღღესასწაულ ღღეს
თფილისილამ ერთი ტომარა ქართული წიგნები წაიღეს
გასასყიდათ, მაგრამ იქ სულ 3 მან. ვერ გაეყიდნათ, ისიც
ნაცნობებს ეყიდნათ. ხალხი ამას არ მისდევდა. ასეთი
იყო მაშინ ჩვენი მწიგნობრობის და გამოცემლობის მდგო-
მარეობის საქმე. ამას რომ ექ. ხელაძის სტამბა არ მოვ-
ლენოდა, იგი მაშინ საკმარისად შეფუყრბებული დაშთე-
ბოდა და იქნება ბევრს ველარც-კი გამოეცა წიგნი.

ამ სამარაღისოდ მოსაგონარ საქმეს გარდა ამ სტამ-
ბას და მის პატრონს ერთი ჭხვა სამსახურიც მიუძღვის
ჩვენი ტომის და ნამეტურ სამღვდელოების წინაშე, მა-
გალითერ: 1887 წ. თფილისის უმაღლეს სამღვდელო
პირებთ შორის აღიძრა კითხვა ქართულის საეკლესიო
წიგნების ბექდვაზედ, რადგანაც იმ დრომდის საეკლესიო
წიგნებმა ველარ მოაღწიეს, ადრე მოსკოვში დაბექდილნი
ეკლესიებში ხმარებისაგან გაცვდენ, მთლად დაიფხრიწ-
ნენ. გარდა ამისა ეკლესიების შენებაც გამრავლდა. საქმე
კინალამ ისე მოხერხდა, რომ ამ წიგნების ბექდვა აღრი-
დებულათ მოსკოვში უნდა გადაეტანათ, სადაც ვინ იცის
რაგვარ და რანაირათ დაბექდებოდენ. ეს გარემოება
ბექდს ეწყინა, განა ღღეს ჩვენი სტამბები იმოღენად არ
უნდა იყოს დაჯილდოვებული, რომ თფილისში მოვახერ-
ხოთ საღმრთო წერილის წიგნების ბექდვაო! ეს რასა
ჰგავსო. მრავალნი უკულმართნი ისეთ აზრების იყვნენ,
რომ ვითომც თფილისში ვერ გამოსცემენ ისე, როგორც

მოსკოვსო. ამ გარემოებას მკაცრათ აღუდგა წინ ექვ-
ხელაძე, რუსეთის სტამბების ფასს საკმარისად დაუკლო
და საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა მან ითხოვა,
ზოგმა ექვი განუტხადეს, ვერ გამოსცემო. ამან პირობა
მისცა ასე: პირველი—იაფათ დაებეჭდავ, მეორე—თფი-
ლისში უფრო კაი კომისია შესდგება, რომ წიგნების კო-
რექტურა კარგათ შესწორდეს. მესამე—თვით დენებიც
შეიძლება გაუმჯობესდეს და განხილულ იქმნეს მკოდნე
პირებთაგან, მეოთხე—ამისთვის მე გირავენობას შემოვიტან
სინოდის კანტორის წინაშე, რომ თუ ყოველივე ასე არ
აღსრულდეს, თფილისში უფრო უკეთესად არ გამოიცეს
ქართული საღმრთო წერილის წიგნები, მაშინ მე ჩემს
გირავენობაზე ხელი ავიღო, ჯარიმაც გადავიხადო. ბევ-
რის შრომის და სჯის შემდეგ დაადგინეს, რომ ქართუ-
ლი საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა თფილისში იქ-
მნეს დაწყობილი და არა მოსკოვს, როგორც ეს მანამ-
დის უნდოდათ ზოგიერთ პირებს.

ამ საქმის წინაშე სამსახურს გარდა ბ. ექ. ხელაძემ
ქართველთ ამომწყობლებსაც კაი სამსახური გაუწია, რომ
ასეთი დიდი საქმე თფილისში მათ გასაკეთებლად გახა-
და. საღმრთო წერილის წიგნების ამოწყობის და მუშაო-
ბის ფული ჩამდენსამე ხელოსანს ქართველს საყოველ-
თავით დაარჩენს ცოლ-შვილით. დღეს ქართულის საღ-
მრთო წერილის საბეჭდ სამკვიდრო ბინათ თფილისის
სტამბები ითვლება.

ამისიან ბ. ექვ. ხელაძემ ბევრი სოფლელი ყმაწვი-
ლებიც დაზარდა, სტამბის ხელობის ცოდნა მათ საუკეთეს-
სოდ შეასწავლა. ყველა სტამბებში დღეს ამისაგან დას-
დილი შეგირდები ამწვენიებენ თავიანთ საქმეებს და მასთან
ქართულ წიგნების ბეჭდვასაც. უნდა თთქვას, რომ ზოგს
მათგანს საკუთარ სტამბაც აქვს, თავიანთ საქმეებსაც კარ-
გათ უძღვებიან, ხანდისხან ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავენ.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნამდე თფილისში
არსებობდა გბრაელის დუბელირის სტამბა, მერე ეს სტამბა
გიორგი წერეთელმა შეიძინა და „კრებული“ და „დროე-

ბა“ იქ იბეჭდებოდა. ეს სტამბა გიორგი წერეთლის ხელში რამდენსამე ხანს დარჩა, შემდეგ ისევ პატრონის ხელში გადავიდა. მერე ეს სხვამ შეიძინა, ავლაზარში გადაიტანეს და იქა ებეჭდავდით წიგნებს. ამათსავე დროს ტფილისში არსებობდა ჟურნალ „მნათობის“ სტამბაც. მაგრამ იგი მცირე ხანს დარჩა.

1860 წლებში ქართველთ თვალი გაახილეს, მასთან მათ საჭიროთ დაინახეს „ცისკარს“ გარდა სხვა ჟურნალის გამოცემაც, ჟურნალისთვის სტამბაც იყო საჭირო, ივ. კერესელიძის სტამბა ყველას ვერ აკმაყოფილებდა, სტამბას გახსნა-კი ძნელი საქმე იყო, ამიტომ 1862 წელს მეწიგნე ეფანჯიანის ძმამ თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოათავსა, 1863 წ. აქ გამოიცა „საქართველოს მოამბე“. დღეს ეს სტამბა ტ. როტინიანის ეკუთვნის, სადაც „კვალი“, „ჯეჯილი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც იბეჭდება. „საქართველოს მოამბის“ და ჟურნალის შემდეგ ქართველთ გაზეთის გამოცემაზე დაიწყეს თათბირი. გაზეთის გამოსაცემად სტამბაც იყო საჭირო, ამიტომ რამდენიმე კაცი შეიყარა ერთათ: დ. ბაქრაძე, ე. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, სტეფ. მელიქიშვილი და რამდენიმეც სხვა პირნი და 1865 წ. თფილისში სტამბა გახსნეს, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს, გაზეთისთვის სულ ახალი ასოები ჩამოსხმევიანეს და 1866 წ. მარტადამ „დროების“ ბეჭდვაც დაიწყეს. ამ სტამბაშიაც ბევრი წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა. დღეს ეს სტამბა „ქართველთ წიგნთ გამომცემელს ამხანაგობას“ ეკუთვნის, სადაც დიბეჭდენ აკაკის ნაწერები, ილ. ქავჭავაძისა, ყაზიბეგის, პეტრიაშვილის და ბევრიც სხვების. დღეს „მოამბე“ და „ცნობის ფურცელი“ აქ იბეჭდება.

რაც ნელ-ნელა დრონი მიფრინავდენ, მით დაძინებული ქართველებიც გამოუხიზლებას ეძლეოდენ. მწერ-

ლობაც შესაფერს სულსა და ზორცს ისხვდა, რიგიან მწერლებმაკ მრავლათ იწყეს თავის ჩენა. წიგნების ბეჭდვაც გაჩნდა, ამ სიბშირეს სტამბის უქონლობა და საქიროებაც თვალ-ხილულათ ემჩიეოდა. 1884 წლებში, თფალისში გაიხსნა ახალი ქართული სტაბა გრ. ჩარკვიანი, აზ. კალანდაძის და ალ. ღრევიჩის. სტამბის მოწყობილება ძველი იყო, მაგრამ საქმეს მიიწ უძღვებოდენ. ამ სტამბაში დაიბეჭდა ვახუშტის ისტორია, დიმ. ბაქრაძის რედაქტორობით, საბა ორბელიანის ლექსიკონი და ბევრიც სხვა წვრილი წიგნები. ერთ დროს გაჩეთი „დროებაც“ აქ იბეჭდებოდა, უკანასკნელ სტამბის საქმე აირ-დაირია, ამხანაგებმა კინალამ ერთმანერთი დაქამეს, ერთი წელიწადი დაკეტილი იყო, მერე ესენი მოარიგეს დ. ბაქრაძემ, რად. ერისთავა, იოს. ბაქრაძე და მე. სტამბა ორათ გაიყო: ერთი ნაწილი არს. კალანდაძეს არკუნეს, მეორე გ. ჩარკვიანს. უკანასკნელის დღევანდლამდე არსებობს თფილისში—აქ იბეჭდება სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც. მეორე ნაწილი დეკანოზმა დავით დამბაშიძემ შეიძინა და ქუთაისს გადაიტანა, სადაც დღევანდლამდისაც არსებობს ეს სტამბა. 1891 წლებიდან კვალად მოგზაბათ ერთი ქართული კარგი სტამბა. ეს სტამბა გახსნეს მაქსიმე შარაძემ და მისმა უანგარო მუშაკ ამხანაგებმა: ესტ. კერესელიძემ, სფ. ლოსაბერიძემ და ვას. გძელოძემ. ამ სტამბის გახსნა და მის უანგარო მუშაკთ ძმათ მეცადინეობამ დიდი სამახური გაუწია ჩვენს ქართველობას. დღეს აქ სტამბაში იბეჭდება აუარებელი ქართული წიგნები. აქ იბეჭდება იაკობ გოგებაშვილის წიგნები, ჩემი, თვით სტამბის ამხანაგობის და ბევრიც სხვების. აქვე იბეჭდება გაზეთი „ივერია“ და ხანდისხან სხვა და სხვოდრო გამოცემანრც. დღეს თფილისში ოთხი ქართული

სტამბა არსებობს, სადაც ნახევრამდის ქართული წიგნები და საქმეები იბეჭდება. უნდა ვსთქვათ, რომ დღეს არც ეს სტამბები ჰყოფნის ქართველთ და ამ სტამბებს რომ ერთი სხვა დიდი სტამბაც მოემატოს, მაშინაც-კი საკმარისი იქმნება მათთვის საქმე, რადგანაც ხშირად ხსენებული სტამბები ვერც-კი ასლიან საქმეების შესრულებას.

მაშასადამე მკითხველი აშკარათ მიხვდება, რომ ჩვენში, რამდენიც დრო გადის, იმდენი მწიგნობრობის საქმეც წინ მიდის და სტამბის მოახოვნილებაც ემატება. სტამბა და წიგნის ბეჭდვის საქიროება თფილისის გარეშე საქარაველოს სხვა კუთხეებსაც დიდათ დაეტყო, ასეთია ნამეტურ იმერეთი. ქუთაისში მთავრობისაგან გახსნილი სტამბა 1850 წლებიდან არსებობდა, ამ სტამბაში ხანდისხან ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, მაგრამ ეს არკმაროდა, 1880 წ. იქ გაიხსნა მეორე სტამბა სადაც ქართული წიგნების ბეჭდვამაც კარგათ იჩინა თავი. 1875 წლების შემდეგ იმერეთს უფრო ემცნეოდა წიგნების ბეჭდვას მოთხოვნების საქიროება, იმერთ შორის ზოგიერთებმა იწყეს სხვა და სხვა წიგნების გამოცემა ქ. ქუთაისის. ამ გარემოებამ სხვა სტამბის გახსნაც მოითხოვა, მალე გაიხსნა იქმ. გამრეკელის სტამბა, სადაც ერთ დროს გაზეთ „შრომაც“ იბეჭდებოდა. აქვე დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“ სახალხოთ, ახალის სახის მიქონ ასოებით, რომლის ყალიბების ჩამოსხმა და ასოების შემოღება კლორტიფანძეს ეკუთვნის. ეს ასოები დაწუნებულ იქმნა ქართველთაგან, ამიტომ იგი დაშთა უხმარებელ. ერთის შეხედვით ეს ასოები ბერძნულ ასოებს ჰგავს, კაცს თვალს უჭრელებს; ამას ბევრათ სჯობია ის ახალი ასოები, რომლის ყალიბებმა ნიკოლოზ ნიკოლაძემ პარიზში გააკეთებინა, ასოებიც ჩამოასხმევინა და საბეჭდათაც ვცა-

დეთ, მაგრამ ვერც იგი აღმოჩნდა ჩვენს ფარსაგათ. შედარებით-კი ეს უნდა სჯობდეს ზემოხსენებულს და ქუთაისში შემოდებულს. ეს სტამბა შემდეგ გადავიდა პ. წულუკიძის ხელში. ხსენებულ სტამბას ძოჰყვა ბ. ფერაძის სტამბა, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს.

იმერეთში ყველაზე დიდი შრომა და ამავე გამოიჩინა დეკ. დ. ლამბაშიძის სტამბამ, სადაც დღევანდლამდე იბეჭდება სასულიერო გაზეთი „მწყემსი“ და აკაკის თეოლოგიური ჟურნალი „კრებული“. აქვე იბეჭდება სხვა და სხვა სასულიერო დიდრონი წიგნებო, ხშირათ. წვრილი წიგნებიც, სახალხოღ, კაპეიკიღამ დაწყობილი 10 კაპ, ზოგი ჩვენის ისტორიიღამ და ზოგიც საღმრთო სჯულის ისტორიიღამა. სტამბის დაარსებამ და წიგნების ბეჭდვამ დიდი საქმე, დიდი სამსახური დათესეს, იმერეთის ერში წიგნების კითხვა და სიყვარული უადვილესათ აღაფრთოვანეს, თფილისის მაწანწალა ფაქრების წიგნებსაც იქით გზაში გადაეღობნენ. ამ სტამბის შემდეგ ქუთაისში გაიხსნა ივ. კილაძის და იოს. ხელაძის სტამბა, სადაც იბეჭდება დრო და დრო ქართული წიგნები. აქვე გამოიცენ ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემანი. ქუთაისის ოთხ სტამბას მალე მებუთეც მოემატა, ეს იყო იო, ქყონიას სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა გაზეთი «მეურნე». სხვა და სხვა გარემოების მეოხებით ამ სტამბამ დიდხანს ვერ შესძლო არსებობა და მიტომ იგი შექმნილ იქმნა ბ.ბ. კილაძისა და ი. ხელაძისაგან, დღეს ქუთაისში სულ ოთხი სტამბა არსებობს, ქუთაისში ამსზე მეტი ეგონებთ ჯერ საქიროც არ იქმნეს. რადგანაც იმერეთ შორის ყოველს დაბასა და ქალაქშიაც იღვიძებს სტამბის გახსნის საქიროება, მაგალითად, საქმე და მიმბაძობა რსე წაივიდა მათ შორის, რომ

1887 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ თვრით ოზურგეთშიაც გახსნა ქართული წიგნის საბეჭდი სტამბა. ამ სტამბის გახსნის საქმეს გრ. გურიელი დიდის სიხარულით მიეგება. პირველ დღესვე შებრძანდა სტამბაში და ასოთ-ამწყობს ასე უთხრა:— „რას ჩხედავ ამას, ამასაც მოკესწავრ, რომ გურობაში, ოზურგეთში, სტამბა ჩნასკ. იაჭ, თქვესს მარ-ჯვესას კა კენაჯაღე, თქვესს მარჯვესას, რითაც-გი მისურ-კებთ და დამაჯაღებთ, მე მსათა კარ, რომ ყოველთვის გემ-სასურათ“. ამ სტამბაში გამოიცა „ვეფხისტყაოსანიც“—
კი. სხვა და სხვა წვრილი და დიდრონი წიგნებიც, გუ-რულები ჩქარა შექვივივნენ სტამბის საქმეებს. მათში მალე ჩვეულებათ წაკიდა ქორწინების და მიცვალებულთა ამ-ბების განცხადებათ ზეჭდვა. კ. თავართქილაძემ ამ სტამ-ბის გახსნით დიდი სამსახური გაუწია კერძოთ გურულებს და საერთოთ ქართველებს. ეს ენერჯიული კაცი მარტოთ ოზურგეთის სტამბას არ დასჯერდა, იგი გადავიდა სამეგ-რედიოში და დ. სენაკშიაც გახსნა ქართული წიგნების საბეჭდავი სტამბა, სადაც მრავლად იწყეს წიგნების გა-მოცემა. კ. თავართქილაძის გარდა სტამბის აღვილათ პო-ვნის მეოხებით სხვებმაც იწყეს დრო და დრო წვრილი წიგნების გამოცემა. სენაკს შემდეგ ამავე პირობა და აღფ. მიქელაშვილმა ბათუმშიაც გახსნეს ქართული წიგნების საბეჭდავი სტამბა, სადაც პირველად გამოიკენ ქართული წიგნები. ჩვენს ძველებს რომ სმენა ჰქონდესთ, მაშინ იგინი ბათუმში ასეთი სტამბის გახსნით მგონი გაიხარებ-დენ. ამათ სტამბის გახსნამდის ბათუმში მახარაძესაც ჰქო-ნდა სტამბა, სადაც მცირედ ქართული მსოფხიცი იყო, იგი უფრო რუსულ საქმეების კეთებას მისდევდა. კ. თავარ-თქილაძის სტამბის გახსნამ ბათუმში ბევრნაირათ იმოქმე-და, იმედია იქ წიგნების გამოცემლობაც წარმატებას მი-

ეცემა, ამის ნიშნები ჩვენ უკვე ენახეთ: წიგნთ გამოცემელ ამხანაგობა „გლეხმა“ პირველად ბათუმში ამ სტამბილამ დაიწყეს გამომცემლობა,

ზემო ხსენებულ სტამბებთ გარდა ფოთსაც ეღირსა სტამბა და 1890 წლებში, იქ გახსნა სტამბა ლავრენტი ტულუშმა. ამანაც მოათავსა ქართული ასოები, ქართული წიგნებიც გამოსცა. მ:გალითად იქ დაიბეჭდა ვრცელი საექიმო წიგნი „სიმრთელის კიღობანი“, ორი წიგნი ქართულის პიესებისა და რამდენიმეც სხვა წერილი წიგნები. ამავე სტამბის პატრონმა პატარა სტამბა ზუგდიდშიაც გახსნა, სადაც ღღევიანულამდე არსებობს. ზუგდიდის შემდეგ სოხუმშიაც გახსნეს სტამბა, სადაც სანატრელია, რომ ქართული წერილი წიგნების ბეჭედაც დაიწყონ. ასეთსავე საჭიროებას შეადგენს ახალციხეში ქართული სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭედა. ეს არის რიცხვი ღღევიანდელის მიერეთის სტამბების და რაც დრო გადის მით მათი მოთხოვნილებაც ერთი ათად მატულობს. ქართლსა და კახეთში კი ეს ასე ვერ მადის, თუმცა ექვთიმე ხელაძის წყალობით პატარა სტამბები თელავსა და სიღნაღსაც გაიხსნა, სადაც ღღევიანდლამდინაც არსებობს, ორივე ქალაქის სტამბებში წიგნებიც დაიბეჭდა ადრე. ჩვენ გვეგონა, რომ იქ სხვა-და-სხვა გამომცემლებიც იჩენდნენ თავს, მაგრამ რამდენიმე წიგნაკების გამოცემის შემდეგ იქ სხვა არაფერ გამოჩნდა, არაფერ რა დაბეჭდა: ხსენებულ ქალაქების საქმეთა მოწყობას არც გორი ჩამორჩა, აქ სტამბა გახსნა არ. კალანდაძემ, ეს სტამბა ღღესაც არსებობს, ქართული ასოებიც აქვს, პირველ წიგნათ აქ გამოიცა „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა, თარგმანი პატრის ანსელმო მღებრიშვილისაგან. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ სტამბიდან სხვა

წიგნებიც გამოიცემოდნენ, მაგრამ ეს ასე არ იქმნა, იქ ხსენებული წიგნით შეჩერდა გამოცემა. უკანასკნელ წლებში, თვით კავკავის ქართველთაც იგრძნეს ქართული ასოების საჭიროება, კავკავის ერთმა უცხოელმა მესტამბემ ქართული ასოებიც გაიჩინა და იქ ორი ქართული წიგნაკიც დაიბეჭდა. იმედია შემდეგ სხვებიც მიბაძვენ ამ სამაგალითო საქმეებს და წიგნების გამოცემას განაგრძობენ. სხვა-და-სხვა გარემოებათა და შემთხვევებთა ქართული სტამბების დახსნის საჭიროება საქართველოს გარეშე, უცხო ქვეყნებშიაც იქმნა გამოწვეული. მაგალითებ: 1850 წ. ვენეციაში, წმ. ლაზარეს მონასტერში, სადაც არსებობდა სომეხ-კათოლიკეთა მხითარისტების სტამბა, იქვე პეტრე ხარისჭირაშვილის მეოხებით ჩამოსხმულ იქმნა ქართული ასოების ახალი ყალიბები, მით ახალი ასოები და იმავე დროს წიგნების გამოცემაც იწყეს. შემდეგ ეს ასოები იქიდან პ. ხარისჭირაშვილმა კოსტანტინეპოლს გადმოიტანა, თავისაგან აღწენებულს მონასტრის ზღუდეთა შორის ერთს სახლში მოათავსა 1870 წ. ეს სტამბა დღევანდლამდე არსებობს. კოსტანტინეპოლის შემდეგ, პ. ხარისჭირაშვილის მეთაურობით ახალი ქართული სტამბა მონთობანშიაც მოათავსდა (ფრანცია), სადაც ქართველ კათოლიკეთ ბერების მეოხებით რამდენიმე ქართული წიგნებიც გამოიცენ. როგორც ვიცით, დღეს ამ სტამბებში წიგნების გამოცემის საქმე შეჩერებულია, პეტრე ხარისჭირაშვილის სიკვდილით საზღვარი მიეცა ასეთ საქმეთა წარმატებას. სამწუხაროა ასეთი დიადი საქმის მომავალში დაკნინება. ამ აღვი ლებთა გარდა 1832 წ. პარიზში აკადემიკმა მარბ ბროსემ ქართულ-ფრანგულის ასოებით ლიტოგრაფიულის ბეჭდვით გამოსცა ქართლის ცხოვრების ნაწილი, რომელსაც ჩვენში ამ ისტორიას

„პარიჟის ქრონიკა“ ეწოდება. 1845 წ. ტრიესტში, ლითოგრაფიულის ბეჭდვით, გამოიცა ქართული წერის დედანი, შედგენილი ტარას არქიმანდრიტისაგან, ვისი გამოცემა არის ამნის ჩვენ არა ეიცით-რა.

XVIII საუკ. სტამბებთა აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზემოთ, თფილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თფილისში ორბ-ს-ში ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიცა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზიგიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, მეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს გაეგზავნა საჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს (1780 — 1799 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართულთ, ამათ ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდევ უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში, ეჩმიაძინის სომეხთ კათალიკოზის ძველ წიგნებთა მდივან ხანაშორ აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზის ერთმანერთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრება სომეხ მოძღვ. აღნიანმა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა. ამას ეწოდება «მდივანი სომეხეთის ისტორიისა» (1780 — 1800) სხვათა მასალებთა შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენს სტამბის შესახებ.

მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზის ისეთი მეგობრობა ჰქონიათ ერთმანერთთან, რომ ლუკა კათალიკოზს

კოზს ვითომც მეფე ერეკლესთვის ეჩმიაძინის სტამბილამ ერთი-
კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშათ. ცნობები მოგვი-
თხრობს, რომ ვითომც დასაბეჭდს ქალაქსაც მეფეს კა-
თალიკოზი ეგზავნიდა ეჩმიაძინილამ. ამის შესახებ ჩვენ-
ში არაფერი ცნობებია დაშთენილი. გარდა ამის ცნო-
ბები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათალიკოზს ამსტერდამი-
ლამ (ჰოლანდია) სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გა-
მოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთ-
მიოს დეშქაშათ. ეს თუ მართალია, მაშინ, ჩვენის ფიქ-
რით, იგი 1788 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს,
რომ ესევე კათალიკოზი შუამდგომლობდა შახრიმიანთან
მიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შო-
რის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის
გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ეს
სომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი
გვაქვს.

სასიამოვნო იქმნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შე-
სახებ ცნობები შეიკრიბოს, ჭეშმარიტებით კითხვა გა-
მოირკვეს.

აი, ეს გახლავთ ანგარიში და ისტორია ყველა იმ
სტამბების, რაც კი 1625—1900 წლამდე საქართველოს
და მის გარეშე ქვეყნებში დახსნილან და წიგნები უბე-
ქლავთ.

ბ. ჭ.

ხალხური ლექსები

(შეკრებილი სოსიკო მერკვილაძისაგან)

შეეყარენით ძმობილნი,
სამზღვარს მუხრანის გზისასა,
პური მთხოვა და ვაჭამე
ვურჩევედი თათუხისასა,
ხორცი მთხოვა და ვაჭამე
ვურჩევედი ხოხობისასა,
ღვინო მთხოვა და ვასმევედი
ვურჩევედი ბადაგისასა.
კოლი მთხოვა და ვერ მივეც
მიმყვანდა სიდედრისასა.
ან კი კოლს როგორ მივეცემდი
შვილსა გაზდილსა სხვისასა.
ხელი მოჰხვია, აკოცა,
მოზიდნა ნაწნავს თმისასა.
შესტირა საბრალო ქალმა:
„ვაი კოლს ცუდის ყმისასა“.
მეც გულმა ვეღარ გამიძლო
მოვზიდნე ვადას ხმლისასა,
ჟმალვე იმან დამასწრო
ელვასა გვანდა ცისასა,

მაგრამ დაუცდა მუხანათს,
ვენაცვალე მადლსა ღვთისასა,
ახლა მე შემოუქნიე,
ვენდვე მადლს ლაშრის ჯვრისასა,
გავქერი ცხენი და კაცი
წვერიც მომიხვდა ქვიშასა.
არ იყო ღირსი, მოშორდა
ცქერას ნათელის მზისასა,
ცოლი სიდედრსა მივგვარე,—
ის კი იქა სჯამს ქვიშასა.

დავით გიორგელას შეალო
თავადო ახმეტისაო.
ვინ მოგცა მებალახოზა
ყუდროსი, ბოქორმისაო,
ერიდე ფშაველ ხუმარას
არის შენი ქვეყნისაო,
იმისი ხმალი რკინისა
როგორც თოვლს ისრე სჭდისაო.

ხუმარამ დავითი მოკლა
მცარცვაფი ფშაველთ ცხვრისაო.
იკურთხოვ იმის მარჯვენა,
ვინც სისხლი გვასევა მტრისაო,
რას გეშინიან ხე შარავ
რა სხვა-სხვა ფერი გდისაო,
არა გვშურს თითო მანეთი
თითოს თიკანი თხისაო.

შეგირცხვეს აქიმიშვილო
ომში გაწირული ჩოხანი,
ვინც მოკედა ღმერთმა აცხონა
შენ რატო მოხვედი კოცხალი?

წითელ ღვინოს ლოყა გიგავს
ჭიქაშია მოელვარეს,
სასუფეველი რათ უნდა
მაგ შენს მკლავზე მწოლიარეს.

საწყალსა კაცსა ვინ მისცემს,
აღების ღამეს ღვინოსა,
მქადი ქამოს და წყალი სვას
დაწვეს და დაიძინოსა.

მცხეთას მამალმა იყივლა,
აეჭალასა ვარიამა,
რა კარგი გოგო დამდგარა,
ჩვენებიანთ მარიამა,
რო შავხედე მის წიგნ კითხვას,
გამეხარდა, გულს რაზა.

ახმეტასა და უტოსა
წყალი ჩამოდის ორველი
ზამთრივ და ზაფხულ მუდმისად
მთები აქვს ჩამოთოვლილი

ანდაზები

- ომში რა სჯობიაო და რაც ხელში მოგხვდესო.
- ქინკრაქას ახედ-დახედე, და პოზანი (ბარკალი) ისე აირთვიო.
- მომრევის მომრევი არ დაიღვეო.
- ურთას ღორი ემძიმებოდა და გოჭიკ ზედ წაუღვესო.
- ქიანი კბილი კაკალს ვერ გატეხსო.
- კარგ მშოვებელს კარგი შქმნახავი სჯობიაო.
- მწითეს ესვროდნენ და მკუხეც ცვიოდაო.
- თავ ზეთ ძალა არა მაქვსო.
- ყველა ქაში რომ ჩაფურტოხო, რომელი წყალი უნდა დალიო.
- ქაილი კიდევი მივა მექუდესთანაო.
- ნუ აფურტებ წყაროში, თორემ კიდევი მოგწყურდებო.
- სადამოსას დილის შარი სჯობიაო.
- ქათმის მომჩივანს ინლოური კალათში უნდა გყავდესო.
- ძალმა კბენა არ იცოდა და კაცმა ასწავლაო.
- ქორს აფრენა უნდოდა და ხელის აქნევას უყურებდაო.

— ვირი ქორწილში დაჰპატიე და წყალი კი მაინც იმას აზიდინესო.

— თივა და ცეცხლი ერთად არ დაიდებაო.

— წამწყმიდა წახედულობამ.

— უცებ მოსულ მტერს იმიითი დახვდებიან, რითაც შეხვდებიანო.

— უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაესიაო.

— უბრალო ტირილი მკვდარს ფეხს გააქნევინებსო.

— კაცმა კაცის დარდი არ იცოდა და შუალამისას ნანას ეუბნებოდაო.

— კაცი გულით ხარობს, ცეცხლი კი უგულოთო.

— ცოცხალი რომ არ გიყვარდი, მკვდარს რაღას შემეფარები.

— ახლოსა ხარ წვერებს მგლეჯავ, გამშორდები რა იქმნები.

ზ მ ა

ადებია — მიდებია

ნახე იმას რა აბია!

მოვა ბია მოამბია

რაც შენ გინდა ის აბია,

სულ იმაზე აღძრულია

თათარი და არაბია.

№ 8250
1899

1900

წ ე ლ ს

აქაკის

თვიური

„კრებული“

(წელიწადი მესამე)

გამოვა იმავე პროგრამით და იმავე პირობებით,
როგორც 1899 წ.; ე. ი. გარდა სპაჟუთარის ნა-
წერებისა დაიბეჭდება სხვების ნაწერებიც.

ჴასნი იბივე ღარჩება:

გაგზავნით 7 მან., გაუგზავნელად — 6 მან., ნახევარის წლით —
4 მან., თვიურად და კერძო ღარი 60 კაპ.

ფულის შემოტანა ნაწილ-ნაწილადც შეიძლება:
ხელის-მწერისას 3 მან., პირველ მარტს 2 მან.
და პირველ მაისს 2 მან.

რედაქცია იმეტყება დ. ყუარძლას

ადრესი: დ. ყუარძლა „კრებულის“ რედაქცია და

ტფილისა „წერა-კითხვის საზოგადოება“.

რედაქციაში მოიპოვება სრულად 1899 წლის „კრე-
ბული“-ს წიგნები, გაგზავნით 7 მანეთად, ხოლო ახალ ხე-
ლის მომწერთ დაეთმობათ 6 მანეთად.

„კრებული“-ს რედაქტორი და გამომც. აქაკი.